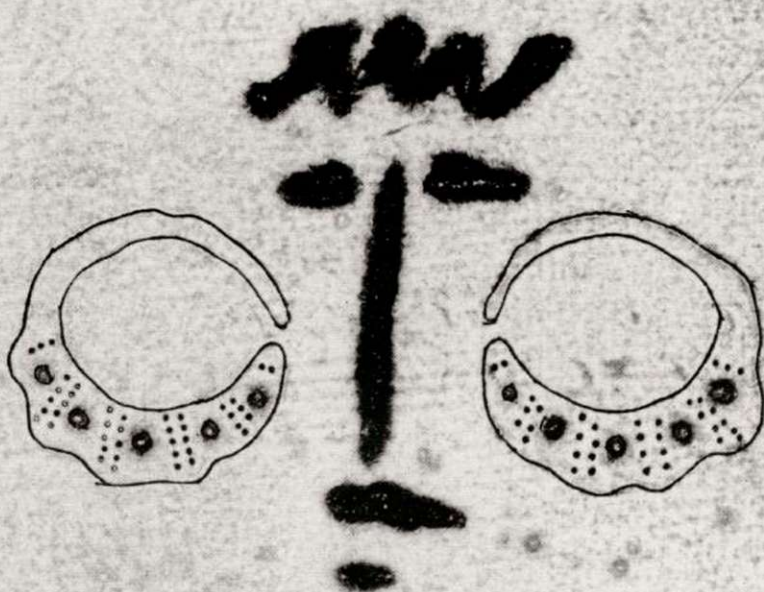

ACTA HISTRIAE II.

Delo obravnava problem t.i. Rižanskega placita oziroma sodnega zbora, ki se je leta 804 odigral ob Rižani v koprskem zaledju, izrazito multidisciplinarno, saj je obravnavana problematika predstavljena z zgodovinske, arheološke in filološke strani. Zapis pritožb istrskih mest zoper frankovskega vojvodo v Istri, ki so jih ob Rižani predložili odposlancem Karla Velikega, spada po enotnem mnenju evropske historiografije med najpomembnejše dokumente karolinške dobe, ki nima samo lokalnega pomena, ampak vseevropski, saj odslikava uvajanje novega političnega (frankovski namesto bizantinski) in družbenega (fevdalizem) reda; torej propad starih in uvajanje novih struktur. Za slovensko zgodovino pa je ta dokument posebej pomemben še zato, ker nam priča o naselitvi Slovanov v notranjost Istre. ...

In nenazadnje je potrebno omeniti tudi širino prostora, saj se predstavljeni prispevki niso omejili samo na Istro, ampak je bila pritegnjena še Furlanija in celo Koroška. Predstavljeni referati in tudi diskusijski prispevki so ponudili nekatere nove rešitve in odprli nekatera nova vprašanja, ki jih lahko razumemo tudi kot *program* za nadaljnje delo na tem področju.

Iz recenzije doc. dr. Petra Štiha

L'opera tratta il cosiddetto Placito del Risano, ovvero il convegno giuridico che si svolse nell'804 lungo il fiume Risano nel retroterra di Capodistria, in maniera multidisciplinare in quanto la problematica presentata sia da un punto di vista storico che archeologico e filologico. L'elenco dei reclami presentati sul Risano dalle città istriane contro l'operato del duca franco all'inviato di Carlo Magno, rappresenta senz'altro, com' opinione comune della storiografia europea, uno dei documenti più importanti del periodo carolingio, che ha valenza europea e non solo locale in quanto da esso traspare la nascita di un nuovo ordine politico (franco in luogo di quello bizantino) e sociale (il feudalesimo): la fine delle vecchie strutture del potere e la nascita di quelle nuove. Per la storia slovena il documento importante anche perchè testimonia l'esistenza degli Slavi nell'Istria interna. ...

Da rilevare anche l'ampiezza del territorio trattato, visto che i contributi presentati non si sono limitati all'Istria ma hanno trattato anche il Friuli e persino la Carinzia. Le relazioni presentate e i contributi emersi nel corso della discussione hanno offerto alcune soluzioni nuove e hanno aperto determinate questioni che possono venire interpretate come un programma di ulteriore ricerca in questo settore.

Dalla recensione del doc. dott. Peter Štih

ISSN 1318-0185

9 771318 018018

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE II.

PRISPEVKI O RIŽANSKEM PLACITU, ISTRI IN FURLANII
CONTRIBUTI SUL PLACITO DEL RISANÒ, L'ISTRIA ED IL FRIULI

MEDNARODNO SREČANJE ZGODOVINARJEV, ARHEOLOGOV IN LINGVISTOV
28.-29. 5. 1993 NA KORTINI PRI SV. ANTONU

CONVEGNO INTERNAZIONALE DI STORICI, ARCHEOLOGI E LINGUISTI
CORTINA PRESSO S. ANTONIO, 28-29 MAGGIO 1993

ACTA HISTRIAE II.

Odgovorna urednika/Redattori responsabili: mag. Darko Darovec, Matej Župančič

Izdajateljski svet/Comitato di redazione: mag. Darko Darovec, dr. Lujo Margetič, dr. Erik Szameit, dr. Vinko Šribar, Salvator Žitko, Matej Župančič

Recenzenta/Recensori: prof. dr. Janko Beloševič, doc. dr. Peter Štih

Prevodi/Traduzioni: Daniela Bertoni (ital.), dr. Goran Filipi (slov.), Jože Hočevar (nem./ted.), Mirjana Kramarič-Francé (ital.), Aneliese Margetič (ital.), Sergio Settomini (ital.), Tullio Vianello (ital.), Mirko Zorman (angl./ingl. - nem./ted.)

Oblikovalec/Progetto grafico: Dušan Podgornik

Stavek/Composizione: DTP Mladina - Grega Kropivnik

Izdajatelj/Editori: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko/Società storica del Litorale, Pokrajinski muzej Koper/Museo regionale di Capodistria

Sedež/Sede: Pokrajinski arhiv Koper/Archivio regionale di Capodistria, 66000 Koper - Capodistria (SLO), Goriška/Via Gorizia 6, tel.: 00-386-66-21824; 23965; Muggia-Milje, P. O. box 2480, 34015 Muggia, IT, tel., fax: ++ 40 947833

Tisk/Stampa: PZI - DAN, Ljubljana/Lubiana (SLO), 1994

Naklada/Tiratura: 700 izvodov/copie

Finančno podprli/Supporto finanziario: Ministrstvo za znanost in tehnologijo R. Slovenije/Ministero per le scienze e la tecnologia della R. di Slovenia, Skupščina občine Koper/Assemblea comunale di Capodistria,

Adriatic
zavarovalna družba d.d.
assicurazioni s.p.a.

Po mnenju Urada vlade za informiranje Republike Slovenije št. 23/34-93 z dne 29. januarja 1993 šteje periodični časopis *Acta Histriae* za proizvod informativnega značaja iz 13. točke tarifne številke 3 tarife prometnega davka, po kateri se plačuje davek od prometa proizvodov po stopnji 5 %.

VSEBINA/INDICE GENERALE

Lujo Margetić: Neka pitanja prijelaza vlasti nad Istrom od Bizanta na Franke	5
<i>Sul passaggio del potere sull'Istria da Bisanzio ai Franchi</i>	15
Goran Filipi: Slovanske in predneolatinske jezikovne prvine v listini o Rižanskem placitu (oziroma neuspeš poskus določanja le teh)	25
<i>Elementi linguistici slavi e preromanzi nella carta del Placito di Risano (ovvero tentativo mancato di stabilirli)</i>	31
Brigitta Mader: Das frühmittelalterliche Gräberfeld in Pordenone (ein Vorbericht)	37
<i>Zgodnjesrednjeveško grobišče v Pordenonu (preliminarno poročilo)</i>	47
Rajko Bratož: Istrska cerkev v 7. in 8. stoletju (od smrti Gregorija Velikega do Rižanskega Placita)	53
<i>La chiesa istriana nel VII e nell'VIII secolo (dalla morte di Gregorio Magno al placito del Risano)</i>	65
Erik Szameit: Zu Funden des 8. Jahrhunderts aus Kärnten	79
<i>K najdbam 8. stoletja na Koroškem</i>	93
Vinko Šribar: Prispevek arheologije k interpretaciji listine o Rižanskem placitu	103
<i>Il contributo dell'archeologia all'interpretazione del documento del Placito del Risano</i>	115
Herwig Wolfram: Prikaz: H. Krahwinkler, Furianija v zgodnjem srednjem veku	129
Diskusija/Discussione:	131
Sinopsisi/Sinossi:	149

NEKA PITANJA PRIJELAZA VLASTI NAD ISTROM OD BIZANTA NA FRANKE¹

Lujo MARGETIĆ

akademik dr., 51000 Rijeka, Ulica G. Carabino 11, CRO

SAŽETAK

Autor analizira pretpostavke franačkog osvajanja Istre (o. 787) i pitanje opetovane u znanosti vrlo diskutirane langobardske vlasti nad Istrom u razdoblju od 751. do 791. pa u svezi s time proučava one dijelove Rižanskog placita (o. 804) koji se odnose na organizaciju vlasti u doba Bizanta (tribuni, domestici itd.) i Franaka (centarhi) a posebno se zadržava na karakteru postupka primijenjenog na Rižanskom placitu i dokazuje protivno prihvaćenom mišljenju u literaturi da se ne radi o postupku per inquisitionem.

1. Moćni franački majordom Pipin ostvario je franačku premoćnu ulogu u Italiji svojom vezom s papom. Veza između Pipina i pape bitno se ojačala nakon papine podrške Pipinovom proglašenju za franačka kralja potkraj 751. god. u Soissonsu. Iskorišćivši neslogu Abasida i Omajida, Pipin je ubrzo istjerao Arape iz Septimanijske pokorenjem Akvitanije (768.) stvorio prvorazrednu zapadnoeuropsku velesilu čije su istočne granice dosizale do današnje Češke. Područja sjeverno od Pipinove Franačke nisu za nju predstavljala nikakvu opasnost već upravo obratno, ona su bila kao stvorena za daljnja franačka osvajanja. U Bavarskoj su unutar crkve i plemstva postojale jake profranačke sklonosti pa je unatoč samostalnoj bavarskoj politici pod vojvodom Tasilom (počevši od 763. god.) Pipin mogao smatrati Bavarsku nekom vrsti satelitske države. Problemi su za Franačku mogli nastati jedino u Italiji, gdje je langobardski kralj Ahistulf 751. godine osvojio Raveno, središte bizantskog egzarchata i prijetio da svoju vlast protegne na gotovo čitavu Italiju. Langobardska država sama po sebi nije doduše mogla ugroziti Franačku, ali je postojala latentna opasnost da se još uvijek vrlo moćni Bizant okrene prema papinstvu i Langobardima. Premda je papa zajedno sa cjelokupnom zapadom bio najenergičniji protivnik crkvene politike žestokog ikonoborstva Konstantina V., ipak se papa priznavao podanikom Bizanta, npr. isticanjem imena bizantskih careva u uvodu papinskim ispravama i na novcu kovanom u Rimu. Pipin je očito smatrao

1 Članak je dijelom istim, a dijelom drukčijim sadržajem objavljen u *Croatia Cristiana Periodica* 30, god. 16, str. 1-10, Zagreb 1992 (1993), pod naslovom "Istra 751-791".

da bi u takvoj situaciji bilo vrlo opasno uništiti langobardsku državu jer bi eventuelni protuudarac Konstantina V. doveo na granice Franačke velesilu koja bi, ako bi u Rimu nametnula svoja vjerska shvaćanja, mogla pogubno djelovati na unutrašnju stabilnost Franačke, koja se nemalim dijelom temeljila na crkvenom jedinstvu. Zbog svega toga Pipin je u Italiji nastupao izvanredno oprezno. Glavni mu je cilj bio očuvanje papinske samostalnosti u odnosu na Bizant, a s tim je u svezi išla i energična, ali i oprezna intervencija protiv Ahistulfa. Pipin je u Italiji intervenirao dva puta, 754. i 756., "darovao" papi uz ostalo od Langobarda ovojeni bizantski egzarhat i Pentapolis, pri čemu je nastojao ne izazivati Bizant tako da čak nije nikada prihvatio nejasnu kvazibizantsku titulu *patricius Romanorum* kojom ga je papa častio. Usto, premda nesumnjivo za Pipina nije bilo prave poteškoće uništiti langobardsku državu, on to nije učinio ni za Ahistulfa (umro 756.) ni za njegova nasljednika Deziderija. Uostalom, ne izgleda nimalo nemogućim da se ženidba bavarskog vojvode Tasila s Deziderijevom kćerkom Liutpergom (oko 765. god.) i langobardsko odstupanje Tasilu nekih alpskih predjela mogu vrlo dobro uskladiti s takvom Pipinovom politikom stvaranja "sanitarnog kordona" između Franačke i Bizanta. Pravno posve nedefinirani položaj papinske države nije pri tome pravio nikakve poteškoće jer je Bizant i inače polagao teoretsko pravo na mnoga područja koja su na ovaj ili onaj način već odavno izmakla bizantskoj kontroli. Jedini ozbiljni protivnik takvoj mudroj i dugoročnoj politici mogao je biti upravo Pipinov stariji sin Karlo, koji je u vrijeme Pipinove bolesti i smrti (768.) imao 26 godina pa je Pipin već imao dovoljno prilika da upozna njegovu nezajažljivu ambiciju. Zbog toga je Pipin

prilikom raspodjele franačkog kraljevstva dodijelio Karlu sjeverne, zapadne i jugozapadne dijelove Franačke - dakle, predvidio za svog agresivnog sina Karla smjer osvajanja prema sjeveru (Frizi i Saksonci) - a drugom sinu Karlmanu ostavio sve ostale dijelove države, tako da je Karlo bio od Italije odsječen i, kako se vjerojatno činilo Pipinu, u nemogućnosti da razori uspostavljenu profinjenu ravnotežu snaga u Italiji. Mislimo, da ni bi smjelo biti ni najmanje sumnje u to da je Pipin zacrtao jasan plan daljnje franačke politike i da je sprovedbu toga plana povjerio svojoj udovici Bertradi. Karlo je morao uvidjeti da je očevom razdiobom Franačke praktički uklonjen iz "velike politike" pa su se zbog toga odmah pojavila ozbiljna neslaganja između njega i njegova dvadesetogodišnjeg brata Karlmana. Osobito teško morala mu je pasti njegova planirana politička ženidba s kćerkom langobardskog kralja jer se i time kočilo njegove ambicije u svjetskoj politici, pogotovo ako se uzme u obzir i planirana udaja njegove sestre s Deziderijevim sinom Adelgisom. Karlo je 769. godinu proveo daleko od središta franačke države. Kronike govore o ustanku u Akvitaniji i o njegovom gnjevu prema bratu koji mu tom prilikom nije htio vojnički pomoći. Ali vođa ustanka nije se ni pokušao oduprijeti, već je smjesta pobjegao iz svoje zemlje. Zbog toga "ustanak" u Akvitaniji djeluje vrlo neuvjerljivo. Kao da je Karlo želio započeti samostalno vladanje u svom djelu kraljevstva dokazivanjem vlastite snage i efikasnosti - a možda još i više izbjegavanjem prihvaćanja politike koju mu je nametnula Bertrada. Uostalom, nije čak sigurno da li su

se Karlo i Karlman sastali prije Karlove ekspedicije ili tek poslije. Zapravo je nejasno zašto je 770. godine Karlo uopće pristao na ženidbu s Deziderijevom kćerkom koja mu je tako očito vezala ruke. Je li to bio doista samo izraz poštivanja prema majci, ili, što nam se čini mnogo vjerojatnijim, političkog plana koji je Pipin već ranije zacrtao, a Bertrada ga samo savjesno sprovodila? Bertrada je 770. otputovala u Bavarsku pa preko Alpa Dezideriju i, konačno u Rim, da uvjeri i papu u dobre namjere Deziderija. Ona nije došla praznih ruku. Naime, kroničar javlja: *redite sunt civitates plurime ad partem sancti Petri*. Bertrada je nato odvela Karlovu zaručnicu u Franačku pa je do ženidbe došlo u Mainzu 25. prosinca 770. godine. Čitava ta vrlo dobro zamišljena strategija srušila se već iduće godine. Ne možemo ulaziti u pojedinosti ali činjenica je da je koncem 771. nenadano umro Karlman, da je Karlo munjevito preuzeo i Karlmanov dio Franačke koji je zapravo trebao pripasti Karlmanovim sinovima i da je Karlo istodobno potjerao svoju ženu njezinom ocu (langobardskom kralju), a da su tamo našli utočište i ustrašena Karlmanova udovica i njezino dvoje djece. U to je vrijeme na papinskom dvoru nesumnjivo već imala odlučujuću riječ prokarlovska struja tako da je nakon smrti pape Stjepana III. (3.II.772) na papinsku stolicu došao Hadrijan I. koji je odmah vrlo čvrsto stao uz Karla. U međuvremenu bavarski je vojvoda postao Karlov vazal. Karlo je 773. krenuo na uništenje langobardske samostalnosti, što je i uspio već slijedeće godine, ali je mudro priznao Beneventu punu samostalnost u želji da između bizantskih posjeda u južnoj Italiji i srednje i sjeverne Italije ostvari međuprostor. Na prvi pogled izgleda kao da je Franačka ipak graničila s Bizantom na osjetljivom području sjevernog Jadrana, tj. uz Veneciju i Istru. Je li tome tako? Prije nego što započnemo s analizom toga problema valja reći nekoliko riječi o položaju Bizanta u Italiji. Pravno nije bilo sumnje da su rimski dukat, Ravenna, Pentapolis, Venecija, Istra i južna Italija potpadale pod bizantski suverenitet, ali car Konstantin V., zbog produljenih ratova s Arapima do 751. i s Bugarima do 763. nije bio u stanju intervenirati vojnički u Italiji. Ohlađenje sa Zapadom još se je više pogoršalo kada je pod izravnim utjecajem Konstantina crkveni sabor u Hierci (10.II.-8.VIII.754) strogo zabranio izradu, posjedovanje i poštivanje pobožnih slika i zaprijetio prekršiteljima vrlo strogim kaznama. Uvjereni smo da je jedan od rezultata dubokog ponora između Zapada i Istoka bio to što je Konstantin V. oduzeo papi crkvenu jurisdikciju na svim teritorijama, nad kojim je bizantska vlast bila realna, tj. nad Sicilijom, Kalabrijom, Ilirikom (Solun s Makedonijom i Heladom) i pravo na prihode s papinih južnotalijanskih posjeda. Kako to da se ne spominju ni Venecija ni Istra? Po našem mišljenju odgovor može biti samo jedan: car je oduzeo papi samo one posjede nad kojima je imao stvarnu vlast. Što se tiče Venecije, zna se da je ona u svom novom središtu, Malamocco, uspjela postići nezavisnost u svojim odnosima sa susjednim zemljama. Konstantin V. bio je previše mudar i realističan političar da bi pokušao nametnuti Veneciji svoje ikonoklastičke nazore. Baš obratno, on je mletačkom duždu Mauriciju (na vlasti od približno 764. god.) podijelio bizantske naslove: konzul (*hypa-*

tus) i *imperialis dux Venetiarum*. Istina je da je riječ o počasnim nazivima, ali je car upravo time naglašavao da bar formalno smatra Veneciju bizantskim teritorijem. A Istra?

2. Sudbina je Istre od 751. do 791. vrlo sporna. Evo nekoliko mišljenja: Benussi (Nel medio evo, Parenzo 1897, 107): do 774. u vlasti Langobarda, a nakon toga Bizanta; Paschini (Storia del Friuli I, Udine 1953, 130): do 791. stalno u vlasti Bizanta; Hartmann (Geschichte Italiens im Mittelalter III, Gotha 1908, 28): do 787. stalno u vlasti Bizanta; Cessi (L'occupazione long. e franca itd, Atti del R. Ist. Ven. T.C. II, Ven. 1941, 291 ss): do 770. u vlast Bizanta, 770.-774. Langobarda, a dalje Franaka; de Vergottini (Lineamenti storici della costituzione politica dell'Istria itd. I, Roma 1924, 37): do 787. u vlasti Bizanta, osim posve kratko 751. i nešto duže oko 774. u vlast Langobarda, itd. O navodnom langobardskom osvajanju Istre u 751. god. nema pouzdanih vijesti. O tome javlja samo *Chronicon Salernitanum* (pisan o. 978.) u kome se i inače nalaze mnoge nepouz dane vijesti. O langobardskoj vlasti oko 770. god. izvještava pismo gradačkog biskupa Ivana papi Stjepanu III. (MGH, Ep. III, 713 br.20) koje npr. Benussi (n. dj. 97) i Lenel (Ven.-istr. Studien, Strassburg 1911, 11) datiraju sa 770., Cessi 770.-772. itd. Gradački biskup ističe da su se "nedavno" (*nuper*) istarski biskupi počeli međusobno posvećivati i time odvojili od njegove vlasti. Ranije, kada je papa Stjepan III. imao *iussio et auctoritas* nad langobardskim kraljem bilo je mnogo bolje. Pod tim ranijim razdobljem biskup očito misli na vrijeme od sredine 770. god. dalje kada je pod utjecajem Pipinove udovice Bertrade Deziderije predao papi neke gradove u želji da koaliciju Karlman - Tasilo - Deziderije učini za papu što prihvatljivijom. Gradački biskup u svom pismu moli papu da zaštiti istarski narod kao što je zaštitio Ravena. Kako je papa tek koncem 770. uspio na ravensku nadbiskupsku stolicu postaviti osobu svog povjerenja, pismo je gradačkog biskupa moglo biti pisano tek nakon toga. Od ožujka 771. god. na papu ima odlučujući utjecaj grupa oko prolangobardski nastrojenog Pavla Afiarta, pa je Deziderije očito to iskoristio da bi na gradačkog i istarske biskupe izvršio jaki pritisak u smjeru jačanja utjecaja akvilejskog patriarha. Onaj "*nuper*" iz pisma gradačkog biskupa odnosi se dakle na sredinu i drugu polovicu 771.god. Ali, u to vrijeme, kada je Deziderije za papu još *excellentissimus filius noster*, gradački se biskup još ne bi usudio napisati da *gens perfida Langobardorum* odnosno *sevissimi Langobardi* otimaju crkvenu imovinu po Istri po nalogu svog kralja. Tek nakon što se smrću Karlmana (4.XII.771.) raspala naprijed spomenuta koalicija, postalo je jasno, da će doći do velikog preokreta i da će franački kralj Karlo steći u Italiji odlučujući utjecaj pa je gradački biskup mogao na najotvoreniji način izraziti svoje neprijateljstvo prema Dezideriju i time se "preporučiti" nadolazećoj vlasti. Odgovor je pape (MGH, Ep. III, 714, br. 21) karakterističan: na papinskom je dvoru još uvijek prisutan Pavao Afiarta, ali s druge strane svi znaju da neposredno predstoji promjena. Zato papa "nejasno" priča o "*perfidis et malignis aemulis vestrae Istrianae provinciae*", i ne spominje ni Langobarde ni njihovog kralja. S druge strane, njegove riječi "*iam prope est Dominus, ut arrogantium ferocitatem deiciat*" prevedene s diplomatskog riječnika zapravo znače: blizu je pobjeda Karla i propast

Avionski posnetek gradu in vasi Socerb (PMK)

Langobarda. Zbog toga je papin odgovor najvjerojatnije pisan u siječnju 772. (Stjepan III. umro je 3.II.772.) a pismo gradačkog biskupa treba datirati najvjerojatnije s koncem prosinca 771. (tj. nakon Karlmanove smrti) ili početkom siječnja.

3. Langobardi su se iz Istre povukli najvjerojatnije 773. tj. u vrijeme, kada se je već znalo da je Karlo počeo uveliko pripremati svoj pohod u Italiju. Upada u oči, da nema izravne vijesti o tome kada su i kako Langobardi okupirali Istru, kako i kada su je napustili te kada i kako su je Franci osvojili. Tu posvemašnju šutnju bez obzira na oskudnost vrela treba pokušati interpretirati na osnovi onoga što nam stoji na raspolaganju. Tu je prije svega pismo pape Hadrijana franačkom kralju Karlu iz 776. god. ili nešto kasnije (MGH, Ep. III, 590, br.63). Papa obavještava Karla da su *Graeci qui in praedicto territorio residebant Histriense* zajedno sa Istranima oslijepili biskupa Mauricija koji je po nalogu Karla ubirao po Istri *pensiones beati Petri*, optužujući ga da namjerava predati (*tradere*) Karlu *ipsum territorium Histriense*. Iz tih se riječi vidi da se ne radi o prijenosu vlasništva nad crkvenim imanjima kao što to neuvjerljivo tvrdi Cessi. Papa se dakle tuži na istarske Grke i Istrane. On uopće ne spominje središnju bizantsku vlast kao krivca za oslijepljenje - kao da ona uopće nije postojela u Istri! I ne samo to. Papa poziva Karla da naredi furlanskom vojvodi Markariju da povрати oslijepljenog biskupa u njegovu istarsku biskupiju. I opet isto: kao da bizantskog suvereniteta nad Istrom nema. Iz toga slijedi kao najvjerojatnije da su "istarski Grci" i domaći istarski posjednici uživali potpunu samostalnost i da su samo formalno priznavali bizantski suverenitet. Ni pisma gradačkog biskupa i pape (po nama vjerojatno iz siječnja 772.) nijednom riječju ne spominju bizantsku vlast. I još nešto. Car Konstantin V. (741.-775.) zbog dugogodišnjih teških borbi s Arapima i Bugarima nije bio u stanju ozbiljnije vojnički intervenirati u Italiji (a pogotovo ne u Istri), a sukob se sa zapadom zaoštrio nakon što je pod Konstantinovim izravnim utjecajem sinod u Hijereji (10.II.-8.VIII.754.) najstrože zabranio izradu, posjedovanje i poštivanje pobožnih slika. Da je Konstantin V. imao bilo kakvu realnu vlast nad Istrom i da je on stvarno postavljajao *magistra militum* u Istri, on bi kao prvu i najvažniju stvar očekivao od svog *magistra militum* da opravda povjerenje i da u Istri goni poštivatelje pobožnih slika. O tome nema ni riječi ni u jednome od vrela, koja govore o Istri. Iz svega toga proizlazi kao da su istarski *magistri militum* pripadali tankom sloju onih "Grka koji su stanovali u Istri" i da su oni na svoj položaj dolazili izborom na provincijalnoj skupštini, s time da je car naknadno formalno potvrđivao taj izbor jer je time bar teoretski sačuvao neku sjenu suvereniteta. Zbog te su istarske samostalnosti privremena trogodišnja okupacija Istre po Langobardima i trajni dolazak Franaka prošli neopaženo. Kako Bizant nije imao stvaran suverenitet, on nije reagirao, a domaća istarska vlast imala je premalo snage da se odupire bilo kojem jačem susjedu.

4. Međutim, u Rižanskom placitu (RP) riječ je na mnogim mjestima o prisutnosti Bizanta u Istri po kojima se čini kao da je ona ipak mnogo jača nego li što to proizlazi iz naših prethodnih analiza. Naime, osim *magistra militum*, spominju se još i carski

izaslanici (*missi imperiales*), nadalje podavanja na koja su Istrani bili obavezani radi podmirjenja troškova tih izaslanika, nadalje ukupna obveza od 344 zlatnika koju su Istrani uplaćivali u državnu blagajnu i konačno, sakupljanje darova (*exenia*) za cara. Što se tiče 344 zlatnika, mislimo da su oni bili namijenjeni za pokriće troškova magistra *militum*. Od Konstantina Porfirogeneta (De cer. II, 50) poznato je da namjesnici zapadnih provincija nisu dobivali plaću iz središnje državne blagajne, već su njihove troškove podmirivali stanovnici odnosno provincije. S pravom se pretpostavlja da je tako bilo i u Dalmaciji pa nema nikakva razloga ne pretpostaviti to isto i za Istru. Što se pak tiče pokrića troškova za carske izaslanike, treba uzeti u obzir, da RP o tome donosi vijest da su oni dobivali smeštaj u biskupskim kurijama i da je crkva plaćala polovicu koja je teretila stanovništvo. RP predviđa sabiranje *de centum capita ovium qui habebat - unum*. Dakle, ne na svakih sto ovaca jednu ovcu, što bi značilo da bi i siromašniji doprinosili na taj način da bi nekoliko obitelji, koje su imale ukupno 100 ovaca davale jednu, nego samo "onaj koji je imao sto ovaca, davao je jednu", a i to samo onda, *si necesse erat*. O nekom podavanju na osnovu druge imovine, npr. krupne stoke, da bi izaslanička trpeza ipak bila malo raznovrsnija, ni riječi. Proizlazi da su samo imućniji davali po koju ovcu, a vjerojatno su se onda ti isti pobrinuli i za nešto bolju opskrbu onih, za koje se moglo s pravom očekivati da će u Konstantinopolu zagovarati kakvu eventualnu molbu takvog imućnog Istrana, npr. prilikom stjecanja počasnog naziva *consul (hypatus)*. Sve u svemu, način opskrbe carskih izaslanika pokazuje da su njihovi dolasci bili ne baš česti i da su oni bili ne baš rado viđeni gosti. Vjerojatno se i za *exenia* namijenjena caru može pretpostaviti da nisu bila pretjerano velika. Ukratko, iz podataka koje pruža RP može se steći uvjerenje da je bizantska prisutnost u Istri bila nešto izraženija, nego što to proizlazi iz ostalih vrela, ali još uvijek u granicama jedva nečeg više od formalnog suvereniteta. Skloni smo i tezi S. Žitka (Politični i upravni razvoj Kopra itd., Prispevki k zgodovini Kopra, Ljubljana 1989, 32) da je utjecaj Franaka postupno jačao, a Bizanta slabio.

5. Među lokalnim funkcionarima "u doba Grka" RP spominje tribune, domestike, vikarije i *locoservatores* pa bi se moglo uzeti da je to redosljed po važnosti pojedinog položaja. Ali, isprava iz 847. god. ("oporuka" redovnice Maru, Kandler, Cod. Dipl. Istr. 134, br.59) ima drukčiji redosljed: među svjedocima najprije dolaze dva tribuna pa dva *locoservatores* (!) i tek onda dva vikarija. Svakako su tribuni bili najugledniji. RP spominje "*actus tribunatus*" što Cavallari (La costituzione tribunizia istriana, "Riv. di St. di dir. it." 23, 1950, 60) ispravno tumači kao opći pojam uprave, tako da se pritužbu 172 predstavnika istarskih posjednika: "*tribunatus nobis abstulit*" treba razumjeti u tom smislu da je franački vojvoda oduzeo istarskim posjednicima cjelokupnu općinsku upravu, tj. da pod tribunatus treba razumjeti "vlast" uopće, dakle i *locoservatores* i vikare, a ne samo tribune; nadalje, kada se Istrani tuže da "u doba Grka" svaki tribun imao je pet i više ekskuzata (oslobođenika od podavanja i vojničke službe), pod tim treba razumjeti da su niži funkcionari imali 5 ekskuzata, a viši i veći broj. Jedino se za Novigrad spominje posebni funkcionar pod imenom *cancellarius*. Tamo se nalazilo veliko državno

dobro, tamo je stanovao u franačko doba *dux*, a Novigrad je još dok je bio pod bizantskim suverenitetom uplaćivao najmanji iznos - samo 12 zlatnika. Kako sve te podatke o Novigradu povezati u koherentnu sliku? *Cancellarius* je očito funkcionar koji je bio na čelu kancelarije *magistra militum*. Kako je magister *militum* nužno morao imati uz svoju administraciju još i određeni broj vojnika bez kojih bi njegov autoritet bio iluzoran, znači da se i uz vrlo skromni "dvor" *magister militum* morao brinuti za opskrbu priličnog broja ljudi, a to je mogao bezbolno postići jedino ako je stanovao u Novigradu (isto kao i kasniji franački *dux*), gdje mu je državno dobro omogućavalo opskrbu njegove pratnje. S druge strane, i vrlo ograničeni broj vojnika (npr. samo njih 60) imao je za posljedicu da se te vojne obveznike moralo ili potpuno osloboditi podavanja ili, barem, podavanja uvelike smanjiti (o sličnim smanjenim obavezama arimana, pratnje porečkog biskupa, usp. Kandler, Cod. Dipl. Istr. 190, br. 89). To pak na zadovoljavajući način objašnjava zašto je Novigrad bio opterećen samo sa 12 zlatnika. U RP spomenuti *domesticus* bio je najvjerojatnije na čelu novigradskog vojnog odjela koji je štitiio *magistra militum*. Cavallari (n. dj. 60) naprotiv misli da su *cancellarius* Novigrada i *domesticus* jedan te isti funkcionar.

6. Do RP, tj. do 804. god. franačko vladanje Istrom karakterizirano je grubim uvođenjem franačkog upravnog sustava. Franački vojvoda Ivan oduzeo je istarskim posjednicima lokalnu samoupravu, u čijim je ona bila u rukama dok se Istra nalazila pod bizantskim suverenitetom, postavio je nad Istranima *centenare* (u RP nazvane *centarchima*), tipični franački najniži organ lokalne uprave s nadležnošću suđenja (osim za veće sporove i teža kaznena djela), a istarske posjednike opteretio bogatom paletom tipičnih franačkih nameta i besplatnog rada. Međutim, na jednom se mjestu u RP onih 172 predstavnika istarskih posjednika naziva *judices*, suci, što je u literaturi izazvalo velike poteškoće. Tako je Mayer (Die dalm.-istrische Munizipalverfassung itd., "Zeitschr. der Savigny-Stiftung", Germ. Abt. 24, 1903, 262) zastupao mišljenje da je za Bizanta u Istri bila razdvojena civilna od vojne uprave pa je za Franaka Istranima oduzeta vojna, ali ne i civilna uprava, na koju se odnose upravo spomenuti *judices*. Ali pokušaj Mayera ne može se smatrati uspješnim jer je poznato su u Bizantu vojna i civilna uprava bile u rukama istih funkcionara. Zato je de Vergottini (n.dj. 34-35) predložio drukčiju, ali u biti srodnu tezu: Franci su tribunima i drugim organima lokalne samouprave oduzeli vojnu funkciju, ali su ti organi nastavili i dalje sa svojim civilnim funkcijama. Ali, kako su Franci uveli *centenare*, tj. najnižu upravno-sudsku vlast u franačkom sustavu, za tribune i druge lokalne funkcionare naprosto nema uz *centenare* mjesta, a upravo oni su u RP izričito spomenuti kao vršioci vlasti ("*dux ... constituit nobis centarchos*"). Dakle, termin *judices* za onih 172 "kapetana" treba drukčije tumačiti. Pri tome treba uzeti u obzir da se ti "kapetani" na samo jednom mjestu zovu *judices*, a na dva *iurati*. Na donekle sličnom placitu iz 905. god. u Lombardiji osobe određene da iskažu o obvezama podložnika na nekom kraljevskom imanju nazivaju se *iudices adiurati* (Fumagalli, Cod. dipl. St. Ambrosiano, Milano 1805, 172). Dakle, oni koji iskazuju na nekom placitu o

pravima i obvezama bilo vlastitog društvenog sloja (RP) bilo drugih osoba (placit iz 905. god.) imaju toliko važnu ulogu, da ih se počasno zove *judices*. Dakako, oni se zovu i *iurati* jer se prethodno zaklinju da će iskazati istinu.

7. Pri ocjenjivanju karaktera postupka koji je primijenjen na RP, najvažnije je odrediti ulogu opetovano spomenutih 172 "kapetana", nazvanih i *judices* i *iurati*. I starija (npr. Brunner, *Zeugen und Inquisitionsbeweis der carol. Zeit*, Wien 1864; Bethmann-Hillweg, *Der Zivilprozess des gem. Rechts itd.*, V, Bonn 1873, 148-157) i novija (npr. Salvioli, *Storia della procedura itd.*, Milano 1925, 227) literatura vide u iskazu tih "kapetana" primjenu dokaznog sredstva *per inquisitionem*, često upotrebljavanog u karolinško doba u civilnim sporovima, u kojima je jedna od stranaka u sporu privilegirana, i to u prvom redu kralj, nadalje crkvene ustanove, i, konačno, tzv. "nemoćne osobe" (*personae miserabiles*) tj. siromašni, udovice i siročad. Prednost postupka *per inquisitionem* sastojala se u tome što je sudski organ pozivao svjedoke po službenoj dužnosti. Prema izričitim odredbama karolinških kapitulara za "nemoćne osobe" postupak *per inquisitionem* primjenjivao se samo supsidijarno, naime u slučaju ako "nemoćna osoba" nije sama mogla naći svjedoka. Već je Cavallari dobro primijetio da "kapetani" RP-a nisu obični *boni et veraces homines* kao u ostalim postupcima *per inquisitionem*, već da su oni delegacija onih čije interese predstavljaju. Ali time je Cavallari otvorio vrlo težak problem. Naime, u literaturi je prihvaćeno stajalište da je u RP primijenjen postupak *per inquisitionem* u onom trećem slučaju, tj. u slučaju *miserabiles personae*. Ostaje nejasno, zašto carski izaslanici izabiru "kapetane". Zar su istarski posjednici doista toliko "nemoćni" da ne mogu sami izabrati "kapetane" među na placitu prisutnim osobama? A usto - to je još važnije - "kapetani" ne nastupaju kao svjedoci u tuđem sporu već su oni doista naprosto predstavnici istarskih posjednika, tj. nastupaju ne kao svjedoci, već kao zainteresirana strana. Oni se ne žale zbog postupka vlasti prema sirotinji, siročadi i udovicama, već se njihov zahtjev sastoji u tome da se njihovom društvenom sloju vrati vlast u lokalnoj upravi i s tim u svezi znatne imovinske povlastice, koje je taj sloj izgubio franačkim osvajanjem Istre. Predstavnici istarskih posjednika ne prigovaraju franačkom vojvodi Ivanu u prvom redu to da je grubo i nepravedno sprovodio u život franački pravni sustav (premda je i to predmet njihovih pritužba), nego je težište njihova zahtjeva u tome da se ukine franački sustav i povrati onaj koji je postojao prije franačkog dolaska "za vrijeme Grka". Takve zahtjeve mogli bi, da su htjeli, franački carski izaslanici lako odbaciti uz obrazloženje da je približno u 17 godina trajanja franačke vlasti došlo do uspostavljanja nove *consuetudo* u Istri i da je ona u skladu s franačkim pravom. Ali očito je da je u franačkom državnom vrhu postojala čvrsta politička volja da se istarskim posjednicima vrate njihova prava. Zbog toga su, uostalom, carski izaslanici i došli u Istru. Oni navodno dolaze, da bi zaštitili interese fiska, crkava, sirotinje, siročadi i udovica. Tako barem glase uvodne riječi u RP (takoreći doslovce u skladu s *Capit. miss.* iz 802. god., cap.21). Ali, oni odmah pri dolasku izabiru 172 predstavnika istarskih posjednika. Oni ne samo da ne govore o pravima crkava koje bi kao privilegirane pravne ustanove

imale pravo na pomoć, već upravo obratno, napadaju položaj crkava i ponašanja viših i nižih crkvenih organa i crkvenih ljudi prema posjednicima. O sirotinji, siročadi i udovicama nijedne riječi, a o pravima fiska tek ponešto, i to samo usput u obliku denuncijacije vojvode da za sebe zadržava 344 zlatnika umjesto da ih uplati u državnu blagajnu. Dakle, carski su predstavnici došli s već unaprijed stvorenom namjerom da istarskim posjednicima vrate njihov javnopravni položaj koji su uživali za Bizanta. Zbog toga i crkve i vojvoda takoreći u cjelosti prihvaćaju sve ono što "kapetani" iskazuju. Jedino u pogledu "vanjskih zemalja" vojvoda nije popustio i čak nije ni smio popustiti jer su one pripadale caru. "Kapetani" u svezi s time neprestano govore o "našim" zemljama (*nostrae terrae, nostrae runcorae* itd.), a vojvoda u svom odgovoru govori o "onim" zemljama (*ipsae terrae, ipsae silvae*), a kada spominje Slavene koje je tamo naselio, on ne obećava da će ih udaljiti sa spornih zemalja zato što ih tamo ne bi smio naseliti kad bi to bile zemlje istarskih posjednika, već predlaže da se utvrdi da li Slaveni prave štete pa, ako to čine, onda će ih udaljiti, ali samo zato što je u tom slučaju riječ o štetočinama. Zbog toga vojvoda posebno ističe: *ego vobis contradicam*, čime želi prebaciti pitanje vlasništva "vanjskih zemalja" na redovni sudski postupak gdje će se utvrditi kome one pripadaju. Usput rečeno, istina je vjerojatno bila negdje u sredini: u bizantsko su doba istarski posjednici kao lokalna vlast vrlo vjerojatno okupirali i one zemlje koje su pripadale državi i općini, a vojvoda je u franačko doba vrlo vjerojatno naselio Slavene i na onim zemljama koje su doista bile i ranije u privatnom vlasništvu. Ukratko, RP samo po svom obliku podsjeća donekle na postupak *per inquisitionem*, osobito time što su carski izaslanici po službenoj dužnosti izabrali 172 "kapetana". Ali, RP se utoliko razlikuje od postupaka *per inquisitionem* što "kapetani" nisu svjedoci u tuđoj parnici, već zastupaju svoje interese i interese svoga društvenog sloja. RP se može definirati kao forma u kojoj su donijete opće obvezne javnopravne odluke kojima se u Istri uspostavlja organizacija društva i lokalne javne vlasti drukčija od one koje je postojala u franačkoj Istri do 804. god.

SUL PASSAGGIO DEL POTERE SULL'ISTRIA DA BISANZIO AI FRANCHI¹

Lujo MARGETIĆ

accademico dott., 51000 Fiume, Via G. Carabino 11, CRO

SINTESI

L'autore analizza i presupposti dell'occupazione franca dell'Istria (787 circa) e la questione, più volte esaminata e discussa, del dominio longobardo sulla penisola nel periodo fra il 751 ed il 791. In merito l'autore analizza quelle parti del Placito del Risano (804 circa) che si riferiscono all'organizzazione del potere in epoca bizantina (tribuni, domestici, ecc.) e franca (centarchi) e si sofferma soprattutto sul carattere del procedimento usato nel Placito stesso dimostrando, in contrasto con la tesi sinora accettata nella letteratura storica, che non si trattò di un procedimento per inquisitionem.

1. Il potente maggiordomo franco, Pipino, ha realizzato il ruolo preponderante dei Franchi in Italia anche tramite i suoi stretti rapporti con il papato. Le relazioni tra Pipino ed il papa si sono rafforzate in modo sostanziale dopo il sostegno dato dal papa in occasione della proclamazione di Pipino a re franco verso la fine del 751 a Soissons. Sfruttando i grandi disaccordi tra gli Abassidi e gli Omaid, Pipino riuscì a cacciare gli Arabi dalla Settimania, e, soggiogando l'Aquitania nel 768 fece del suo regno una potenza di prim'ordine, i cui confini orientali si estendevano fino all'odierna Boemia. I territori a nord della Francia per Pipino non rappresentavano alcun pericolo, anzi, potevano diventare facile preda per ulteriori conquiste franche. In Baviera nel clero e nella nobiltà esistevano forti elementi favorevoli ai Franchi, così che nonostante la politica indipendente del duca Tassilo, Pipino, a partire dal 763, poteva considerare la Baviera uno stato satellite. Infatti, per i Franchi i problemi potevano sorgere solo in Italia, dove il re longobardo Astolfo nel 751 conquistò Ravenna, il centro dell'esarcato bizantino, minacciando di estendere il potere longobardo su tutta l'Italia. Naturalmente, lo stato longobardo non poteva rappresentare un problema serio per i Franchi, ma si

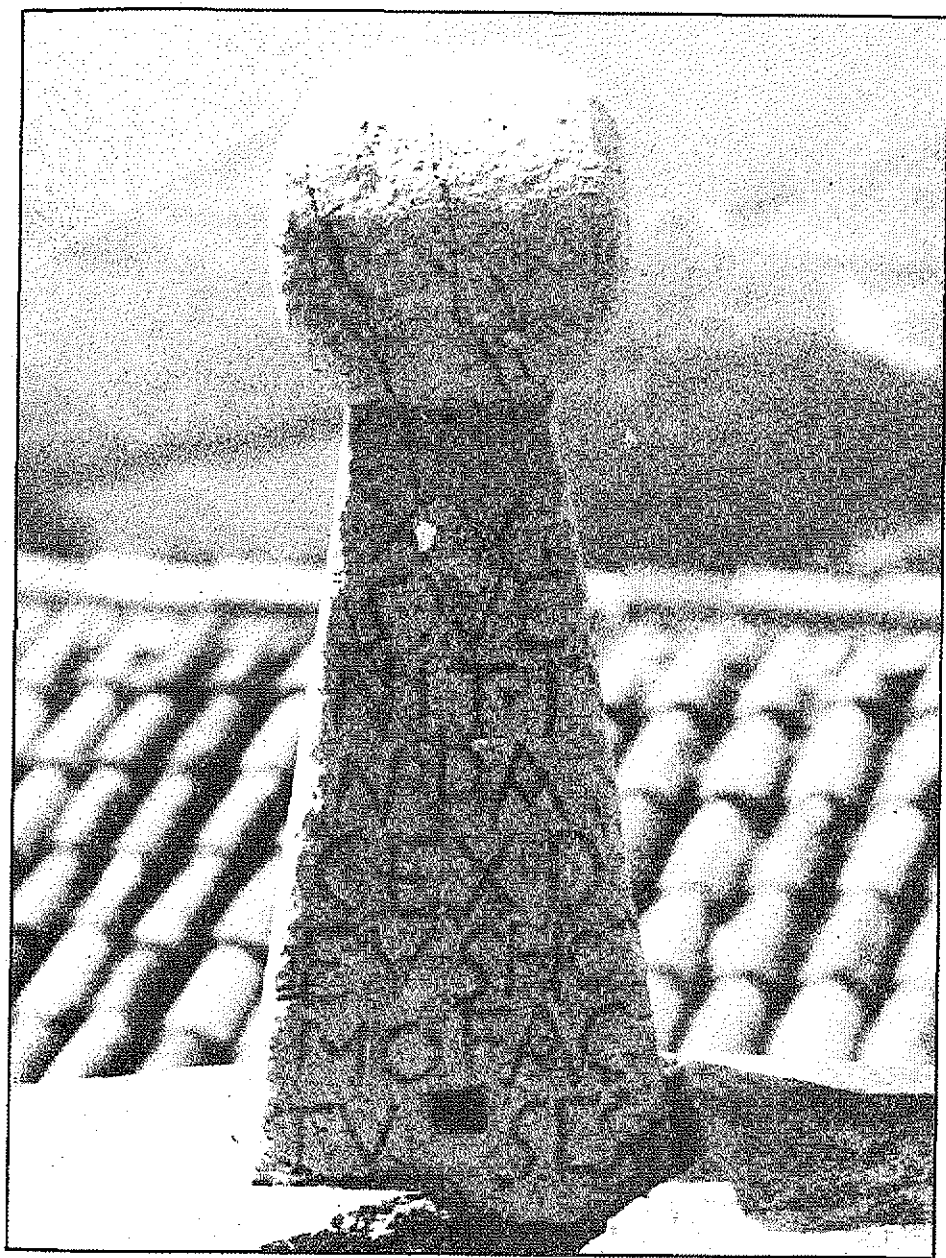
1 L'articolo è uscito in parte invariato ed in parte integrato nel *Croatica Christiana Periodica* 30/16, Zagreb 1992 (1993), 1-10.

profilava un altro pericolo latente, cioè che Bisanzio potesse iniziare una politica molto più aggressiva nei confronti del papato e dei Longobardi. Benché il papa, insieme a tutto l'Occidente, era un nemico implacabile dell'iconoclastia dell'imperatore Costantino V, egli nondimeno si considerava suddito di Bisanzio, p. es. menzionando i nomi degli imperatori bizantini nei documenti papali e sulle monete coniate a Roma. Pipino perciò reputava che l'annientamento dello stato longobardo sarebbe stato molto pericoloso, perché un contrattacco dell'imperatore Costantino V avrebbe portato ai confini franchi Bisanzio, cioè una potenza, che, se fosse riuscita ad imporre i suoi concetti religiosi, avrebbe potuto influenzare decisamente la stabilità interna dei Franchi, la quale tra l'altro si basava anche sull'unità religiosa e su concetti identici a quelli del papato. Perciò Pipino avanzava in Italia con estrema prudenza e circospezione. Il suo scopo principale era di conservare la reale indipendenza del papato da Bisanzio. Contemporaneamente egli interveniva energicamente ma con prudenza contro Astolfo. Pipino intervenne in Italia due volte, nel 754 e nel 756, "donando" al papa i territori in precedenza conquistati dai Longobardi, cioè l'esarcato e Pentapoli, cercando però di non provocare Bisanzio: Pipino p. es. non usò mai il titolo quasibizantino di *patricius Romanorum* con il quale il papa lo onorava, perché riteneva che il titolo di patrizio, tipicamente bizantino, avrebbe potuto creargli delle difficoltà con Bisanzio. Inoltre, benché Pipino avrebbe potuto facilmente distruggere lo stato longobardo, egli non lo fece né durante il regno di Astolfo né quello del suo successore, Desiderio. Non è impossibile che il matrimonio del duca bavarese Tassilo con la figlia di Desiderio Liutperga (cca nel 765) mirasse allo stesso scopo e che la cessione fatta a Tassilo da parte dei Longobardi di alcuni territori alpini si possa interpretare come un certo *cordon sanitaire* tra i Franchi e Bisanzio. La posizione giuridicamente poco chiara dello stato papale non rappresentava alcun ostacolo perché è noto che Bisanzio sosteneva sempre la sua sovranità teorica su tanti territori che in realtà non gli appartenevano da moltissimo tempo. L'unico serio avversario di questa politica lungimirante e saggia poteva essere solo - il figlio maggiore di Pipino, Carlo, che nel 768, al momento della malattia e morte di Pipino, aveva già 26 anni. Pipino aveva avuto già molte occasioni per conoscere la sua insaziabile ambizione e la sua innata aggressività. Perciò, cosa notevolissima, Pipino, distribuendo il regno franco tra i suoi due figli, ne assegnò a Carlo le parti settentrionali, occidentali e sudoccidentali - dunque per il figlio aggressivo prevedeva la direzione settentrionale delle future conquiste, cioè i territori dei Frisi e dei Sassoni, mentre al secondogenito Carlomanno lasciò tutte le altre parti del regno. In questa maniera Carlo era stato tagliato dall'Italia e impossibilitato a distruggere il raffinato equilibrio delle forze creato da Pipino in Italia. E' ovvio che Pipino prima di morire aveva tracciato la futura politica da seguire in Italia e che affidò la realizzazione di questa politica alla moglie Bertrada. Per far ciò egli aveva avuto a sua disposizione tutto il tempo necessario durante la sua malattia - e la sua mente estremamente chiara. Carlo non poteva non accorgersi che con la divisione del regno era stato allontanato dall'Italia, e ancor peggio, di dover sposare la figlia del re longobardo,

sigillando così la pace con i Longobardi. Tutto ciò rappresentava un ostacolo alle sue ambizioni, tanto più che anche sua sorella doveva sposare Adelchi, il figlio del re longobardo. Nel 769, cioè subito dopo la morte del padre, troviamo Carlo lontano dal centro dello stato. Le cronache parlano dell'insurrezione in Aquitania. Ma che strana insurrezione! Il capo della "rivolta", all'avvicinarsi del Carlo fugge immediatamente dal paese. Non ci sono notizie di un qualsiasi combattimento. Si ha l'impressione che Carlo non mirava ad altro che tenersi lontano dalla corte per non dover accettare la politica di suo padre nella realizzazione della madre-vedova. Ma perché Carlo acconsentì al matrimonio con la figlia di Desiderio? Ci pare ovvio: egli non poteva disobbedire alla volontà del padre. Nei due anni successivi alla morte del marito, Bertrada, la vedova di Pipino, era molto impegnata. Così nel 770 essa partì per la Baviera, e dopo aver attraversato le Alpi fece visita a Desiderio e poi al papa. Il cronista ci comunica che la sua tournée è stata coronata da successo: *redite sunt civitates plurime ad partem sancti Petri* (Annales Mosellani, Mon. Germ. Hist., SS XVI, 496), cioè, Desiderio ha consegnato al papa molte delle città conquistate dai Longobardi - ma, d'altra parte, come pegno d'amicizia verso Desiderio, Bertrada aveva portato con sé in Francia la futura sposa di Carlo, la figlia di Desiderio, le cui nozze si celebrarono a Magonza il 25 dicembre 770. Quali erano i veri sentimenti di Carlo lo si venne a sapere già nell'anno successivo. Prima morì repentinamente suo fratello Carlomanno - proprio nel momento ideale per Carlo, come in modo molto guardingo accennano i cronisti; poi, Carlo, senza perdere tempo, strappa con mossa fulminea la parte del regno franco ai figli del fratello e caccia dalla sua corte la propria moglie rimandandola al re longobardo, dove trovano rifugio anche la spaventata vedova di Carlomanno ed i suoi due figli. Anche il papato doveva esser conscio dei cambiamenti decisivi avvenuti nel regno franco. Il partito aderente alla politica di Carlo ebbe il sopravvento e perciò dopo la morte di papa Stefano al principio del 772 venne eletto papa Adriano I, il quale si dimostrò subito oltremodo fedele a Carlo. Anche il duca di Baviera diventa vassallo di Carlo. Nel 773 Carlo si mette in moto contro lo stato longobardo e lo distrugge nell'anno seguente. Ma, lascia indipendente Benevento con il chiaro scopo di avere tra il suo stato e Bisanzio un "Pufferstaat". Così, a prima vista, sembra che i territori veneziani ed istriani erano l'unico posto dove i Franchi ed i Bizantini avevano una frontiera comune. Ma lo erano davvero? Prima d'iniziare l'analisi di questo problema, ecco ancora due - tre parole sulla posizione di Bisanzio in Italia. Giuridicamente non esistevano dubbi che il ducato romano, Ravenna, Pentapoli, Venezia, l'Istria e l'Italia meridionale sottostavano alla sovranità bizantina, ma l'imperatore Costantino V, a causa delle guerre prolungate con gli Arabi fino al 751 e con i Bulgari fino al 763 non era in grado d'intervenire militarmente in Italia. Il raffreddamento con l'Occidente si era inasprito ulteriormente quando sotto la diretta influenza di Costantino il sinodo di Ierea (10 febbraio - 8 agosto 754) proibì severamente la fabbricazione, il possesso e la venerazione di immagini sacre minacciando i trasgressori con pene severissime. Uno dei risultati del profondo abisso tra l'Occidente e l'Oriente fu, ne siamo

convinti, che Costantino V tolse al papa la giurisdizione ecclesiastica su tutti i territori dove il potere bizantino era reale, cioè sulla Sicilia, Calabria, Illirico (Salonicco, con la Macedonia e l'Ellada) e il diritto sulle entrate papali dai possedimenti nell'Italia meridionale. Come mai non si menzionano né Venezia né l'Istria? A nostro parere la risposta non può essere che una: l'imperatore aveva tolto al papa solo quei territori sui quali aveva un potere reale. In quanto a Venezia, si sa che essa nel suo nuovo centro di Malamocco riuscì ad ottenere l'indipendenza nei suoi rapporti con gli stati vicini. Costantino V era un uomo politico troppo saggio e troppo realistico per tentare d'imporre a Venezia i suoi concetti iconoclastici. Anzi, al doge veneziano Maurizio, al potere cca dal 764, egli concesse perfino i titoli bizantini, come *consul = hypatus e imperialis dux Venetiarum*. Era un'onorificenza, sì, ma d'altra parte egli in tal modo sottolineava che, almeno formalmente, considerava Venezia un suo possedimento. E l'Istria?

2. Il destino dell'Istria nel periodo dall'anno 751 al 791 è molto controverso. Ecco le opinioni di alcuni autori: Benussi (Nel Medio evo, Parenzo 1897, 107): in potere dei Longobardi fino al 774, poi di Bisanzio; Paschini (Storia del Friuli I, Udine 1953, 130): fino al 791 in potere di Bisanzio; Hartmann (Geschichte Italiens in Mittelalter III, Gotha 1908, 28): fino al 787 sempre in potere di Bisanzio; Cessi (L'occupazione long. e franca ecc., Atti del Ist. Ven. T.C. II, Ven. 1941, 291 s.): fino al 770 in potere di Bisanzio, dal 770 al 774 dei Longobardi e poi dei Franchi; de Vergottini (Lineamenti stor. della costituzione pol. dell'Istria ecc. I, Roma 1924, 37): fino al 787 in potere di Bisanzio, ad eccezione di un breve periodo nel 751 ed uno più lungo verso il 774 quando era dominata dai Longobardi, ecc. Della presunta conquista dell'Istria da parte dei Longobardi nel 751 non ci sono notizie degne di fiducia. Ne parla soltanto il *Chronicon Salernitanum* (redatto verso il 978) che contiene molte altre notizie dubbie. Sul dominio longobardo verso il 770 riferisce la lettera scritta dal vescovo di Grado al papa Stefano III (MGH, Ep. III, 713, nr. 20) che p. es. Benussi (op.c., 97) e Lenel (Ven.-istr. Studien, Strassburg 1911, 11) datano con l'anno 770, Cessi con l'anno 770-772 ecc. Il vescovo di Grado scrive che "recentemente" (*nuper*) i vescovi istriani hanno iniziato a consacrarsi reciprocamente sottraendosi in tal modo al suo potere e che in precedenza, quando il papa Stefano III aveva la *iussio et auctoritas* sul re longobardo, la situazione era migliore. Il vescovo ovviamente si riferisce al periodo che va dalla metà del 770 in poi, quando, sotto l'influenza della vedova di Pipino, Bertrada, Desiderio, volendo rendere al papa quanto più accettabile la coalizione Carlomanno - Tassilo - Desiderio, gli aveva consegnato alcune città. Nella sua lettera il vescovo di Grado prega il papa di proteggere il popolo istriano così come aveva fatto con Ravenna. Siccome soltanto verso la fine del 770 il papa ha potuto assicurare la sedia arcivescovile ad una persona di sua fiducia, la lettera del vescovo gradense può essere stata scritta solo dopo quell'evento. A partire dal marzo 771 il papa subisce l'influenza del gruppo vicino al filolongobardo Paolo Afiarta. Desiderio colse l'occasione per far pressione sul vescovo gradense e quelli istriani allo scopo di rafforzare l'influenza del patriarca di Aquileia. Dunque, quel "*nuper*" della

Napis na ograji ob cerkvi sv. Valentina v Črnem Kalu (PMK)

lettera del vescovo gradense si riferisce alla seconda metà del 771. Ma nel periodo quando per il papa Desiderio è ancora *excellentissimus filius noster*, il vescovo gradense non si azzarderebbe a scrivere che la *gens perfida Langobardorum* o i *servissimi Langobardi* rapinano i beni della chiesa nell'Istria su ordine del loro re. Soltanto quando con la morte di Carlomanno (4 dic. 771) la suddetta coalizione si dissolve, diventa ovvio che un cambiamento è imminente e che il ruolo preponderante spetterà al re franco Carlo, e quindi il vescovo gradense può nel modo più aperto dimostrare la sua inimicizia verso Desiderio raccomandandosi così alle nuove forze dominanti. La risposta del papa (MGH, Ep. III, 714, nr. 21) è sintomatica. Da una parte egli deve ancora tener conto della presenza di Paolo Afiarta, mentre dall'altra il prossimo cambiamento è già nell'aria. Perciò il papa parla sottilmente di "*perfidis et malignis aemulis vestrae Istriani provinciae*" evitando di nominare sia i Longobardi sia il loro re. Ma le sue parole "*iam prope est Dominus, ut arrogantium ferocitatem deiciat*" nascondono appena il suo pensiero: la vittoria di Carlo e la sconfitta dei Longobardi sono vicine. Perciò la risposta del papa viene probabilmente scritta nel gennaio 772 (Stefano III è morto il 3 febbraio 772) e la lettera del vescovo gradense risale probabilmente alla fine del dicembre 771 (cioè dopo la morte di Carlomanno) o all'inizio del gennaio.

3. I Longobardi si ritirano dall'Istria presumibilmente nel 773, cioè quando già si sa che Carlo ha iniziato in grande stile i preparativi per la sua campagna in Italia. E' da notare che non esistono notizie dirette su quando e come i Longobardi hanno occupato l'Istria, su quando e come l'hanno abbandonata né su quando e come è stata conquistata dai Franchi. Come interpretare questo totale silenzio? Innanzi tutto abbiamo la lettera di papa Adriano al re franco Carlo scritta nel 776 o un po' più tardi (MGH, Ep. III, 590, nr. 63). Il papa informa Carlo che i *Graeci qui in praedicto territorio residebant Histriense* insieme agli Istriani hanno accecato il vescovo Maurizio che su ordine di Carlo riscuoteva in Istria *pensiones beati Petri*, accusandolo di progettare la consegna (*tradere*) a Carlo dell'*ipsum territorium Histriense*. Da queste parole risulta che non si tratta di trasferimento di proprietà di beni ecclesiastici, come sostiene, senza convincerci, Cessi. Dunque, il papa si lamenta solo dei Greci istriani e degli Istriani. Egli in nessun modo non incolpa il potere centrale bizantino, cioè, per lui nell'Istria questo potere non esiste. E non solo questo. Il papa chiede a Carlo di ordinare al duca friulano Marcario di far ritornare il vescovo accecato nel suo vescovato istriano, come se non esistesse la sovranità bizantina sull'Istria. Da ciò risulta che probabilmente i "Greci istriani" e i locali possidenti istriani godono di una completa indipendenza di fatto, cioè essi riconoscono soltanto formalmente la sovranità bizantina. Nemmeno le lettere del vescovo gradense e del papa (a nostro parere scritte probabilmente nel gennaio 772) non menzionano il potere bizantino. E ancora qualcosa. L'imperatore Costantino V (741-775) a causa delle lunghe e pesanti lotte con gli Arabi ed i Bulgari non può seriamente intervenire militarmente in Italia (e specialmente in Istria). Come abbiamo già accennato, il suo conflitto con l'occidente s'inasprisce dopo che sotto la diretta influenza di Costantino il

sinodo di Ierea proibisce severamente la fabbricazione, il possesso e l'adorazione d'immagini sacre. Se Costantino V avesse almeno un minimo potere reale sull'Istria, potendo nominare p. es. il *magister militum*, costui dovrebbe giustificare la fiducia in lui riposta perseguitando gli adoratori d'immagini. Ma nemmeno una fonte riguardante l'Istria ne fa menzione. Da tutto questo risulta che molto probabilmente i *magistri militum* istriani appartengono al tenue strato di quei "Greci che abitano in Istria" e che vengono eletti dall'assemblea provinciale e poi solo formalmente confermati dall'imperatore. Proprio a causa di questa indipendenza, la temporanea occupazione longobarda dell'Istria e la stabile presenza franca passano inosservati. Siccome la sovranità bizantina era solo formale, Bisanzio non reagisce. Il locale potere istriano naturalmente non è in grado di opporre resistenza ai vicini più forti.

4. Però nel Placito del Risano si parla più volte della presenza di Bisanzio in Istria in un modo che fa pensare che essa fosse più consistente da quanto risulti dalle nostre precedenti analisi, perché oltre al *magister militum* si menzionano anche i messi imperiali (*missi imperiales*), inoltre l'obbligo degli Istriani di versare nella cassa statale 344 zecchini ed infine, la raccolta di doni (*exenia*) per l'imperatore. Per quanto riguarda i 344 zecchini riteniamo che essi sono destinati a coprire le spese dei *magistri militum*. Costantino Porfirogeneto (De cer. II, 50) c'informa che la remunerazione dei governatori delle province occidentali non viene versata dalla cassa statale, bensì le loro spese sono a carico degli abitanti delle rispettive province. Non c'è alcun motivo per non credere che così non fosse anche in Istria. Per le spese dei messi imperiali il Placito del Risano riporta la notizia secondo la quale essi vengono alloggiati nelle curie vescovili e che metà di queste spese è a carico della chiesa. In quanto agli obblighi degli abitanti per queste spese il Placito si esprime così: *de centum capita ovium qui habebat - unum*. Dunque, non una pecora su cento, il che significherebbe che i più poveri dovrebbero contribuire con una pecora dopo aver riunito più famiglie che insieme hanno 100 pecore, ma solo "colui che ha 100 pecore deve darne una" - e ciò soltanto *si necesse erat*. Di qualche prestazione basata su altri beni, p. es. sul bestiame grosso, che potrebbe servire per variare i pasti dei messi, non si fa parola. Risulta quindi che soltanto i più ricchi danno qualche pecora, soprattutto quelli che s'aspettano dai messi qualche favore come p. es. nel caso di ottenimento del titolo onorifico di console (*hypatus*). Tutto sommato il modo nel quale si riforniscono i messi imperiali indica che le loro visite non sono troppo frequenti e che come ospiti non erano eccessivamente graditi. Probabilmente neanche gli *exenia* destinati all'imperatore non sono esageratamente abbondanti.

5. Per il "periodo dei Greci" il Placito tra i funzionari locali menziona anche i *tribuni*, i *domestici*, i *vicari* e i "*locoservator*". Si potrebbe ritenere che questo rappresenti l'ordine d'importanza delle singole funzioni. Ma nel documento dell'847 ("il testamento" della religiosa Maru, Kandler, Cod. Dipl. Istr. 134, nr. 59) l'ordine è differente: tra i testimoni si trovano dapprima 2 *tribuni*, poi 2 *locosalvatores*(!) e soltanto alla fine 2 *vicari*. I tribuni sono senz'altro le persone di maggior riguardo. Il Placito menziona

l'"*actus tribunatus*" che secondo Cavallari (La costituzione tribunizia istriana, "Riv. di St. di dir. it." 23, 1950, 60) è un concetto generico dell'amministrazione, così che la lamentela dei 172 rappresentanti dei possidenti istriani: "*tribunatus nobis abstulit*" si deve interpretare nel senso che il duca franco ha tolto ai possidenti istriani la completa amministrazione comunale, cioè che per *tribunatus* bisogna intendere "il potere in generale", dunque anche i *locoservatores* ed i *vicari* e non solo *tribuni*; inoltre, quando gli Istriani si lagnano che "ai tempi dei Greci" ogni tribuno aveva 5 e anche più *excusati* (persone esonerate da prestazioni e servizio militare) ciò significa che i funzionari inferiori avevano 5 *excusati* e quelli superiori un numero maggiore. Soltanto per Cittanova si menziona un funzionario speciale, il *cancellarius*. A Cittanova c'era un grande bene demaniale, dove, ai tempi dei Franchi abitava il *dux*. Tra tutte le città e castelli, Cittanova, quando era ancora bizantina, versava il più piccolo importo - solo 12 zecchini. Si potrebbe con questi dati su Cittanova creare un quadro coerente? Il *cancellarius* è un funzionario a capo anche della cancelleria del *magister militum* bizantino. Siccome il *magister militum* deve necessariamente oltre alla sua amministrazione avere anche un determinato numero di militi senza i quali la sua autorità sarebbe illusoria, significa che egli deve provvedere al mantenimento dei suoi funzionari e dei militi, cosa che può conseguire soltanto abitando a Cittanova (come più tardi fa anche il *dux* franco) sui beni demaniali. D'altra parte, anche il numero limitato dei militi (p. es. soltanto 60) ha per conseguenza il loro esonero dall'obbligo di prestazioni o almeno una diminuzione delle stesse (cfr. le modeste prestazioni degli arimani, scorta del vescovo parentino, Kandler, Cod. Dipl. Istr. 190, nr. 89). Questo spiega in modo soddisfacente perché Cittanova è oberata soltanto con 12 zecchini. Secondo il Placito del Risano il *domesticus* probabilmente stava a capo del reparto militare di Cittanova che protegge il *magister militum*. Cavallari (op. cit., 60) contrariamente pensa che il *cancellarius* e il *domesticus* di Cittanova siano una sola persona.

6. Fino all'804, il governo franco in Istria è caratterizzato dall'implacabile introduzione del sistema amministrativo franco. Il duca franco Giovanni toglie ai possidenti istriani l'autogoverno locale che era nelle loro mani durante la sovranità bizantina, introduce i centenari (nel Placito *centarchi*), tipico organo dell'amministrazione locale con competenze giudiziarie (eccetto per vertenze maggiori e perseguimenti penali) e grava i possidenti istriani con vari tributi tipicamente franchi e con lavoro gratuito. Però il Placito, in un tratto, menziona i 172 rappresentanti dei possidenti istriani come *judices*, giudici, il che ha suscitato molte difficoltà. Così Mayer (Die dalmatisch-istrische Munizipalverfassung ecc., "Zeitsch. der Savigny-Stiftung", Germ. Abt. 24, 1903, 262) sostiene la tesi che durante la dominazione bizantina in Istria l'amministrazione civile è separata da quella militare e che i Franchi hanno tolto agli Istriani l'amministrazione militare ma non quella civile, alla quale si riferiscono i testé nominati giudici. Però il tentativo di Mayer non è riuscito, perché è noto che in Bisanzio sia l'amministrazione militare sia quella civile sono nelle mani dello stesso funzionario. Perciò de Vergottini

(op. cit., 34-35) propone una diversa, anche se in sostanza affine tesi: i Franchi hanno tolto ai tribuni ed agli altri organi dell'autogoverno locale la funzione militare, gli stessi però, continuano ad esercitare le loro funzioni civili. Però, siccome i Franchi hanno introdotto i centenari, cioè il potere amministrativo-giudiziario locale del sistema franco, per i tribuni e per gli altri funzionari locali semplicemente non c'è più posto, proprio perché i centenari, secondo il Placito, sono la base del potere franco ("*dux constituit nobis centarchos*"). Dunque, il termine *judices* usato per i 172 "capitani" rimane insoluto. Bisogna perciò prendere in considerazione che solo una volta per questi "capitani" si dice *judices*, e altre due *iurati*. In un placito del 905 tenutosi in Lombardia le persone designate a testimoniare sugli obblighi dei sudditi di un bene regale si chiamano *iudices adiurati* (Fumagalli, Cod. Dipl. St. Ambrosiano, Milano 1805, 172). Dunque, coloro che durante lo svolgimento di un placito stabiliscono i diritti e i doveri sia del proprio ceto sociale (nel Placito del Risano) sia di altre persone (nel Placito del 905) hanno un ruolo tanto importante da essere chiamati *judices*. Naturalmente essi vengono denominati anche *iurati* perché giurano di dichiarare soltanto la verità.

7. Nel valutare il carattere della procedura adottata nel Placito del Risano la cosa più importante è stabilire il ruolo dei ripetutamente menzionati 172 "capitani", chiamati anche *judices* e *iurati*. La letteratura meno recente (p. es. Brunner, Zeugen- und Inquisitionsbeweis der carol Zeit, Wien 1864; Bethmann-Hollweg, Der Zivilprozess des gem. Rechts ecc. V, Bonn 1873, 148-157) e quella moderna (p. es. Salvioli, Storia della procedura ecc., Milano 1925, 227) sono d'avviso che la testimonianza di questi "capitani" è il mezzo probatorio *per inquisitionem* usato frequentemente nel periodo carolingio in quelle vertenze civili, nelle quali una parte è privilegiata, in primo luogo il re, poi gli enti ecclesiastici ed infine, le cosiddette "persone deboli" (*personae miserabiles*), cioè i poveri, le vedove e gli orfani. Il vantaggio della procedura *per inquisitionem* consiste nel fatto che l'organo giudiziario convoca i testimoni ufficialmente. Le norme dei capitoli carolingi stabiliscono per le "persone deboli" che la procedura *per inquisitionem* venga applicata soltanto nel caso quando la "persona debole" non può da sola trovare il testimone. Già Cavallari osserva che i "capitani" del Placito del Risano non sono semplici *boni et veraces homines* come nelle altre procedure *per inquisitionem*, bensì formano la delegazione di coloro i cui interessi rappresentano. Cavallari con questo apre un grosso problema. Nella letteratura è stata accettata l'opinione che nel Placito del Risano la procedura *per inquisitionem* viene applicata nel terzo caso, cioè per le *miserabiles personae*. Se è così, perché i messi imperiali scelgono i "capitani"? I possidenti istriani sono davvero tanto "deboli" da non poter scegliere i "capitani" tra le persone presenti al placito? Inoltre - cosa ancor più importante - i "capitani" non si presentano come testimoni nella vertenza; essi sono i veri rappresentanti dei possidenti istriani, cioè non sono testimoni, ma parte interessata. Essi non si lamentano per l'atteggiamento dell'autorità verso i poveri, orfani e vedove, essi insistono che al loro ceto sociale sia restituita l'amministrazione locale con i relativi privilegi patrimoniali che questo ceto godeva prima della conquista franca dell'Istria. I rappresentanti non rimproverano al duca Giovanni in primo luogo di aver ingiustamente applicato il sistema

giuridico franco (anche se ciò fa parte delle loro lagnanze); il punto centrale della loro richiesta è l'annullamento del sistema franco e il ripristino di quello esistente prima della venuta dei Franchi, cioè di quello "dei Greci". I messi imperiali franchi, volendo, potrebbero facilmente respingere tali richieste con la motivazione che durante i 17 anni di dominazione franca in Istria si è creata una nuova *consuetudo* che è in armonia con il diritto franco. Ma ovviamente al vertice dello stato franco predomina il desiderio politico di restituire ai possidenti istriani i loro diritti. Questa è la ragione della venuta dei messi imperiali in Istria. Essi in apparenza vengono in Istria per proteggere gli interessi del fisco, della chiesa, dei poveri, degli orfani e delle vedove. Così almeno risulta dalle parole introduttive del Placito (quasi alla lettera in armonia con il Capit. miss. dell'802, cap. 21). Ma subito dopo l'arrivo (!) i messi scelgono i 172 rappresentanti dei possidenti istriani. Questi rappresentanti però non parlano dei diritti delle chiese che in qualità di enti privilegiati avrebbero diritto all'aiuto, ma al contrario, attaccano il comportamento degli organi ecclesiastici inferiori e superiori verso i possidenti. Dei poveri, degli orfani e delle vedove non si parla, di diritti del fisco soltanto un po' e soltanto per incidenza, denunciando il duca Giovanni di aver trattenuto per sé i 344 zecchini. Dunque, i messi imperiali sono venuti senza alcun dubbio con l'intenzione di restituire ai possidenti i loro diritti. Perciò la chiesa ed il duca accettano quasi totalmente quanto dichiarano i "capitani". Soltanto in riguardo alle "terre esterne" il duca non cede e in verità non può cedere, perché queste terre appartengono all'imperatore. I "capitani" insistono che queste terre "sono nostre" (*nostrae terrae, nostrae runcorae* ecc.), mentre il duca nella sua risposta ripete con insistenza che si tratta di "quelle" terre (*ipsae terrae, ipsae silvae*) e, parlando degli Slavi da lui insediati, non promette di allontanarli dalle terre contestate e propone solo di stabilire se gli Slavi fanno dei danni, e solo in questo caso promette di allontanarli, non come intrusi su terre altrui, ma soltanto come autori di danni. Perciò il duca fa notare: *ego vobis contradicam*, desiderando con ciò trasferire il problema della proprietà delle "terre esterne" ad una futura regolare procedura giudiziaria che stabilirà a chi appartengono. Probabilmente la verità si trovava a metà strada: i possidenti istriani che durante la dominazione bizantina formavano l'autorità locale hanno occupato anche quelle terre che appartenevano allo stato ed al comune, mentre nel periodo franco il duca ha probabilmente insediato gli Slavi anche sulle terre che in precedenza erano di proprietà privata. In poche parole, soltanto nella sua forma il Placito ricorda fino a un certo punto la procedura *per inquisitionem*, specialmente nella scelta dei 172 "capitani" fatta d'ufficio dai messi imperiali. Tra il Placito e la procedura *per inquisitionem* la differenza sta nel fatto che i "capitani" non sono testimoni bensì rappresentano i propri interessi e quelli del loro ceto sociale. Si può pertanto definire il Placito come la forma nella quale sono riportate le decisioni di carattere pubblico tramite le quali in Istria s'istaura un'organizzazione della società e dell'autorità pubblica locale diversa da quella esistente nell'Istria franca fino all'804.

La traduzione: Aneliese Margetić

SLOVANSKE IN PREDNEOLATINSKE JEZIKOVNE PRVINE V LISTINI RIŽANSKEGA PLACITA (oziroma neuspeh poskus določanja le-teh)

Goran FILIPI

doc. dr., Pedagoška fakulteta v Pulju, 52000 Pula, Medulinska 3, CRO

IZVLEČEK

Avtor poskuša določiti slovanske jezikovne prvine v listini Rižanskega placita (804), ki bi lahko datacijo naselitve Slovanov v severozahodnem delu istrskega polotoka premaknile bistveno pred VIII. stoletje. Poleg tega predlaga nov položaj istriotščine v okviru romanske jezikovne družine. Avtor domneva, da je bil romanski jezik v Istri, ki se je oblikoval po razpadu vulgarne latinščine enak romanskim govorom v Furlaniji na severu in Dalmaciji na jugu vse do naselitve Slovanov, ki so se zapirali v romansko tkivo in oblikovali kline, ki so bistveno oslabele medsebojne stike romanske populacije.

0. Predpostavka

Izvirni dokument Placita ne obstaja več. Zaradi pomena same listine je nedvomno, da je v teku stoletij bilo izdelanih več kopij (prepisov). Kot pravi S. Žitko "kopija originala naj bi se ohranila le v Trevisanskem kodeksu, ki je pripadal dragoceni zbirki beneškega plemiča Bernarda Trevisana (Codex trevisanus)"¹. Za pričujočo razpravo smo tudi sami uporabljali faksimile omenjene kopije iz konca XV., začetka XVI. stoletja, ki je po mnenju nekaterih historiografov najstarejši ohranjeni prepis rižanskega placita². Zgodovinarji si niso enotni glede letnice samega dogodka. V literaturi zasledimo letnice od 800 do 810, a večina znanstvenikov sprejema letnico 804. No, to tematiko bomo raje prepustili zgodovinarjem in historiografom, sami pa se bomo poglobili v jezikoslovno problematiko in poskusili ugotoviti, ali je na začetku IX. stoletja moč najti slovanske in predneolatinske jezikovne prvine v istrskih pravnih dokumentih, pisanih v latinščini.

1 S. Žitko, *Listina Rižanskega placita - dilema in nasprotja domačega in tujega zgodovinarstva* - I. del, *Annales I, Koper 1991*, str. 59-68, zlasti 60.

2 Uporabljamo faksimile listine Placita iz *I placiti del "Regnum Italiae"*, a cura di Cesare Manaresi, Rim 1955, ki ga je M. E. A. Zetto objavil z izvirno paginacijo v *Il Placito di Risano*, Edizioni ANVGD - ERI, Trst, 1989: rokopis, str. 110-115, transkripcija str. 116-124.

1. Prisotnost Slovanov v Istri v IX. stoletju

Da so Slovani prisotni v Istri na začetku IX. stoletja, je popolnoma razvidno iz listine. Omenjeni so večkrat. Najprej na strani 53 (20. vrstica in dalje): *Insuper sclavos super terras nostras posuit: ipsi arant nostras terras et nostras runcoras, segant nostras pradas*³, *pascunt nostra pascua, et de ipsas nostras terras reddunt pensionem Ioanni. Insuper non remanent nobis boves, neque caballi. Si aliquid dicimus, interimere nos dicunt*⁴. Na str. 55 (8. vrstica in dalje): *Per tres vero annos illas decimas, quas ad sanctam Ecclesiam dare debuimus, ad paganos sclavos dedimus, quando eos super ecclesiarum et populares terras nostras misit in sua peccata et nostra perditione*⁵. Na isti strani (27. vrstica in dalje): *De sclavis autem, unde dicitis, accedamus super ipsas terras, ubi resedunt, et videamus: ubi sine vestra damnietate valeant residere, resideant; ubi vero vobis aliquam damnietatem faciunt sive de agris, sive de silvis, vel roncora, aut ubicumque, nos eos eiciamus foras. Si vobis placet, ut eos mittamus in talia deserta loca, ubi sine vestro damno valeant commanere, faciant utilitatem in publico, sicut et ceteros populos*⁶. Na strani 56 (2. vrstica in dalje): *Tunc previdimus nos missi domni imperatoris, ut Ioannes dux dedisset vadia, ut omnia prelata superposta, glandatico, herbatico, operas et collectiones*⁷, *de sclavis et de angarias, vel navigationes emendandum*⁸. V delu besedila na str. 54 (6. vrstica in dalje): (...) *advenas homines ponit in casas vel ortora, nec in ipsos potestatem habemus*⁹ - so Slovani mogoče omenjeni implicite? Vendar bi iz stavka "*Advenas homines, qui in vestrum resident, in vestra sint potestate*"¹⁰, če ga povežemo z naslednjim

- 3 V obliki *pradas*, ki je nepravilni tožilnik množine za klas. *pratun* "travniki", je zanimiva sonorizacija t. d. Prim. toponim *Prade* na Koprskem - če ni od *praedum*.
- 4 Prevod (vsi prevodi v slovenščino v tej razpravi so delo dr. Rajka Bratoža po izvirni izdaji vira z italijanskim prevodom, ki sta ga priobčili A. Petranović in A. Margetić, II Placito del Risano, Atti 14, Rovinj 1983-1984, str. 55-57 - celoten prevod je objavil S. Žitko, Listina Rižanskega placita - dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinarstva - II. del, Annales 2, Koper 1992, str. 87-102 - prevode bomo navajali v beležkah; številka v oklepaju pomeni stran v pravkar omenjenem delu): Poleg tega je naselil na našo zemljo Slované. Ti orjejo naše njive in naše krčevine, kosijo naše travnike, pasejo po naših pašnikih in od naše zemlje dajejo dajatve Janezu. Poleg tega nam zmanjkujejo tako voli kakor konji; če kaj rečemo, pravijo, da smo jih sami pobili. (str. 88)
- 5 Prevod: Tri leta smo tiste desetine, ki bi jih morali oddajati sveti cerkvi, dajali poganskim Slovanom, potem ko jih je (vojvoda) poslal na zemljo cerkve in ljudstva, sebi v greh in nam v pogubo. (str. 89)
- 6 Prevod: Glede Slovanov, o katerih pripovedujete, pa pojdimo v tiste kraje, kjer prebivajo, in poglejmo; kjer bi mogli prebivati brez škode za vas, naj prebivajo; kjer pa vam povzročajo kakšno škodo, bodisi na polju, po gozdovih, na krčevinah ali kjerkoli, jih od tam preženimo. Če vam je prav, jih pošljemo v take zapuščene kraje, kjer lahko prebivajo brez škode za vas, da bodo koristni za državo, tako kakor so druga ljudstva. (str. 89)
- 7 S. Žitko pravi, da v starejših prepisih na tem mestu ni vejice, kar je bistveno ugodnejše za Slované in vojvodo Janeza. (Žitko, op. cit., n. 29).
- 8 Prevod: Nato smo mi, poslanci gospoda cesarja, poskrbeli, da je vojvoda Janez dal poročila, da se bo izpolnilo vse, kar je bilo predloženo glede davšin, pravice do paše prašičev in živine, delovnih obveznosti, dajatev, glede Slovanov, glede tlake in brodarjenja. (str. 89)
- 9 Prevod: Tuje ljudi je naselil v naših hišah in vrtovih in nad njimi nimamo nikakršne oblasti. (89)
- 10 Prevod: Tujci, ki prebivajo na vaši (zemlji), naj bodo pod vašo oblastjo. (89)

stavkom "De sclavis autem, unde dicitis (...), ki smo ga že citirali, lahko sklepali, da Slovani pravzaprav niso tujci, da je njihov status povsem drugačen.

2. Status Slovanov

Iz navedenih delov Placita je težko določiti status slovanskega prebivalstva. Očitno je le, da so še vedno pogani (če to ni le žaljivka v izjavi priče, ki očitno ne mara Slovanov). Mogoče pa so ravno zaradi tega, ker so pogani, "manjvredni" cesarski podložniki in jih ni na, za tisto obdobje pomembnem in velikem, zborovanju: drugi jih obtožujejo, oni pa nimajo priložnosti za obrambo. Niti sam zaključek Placita (posebno verzija z vejico) ni ugoden zanje. Vsekakor pa je neizpodbitno dejstvo, da so Slovani prisotni v Istri na začetku IX. stoletja in da jih ni malo - če bi jih bilo malo, ne bi starim prebivalcem povzročali toliko preglavic. Zato domnevamo, da so prisotni bistveno pred časom Rižanskega zbora: obdelujejo zemljo, kosijo, ukvarjajo se z živinorejo in podobno - do tega pa neka skupnost ne pride kar čez noč.

3. Leksikološka analiza

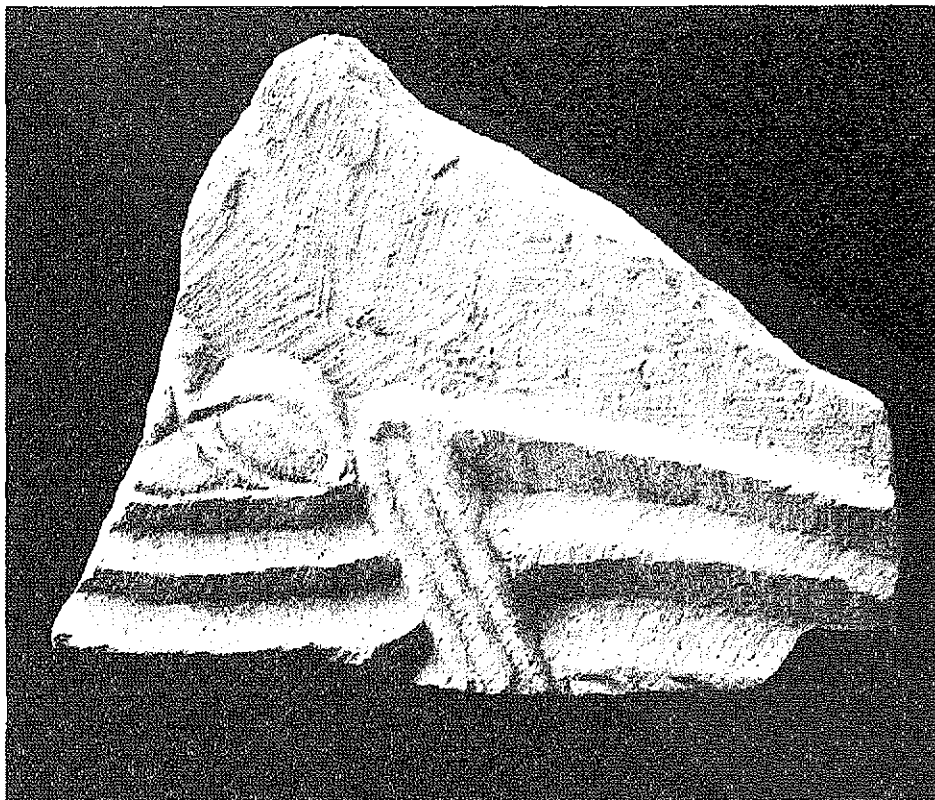
Zaradi tega smo menili, da bomo v listini Placita našli slovanske, oziroma predneolatinske, jezikovne prvine, ki bi dokazale prisotnost Slovanov na Koprskem nekako od začetka VI. stoletja ali celo prej. Pozorno smo prebrali latinski tekst, a zaman. Naj omenimo tudi to, čeprav si tega nismo zastavili kot nalogo, da nismo našli niti enega samega slovanskega osebnega imena.

3.1. Toponimi

Pričakovali smo predvsem toponime, kajti le-ti so najbolj zanesljive priče za prisotnost kakega ljudstva na kakem ozemlju. Le en toponim je za nas zanimiv. Gre za obliko *Priatello*¹¹ Samoglasniška končnica kaže na že romanizirano obliko, ki se je lahko razvila iz vulg. lat. pripone *-ellu(m)* ali *-ellu(s)*, ali pa, če je toponim, kar je resda malo verjetno, slovanska izposojenka, je enostavno prišlo do romaniziranja domače pripone *-el(j)*¹². Samega kraja ne najdemo niti na najstarejših zemljevidih; povpraševali smo po Istri domačine, a vse zaman. Zato je težko razvozlati navedeno krajevno ime. A to še ne pomeni, da slovanskih toponimov v tem obdobju ni. V listini so omenjeni le pomembnejši kraji (npr. Novigrad, Labín), za katere zapisovalcu, čeprav tujcu, ni težko najti ustrezne domače zamenjave. Poleg tega, kot smo že rekli, Slovanov na razpravi ni.

11 (...) item possessionem quam tenet in Priatello, cum terris, vineis et olivetis et plura alia loca. (str. 53, v. 6, 7) - Prevod: Prav tako posestvo, ki ga ima v Priatellu, z njivami, vinogradi in oljčnimi nasadi, in številne druge kraje. (str. 88)

12 H. Krahwinkler (Friaul im Frühmittelalter, Dunaj, Köln, Weimar, 1992) enači, po A. Guillou (Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantin au VIIe siècle, Roma 1969, str. 194), *Priatello* z Oprtijem. Guillouovo delo nam ni dostopno in ne vemo, če je Guillou (Krahwinkler je ni) postavil etimologijo *Priatello* *Oprtalj*. Menimo, da do takega izvajanja ni moglo priti v IX. stoletju ali prej. Možno bi bilo obratno izvajanje, a danes so si jezikoslovci enotni, da je toponim *Oprtalj* nastal od sintagme *ad portolam*, oblika *Priatello* pa ni nikjer, vsaj kolikor je nam znano, zapisana za *Oprtalj*. Zaradi tega tudi dvomimo v enačenje dveh toponimov.

Odlomek iz pletenine s hriba Sv. Marka pri Kopru iz 9. stoletja (PMK).

3.2. Apelativi.

Če nismo našli toponimov, je bilo še manj verjetno, da bomo našli občne besede slovanskega porekla. In res, ni jih. Možno je, da so romanski prebivalci Istre, udeleženci Placita, uporabili kako izposojenko iz slovanskih idiomov, a jo je notar polatinil, ali pa je bila zamenjana pozneje, pri prepisovanju, iz političnih ali jezikovnih vzrokov. Pri preučevanju teksta smo bili posebno pozorni na besede, ki bi jih lahko imeli za predneolatske (torej za take, ki spadajo v vulgarno latinske jezikovne plasti), a smo spet ostali praznih rok. Vzrok za to je vsekakor odsotnost Slovanov na razpravi. Če bi bili prisotni, bi vsekakor notar, ne glede na stopnjo učenosti, zapisal kako obliko, ki bi kazala na izposojenko iz predneolatskih jezikovnih plasti, ki so jo Slovani zagotovo uporabljali v IX. stoletju - izpod peresa mu je ušla npr. oblika *pradas* (glej n. 2), ki je že romanizirana oblika latinske besede, in to ni edina tovrstna beseda v listini.

3.2.1. Sami smo na Koprskem zabeležili več besed, ki bi jih lahko imeli za relikte iz dobe vulgarne latinščine. Navajamo samo dve: *flónða* "frača", Dekani (vulg. lat.

*FLUNDAM), in *flūm* "reka Dragonja", Krkavče (lat. FLUMEN "reka")¹³. Domnevamo, da sta navedeni besedi izposojeni v časih, ko je večina istrskega prebivalstva uporabljala t. i. vulgarno latinščino: "Lingvisti koji se slažu s više-manje jedinstvenim vulgarnim latinitetom, smještaju granicu (sc. razbijanja enotnosti vulgarne latinščine) obično negdje između IV i IX stoljeća, tj. u prelazni period od kasne Antike u rani Srednji vijek." V Istri, ki je precej oddaljena od središča, je do razpada enotnosti vulgarne latinščine prišlo vsekakor bistveno pred VII. stoletjem¹⁴. Menimo, da se je iz nekoč enotne vulgarne latinščine oblikovalo nekaj sorodnih jezikovnih skupin; iz njih so se začeli oblikovati romanski jeziki. Pri nekaterih skupinah pa se je razvoj v romanske jezike pretrgal, in so le-te ponovno razpadle na več sorodnih jezikovnih skupin, ki so, neodvisno druga od druge, nadaljevale z razvojem v določene romanske jezike. Menimo, da je tako usodo doživel postlatinski jezik v Furlaniji, Istri in Dalmaciji, ki je po razpadu vulgarne latinščine bil ostal enoten. Domnevamo, da je jezik v teh pokrajinah bil enoten do prihoda Slovanov (VI. ali VII. stoletje) na območja vzhodnojadranskih obal ali pa v njihovo neposredno bližino. Slovani so prihajali v valovih in niso povsod dospeli do obale; tam, kjer so, so se zapičili kot klin in ločili romansko prebivalstvo med seboj. Ti slovanski klini¹⁵ so vzrok, da so iz enotne romanščine naših treh pokrajin začele svoj neodvisen razvoj tri nove skupine romanskih jezikov: furlanski govori na severu, dalmatski na jugu in istrijski v Istri. Od X. stoletja postaja vpliv Benetk (torej beneščine) v Istri in Dalmaciji bistveno večji. Dokončni udarec vsem govorom, ki so nastali iz enotne romanščine Furlanije, Istre in Dalmacije v Istri in Dalmaciji je zadala beneščina, ki je popolnoma nadomestila večino dalmatskih govorov že med XI. in XV. stoletjem, le na otoku Krku šele proti koncu prejšnjega stoletja, furlanske govore v Miljah in Trstu tudi v XIX. stoletju, istrijske govore (ki so se le delno ohranili do danes) pa najbrž že zelo zgodaj (najbrž zaradi tega nimamo pisanih dokumentov), morda že v X. ali XI. stoletju.

3.2.2. Če bi podobne besede zasledili tudi v istrskih listinah pred IX. oziroma VIII. stoletjem, ali pa še prej, v slovanskih ustih, bi lahko prihod Slovanov v Istro premaknili za kako stoletje. Čeprav razpolagamo z vrsto izposojenk v slovenskih istrskih govorih, ki jasno kažejo, kot obe navedeni besedi, da bi jih lahko pripisali vulgarnolatinski jezikovni plasti, tega ne moremo s stoprocentno gotovostjo trditi, ker so enaki, ali pa zelo podobni, jezikovni pojavi značilni tudi za furlanske govore in bi potemtakem naše besede lahko bile tudi novejšje izposojenke iz furlanščine. Vendar, če sprejmemo zgornjo predpostavko, je omenjene besede predbeneškega tipa vsekakor treba imeti za relikte iz predneolatinskih jezikovnih plasti, ki so skupni furlanščini, dalmatščini in istriotščini.

13 Več o tem G. Filipi, Di alcune parole romanze prevenete del dialetto sloveno di Decani presso Capodistria, v Isole linguistiche e culturali, Atti del 24 Convegno dell'A.I.M.A.V., Udine 13 - 16 maggio 1987, Videm 1988, str. 203-208.

14 P. Tekavčič, Uvod u vulgarni latinitet - s izborom tekstova, Zagreb 1970, str. 16.

15 Domnevamo, da bi dokaze za prvi klin lahko našli neke med Miljami in Trstom, za drugi pa okoli Senja (Vinodol?).

4. Zaključek

Na žalost nismo dosegli zastavljenega cilja. Hoteli smo poiskati dokaze, ki bi naselitev Slovanov v ta del Istre premaknili bistveno pred VIII. stoletje. Odsotnost slovanskih in predneolatinskih jezikovnih prvin v navadnih, vsakdanjih besedah je, kot smo že omenili, vsekakor posledica neprisotnosti Slovanov na razpravi in ne nujno kasnejših popravkov pri prepisovanju listine (vzroki za te popravke so lahko politični ali pa stilistični in puristični). Bolj skrbi odsotnost toponimov slovanskega porekla, a kot je že rečeno, je v tekstu malo krajevnih imen, in še to so samo pomembnejša mesteca in vasi. Počakati bo torej treba na odkritje kake nove listine, ali pa na materialne dokaze, ki bodo lahko podkrepili naše lingvistične predpostavke.

ELEMENTI LINGUISTICI SLAVI E PREROMANZI NELLA CARTA DEL PLACITO DI RISANO (ovvero tentativo mancato di stabilirli)

Goran FILIPI

doc. dr., Facoltà di Pedagogia di Pola, 52000 Pola, Via Medulin 3, CRO

SINTESI

L'autore analizza gli elementi linguistici nella carta del Placito del Risano (804) con lo scopo di trovare alcune voci d'origine slava che permetterebbero la datazione dell'insediamento degli slavi nell'Istria nord-occidentale ad un periodo antecedente il sec. VIII. Inoltre, propone una nuova tesi che riguarda la posizione delle parlate istriote, l'unico idioma romanzo autoctono dell'Istria. L'autore presuppone che le parlate istriote avessero un comune sviluppo con quelle dalmatiche e friulane fino all'arrivo degli slavi i cui insediamenti a forma di cuneo divisero in tre fino a quel punto un'unica parlata romanza friulano-istrioto-dalmatica.

0. Premessa

La carta originale del Placito non esiste più. Data l'importanza del documento stesso, è certo che nel corso dei secoli se ne siano fatte diverse copie (trascrizioni). Come scrive S. Žitko, "una copia dell'originale dovrebbe essersi conservata solo nel Codice Trevisano appartenente alla preziosa raccolta del nobile veneziano Bernardo Trevisano (Codex trevisanus)"¹. Anche il presente trattato si basa su un facsimile della sudetta copia datato alla fine del sec. XV, inizio del sec. XVI, che secondo alcuni storici rappresenta la trascrizione più antica tuttora conservata del Placito di Risano². Gli studiosi di storia non si trovano concordi sulla data dell'evento stesso. Nei vari testi vengono citati gli anni compresi fra l'anno 800 e l'810, ma la maggior parte degli scienziati ha optato per l'anno 804. Preferiamo comunque lasciare questo tema agli storici e storiografi e dedicarci

1 S. Žitko, ⁴⁸Il documento del Placito di Risano - dilemmi e controversie della storiografia nazionale e straniera, *Annales I*, Capodistria 1991, 59-68, specie p.60.

2 Viene usato il facsimile della carta del Placito da "I placiti del Regnum Italiae", a cura di Cesare Manaresi, Roma 1955, pubblicato con paginazione originale da M. E. A. Zetto, *Il Placito di Risano*, Edizioni ANVGD-ERI, Trieste 1989: manoscritto, pp. 110-115, trascrizione pp. 116-124.

all'approfondimento della problematica linguistica cercando di stabilire se agli inizi del sec. IX sia possibile trovare elementi linguistici slavi e preromanzi nei documenti giuridici istriani redatti in latino.

1. Presenza degli Slavi in Istria nel sec. IX

La carta evidenzia chiaramente la presenza degli Slavi in Istria agli inizi del sec. IX. Essi sono menzionati diverse volte. Dapprima a pagina 53 (riga 20 e successive): *Insuper sclavos ... nostras pradas*³, *pascunt ... nos dicunt*⁴. A pag. 55 (r. 8 e succ.): *Per tres... Ecclesiarum et populares ... perditione*⁵. Alla stessa pagina (r. 27 e succ.): *De sclavis ... sicut et ceteros populos*⁶. A pagina 5 (r. 2 e succ.): *Tunc previdimus... operas et collectiones*⁷, *de sclavis ... emendandum*⁸. In parte del testo a pagina 54 (r. 6 e succ.): (...) *advenas ... potestatem habemus*⁹ - gli Slavi sono forse menzionati implicitamente? Ma dalla frase "*Advenas homines, qui in vestrum resident, in vestra sint potestate*"¹⁰ se collegata alla frase seguente "*De sclavis autem, unde dicitis (.)*", da noi già citata, potremmo dedurre che gli Slavi in realtà non sono stranieri e che il loro status è del tutto diverso.

2. Lo status degli Slavi

Dai brani citati del Placito è difficile desumere lo status della popolazione slava. E' evidente solo che essi sono ancora dei pagani (a meno che non si tratti solo di una parola ingiuriosa nella deposizione del testimone che evidentemente non ama gli Slavi). Può darsi invece, che proprio per il fatto di essere pagani siano dei sudditi "inferiori" dell'imperatore e non partecipino all'assemblea del popolo, grande ed importante evento di quei tempi: gli altri li accusano e loro non hanno modo di difendersi. Non parla a loro

3 Nella voce *Pradas*, accusativo irregolare plurale del latino classico *pratium* "prato", è interessante la sonorizzazione t d. Cfr. il toponimo *Prade* nel Capodistriano - se non deriva da *praedum*.

4 Traduzione italiana da A. Petranović e A. Margetić, *Il Placito del Risano*, in: *Koper med Rimom in Benetkami / Capodistria tra Roma e Venezia, Frispevki k zgodovini Kopra*, Contributi per la storia di Capodistria, Ljubljana 1989, 81-86. Le traduzioni verranno riportate nelle note; il numero indica la pagina. - Trad., p. 84, r. 8-12: "inoltre pose gli Slavi sulle nostre terre; ... falciarono i nostri prati, pascolano ..., se diciamo qualcosa, dicono di ucciderci;"

5 Traduzione ital., 85, r. 11-14: "Per tre anni, quelle decime che dovevamo dare alla santa chiesa abbiamo dato agli Slavi pagani, quando li insediò sopra le terre della chiesa e del popolo in suo peccato e nostra perditione."

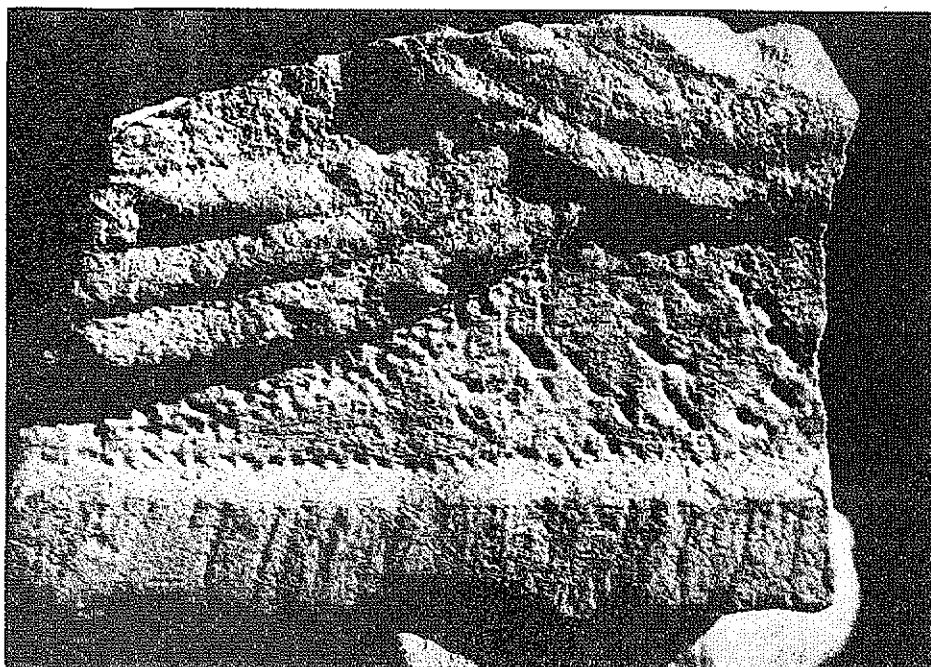
6 Trad. p. 85, r. 27-33: "Quanto agli Slavi di cui parlate, andiamo sulle terre, dove risiedono e vediamo: se possono risiedere senza danno per voi, che vi risiedino, là dove a voi fanno qualche danno, nei campi o boschi o terreni incolti o dove che sia, noi li butteremo fuori. Se piace a voi che li mandiamo a tali luoghi dove possono stare senza danno per voi, che siano utili al fisco come anche l'altra gente."

7 S. Žitko (op.cit., n. 29) afferma che nelle trascrizioni più antiche non c'è virgola. Questo fatto favorisce sostanzialmente gli Slavi ed il conte Giovanni.

8 Trad. p. 85, r. 33-36: "Abbiamo quindi provveduto noi legati dell'imperatore, che il duca Giovanni desse garanzia che riparerà tutto il suddetto (concernente) le sovrangarie il diritto sulle ghiande, e sul fieno, i lavori e le collette, gli Slavi, le angarie e la navigazione."

9 Trad. 84, p. 24-25: "... non abbiamo più potere nemmeno sugli stranieri che collochiamo nelle nostre case e terre adiacenti."

10 Trad. p. 85, r. 27: "Gli stranieri che risiedono sulle vostre terre, siano in vostro potere."

Odlomek iz apnenca, okrašen s pleteninasto ornamentiko iz 9. stoletja, Koper (PMK)

favore neppure la conclusione stessa del Placito (specialmente nella versione con la virgola). E' comunque incontestabile il fatto che gli Slavi sono presenti in Istria all'inizio del sec. IX e che non sono pochi; se fossero pochi, non darebbero tanto filo da torcere agli indigeni. Si presume perciò che siano presenti ben prima dell'assemblea di Risano: coltivano la terra, mietono, allevano bestiame e via dicendo - e una comunità non può certo ottenere tutto questo dall'oggi al domani.

3. Analisi lessicologica

Per questa ragione abbiamo ritenuto di poter trovare nella carta del Placito degli elementi linguistici slavi e quelli preromanzi, che confermassero la presenza degli Slavi nel Capodistriano sin dagli inizi, all'incirca, del sec. VI o addirittura anche prima. Abbiamo letto attentamente il testo latino, ma senza alcun esito. Vorremo aggiungere anche che, al di là dei fini che ci eravamo prefissi, non abbiamo trovato traccia alcuna di nomi propri di persona slavi.

3.1. Toponimi

Ci si aspettava soprattutto dei toponimi in quanto indizi più sicuri della presenza di un popolo in un dato territorio. Solo uno dei toponimi fa al caso nostro. Si tratta della

voce Priatello¹¹ L'uscita in vocale indica una forma già romanizzata che potrebbe derivare dal suffisso del latino volgare -ellu(m) o -ellu(s), nel caso invece che il toponimo fosse un prestito dallo slavo, cosa peraltro alquanto improbabile, si tratterebbe semplicemente della romanizzazione del suffisso slavo -el(j)¹². La località stessa, comunque, non siamo riusciti a trovarla nemmeno nelle più antiche carte geografiche; abbiamo anche indagato fra gli indigeni dell'Istria, ma inutilmente. E' perciò molto difficile decifrare questo nome proprio di luogo. Questo non significa però che in questo periodo manchino del tutto i toponimi slavi. Nella carta si fa menzione solo delle località più importanti (p.es. Citanova, Albona) per le quali il compilatore, anche se straniero, non ha difficoltà a trovare il corrispondente nome sostitutivo a lui più familiare. Inoltre, come si è già detto, gli Slavi non sono presenti al dibattimento.

3.2. Appellativi

Non avendo trovato toponimi, era ancor più improbabile che trovassimo dei nomi comuni di origine slava. Ed è proprio così: non ce ne sono. E' possibile che gli abitanti romani dell'Istria che parteciparono al Placito abbiano usato qualche prestito dagli idiomi slavi, ma che poi il notaio l'abbia latinizzato o che sia stato sostituito, per ragioni politiche o linguistiche, in seguito, durante la trascrizione. Esaminando il testo abbiamo dedicato particolare attenzione a quei vocaboli che avrebbero potuto essere considerati preromanzi (cioè appartenenti agli strati linguistici del latino volgare), ma ancora una volta ci siamo ritrovati a mani vuote. La ragione va senz'altro ricercata nell'assenza degli Slavi nel dibattimento. Se fossero stati presenti, il notaio - indipendentemente dal grado di erudizione - avrebbe sicuramente annotato qualche voce che avrebbe potuto rimandare a qualche prestito dagli strati linguistici preromanzi, prestito che gli Slavi indubbiamente usavano nel sec. IX - gli è sfuggita p.es. la voce *pradas* (vedi n. 3), forma già romanizzata di una parola latina, e non è l'unica voce del genere nella carta in questione.

3.2.1. Noi stessi abbiamo trovato nel Capodistriano diversi vocaboli che potremmo considerare dei relitti dell'epoca del latino volgare. Ne citiamo soltanto due: *flōnda* "fionda", Decani (dal latino volgare **FLUNDAM*), e *flum* "fiume Dragogna", Krkavče (dal latino *FLUMEN* "fiume")¹³. Si presume che i due vocaboli citati siano stati adottati

11 (...)item possessionem ... alia loca. (p.53, r. 6 e 7). Traduz. ital, p. 82, r.42: "...; poi possedimento che tiene a Priatello con terre, ..."

12 Secondo A. Guillou (*Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantin au VIIe siècle*, Roma 1960, 194), H. Krahwinkler (*Friaul im Frühmittelalter*, Wien-Köln-Weimar, 1992) identifica Priatello con Oprtalj (ital. Portole). Non essendoci l'opera di Guillou accessibile, non sappiamo se Krahwinkler da parte sua non l'ha fatto) abbia ricostruito l'etimologia Priatello Oprtalj. Riteniamo che una simile derivazione non abbia potuto verificarsi nel sec. IX o prima. Semmai si potrebbe ipotizzare una derivazione inversa, ma oggi i linguisti si trovano concordi sulla tesi che il toponimo Oprtalj derivi dal sintagma *ad portolan*, mentre la forma Priatello, almeno per quanto ne sappiamo noi, non risulta mai stata usata al posto di Oprtalj. Ed è proprio per questo che nutriamo dei dubbi sull'identificazione dei due toponimi.

13 Vedi G.Filipi, Di alcune parole romanze prevenute del dialetto sloveno di Decani presso Capodistria, in: *Isole linguistiche e culturali*, Atti del 24° Convegno dell'A.I.M.A.V., Udine 13-16 maggio 1987, Udine 1988, 203-208.

nel periodo in cui la maggioranza della popolazione istriana usava il cosiddetto latino volgare: "I linguisti che si trovano concordi sul latino volgare più o meno unitario, il più delle volte collocano il momento (della spaccatura dell'unitarietà del latino volgare) pressapoco fra il sec. IV ed il sec. IX, cioè nel periodo di transizione fra la tarda antichità e l'alto Medioevo." In Istria, abbastanza lontana dal centro, la dissoluzione dell'unitarietà del latino volgare avvenne certamente molto prima del sec. VII¹⁴. Ritendiamo che dal latino volgare un tempo unitario si siano formati alcuni gruppi linguistici affini dai quali poi si svilupparono le lingue romanze. In alcuni gruppi però, l'evoluzione in lingue romanze si interruppe e si ebbe una nuova scissione degli stessi in altri gruppi linguistici affini che, indipendentemente gli uni dagli altri, continuarono ad evolversi in determinate lingue romanze. Crediamo che una simile sorte sia toccata alla lingua postlatina in Friuli, Istria e Dalmazia dove questa lingua era rimasta unitaria anche dopo il declino del latino volgare. Si suppone che in queste regioni la lingua sia stata unitaria fino all'arrivo degli Slavi (sec. VI o VII) nelle aree delle coste orientali dell'Adriatico o nelle loro immediate vicinanze. Gli Slavi arrivavano in ondate e non sempre raggiungevano la costa; laddove vi arrivavano, s'incuneavano fra le popolazioni romane dividendole. Questi cunei slavi¹⁵ hanno causato la scissione del romanzo fino ad allora unitario di queste tre regioni in tre nuovi ed indipendenti gruppi di lingue romanze: le parlate friulane al nord, quelle dalmatiche al sud e le istriote nell'Istria. Dal sec. X comincia a crescere considerevolmente l'influenza di Venezia (e dunque della parlata veneta) in istria ed in Dalmazia. Il colpo definitivo a tutte le parlate nate dal romanzo unitario del Friuli, dell'Istria e della Dalmazia viene inferto in Istria ed in Dalmazia dal veneto che sostituisce interamente la maggior parte delle parlate dalmatiche già nel periodo fra i secc. XI e XV, mentre solo nell'isola di Veglia questo si verifica appena verso la fine del secolo scorso, secolo in cui anche le parlate friulane di Muggia e Trieste lasciano il posto a quella veneta, mentre le parlate istriote (conservate solo in parte fino ad oggi) devono essere state sopraffatte già in tempi molto remoti, forse addirittura nel X o XI secolo (probabilmente proprio per questo non si hanno documenti scritti).

3.2.2. Se trovassimo vocaboli simili anche nei documenti istriani anteriori al sec. IX ovvero VIII, o magari ancor prima, nella parlata slava, potremmo fissare l'arrivo degli Slavi in Istria ancora qualche secolo più indietro. Anche se disponiamo di tutta una serie di prestiti nelle parlate slovene dell'Istria dimostranti chiaramente, come i due vocaboli citati, che li si potrebbe attribuire allo strato linguistico del latino volgare, non lo possiamo affermare con assoluta certezza poiché fenomeni linguistici uguali o molto simili distinguono anche le parlate friulane e di conseguenza i nostri vocaboli potrebbero essere anche dei prestiti dal friulano.

14 P.Tekavčić, Uvod u vulgarni latinitet - s izborom tekstova, Zagreb 1970, p.16.

15 Supponiamo che le prove del primo cuneo si potrebbero trovare nei dintorni di Trieste o di Muggia, quelle del secondo, invece, nei dintorni di Senj (Vinodol?).

4. Conclusione

Purtroppo non siamo riusciti nel nostro intento. Volevamo trovare le prove che ci permettessero l'insediamento degli Slavi in questa parte dell'Istria ad un periodo ben antecedente il sec. VIII. L'assenza di elementi linguistici slavi e preromanzi in vocaboli comuni e di uso quotidiano è certamente, come già detto, da attribuirsi alla non presenza degli Slavi al dibattito e non necessariamente a correzioni successive durante la trascrizione del documento (correzioni dovute o a ragioni politiche o stilistiche e puristiche). E' più preoccupante invece l'assenza di toponimi di origine slava, torniamo a ribadire comunque che il testo contiene pochi nomi propri di luogo e per di più solo di cittadine e di villaggi di una certa importanza. Si dovrà dunque aspettare la scoperta di qualche nuovo documento o nuove prove che possano avvalorare le nostre supposizioni linguistiche.

(La traduzione di M.Kramarič-Francè)

DAS FRÜHMITTELALTERLICHE GRÄBERFELD IN PORDENONE (ein Vorbericht)

Brigita MADER

dr., 34135 Trieste, Via Cordaroli 26, IT

SINTESI

L'autrice analizza una necropoli del basso medioevo scoperta a Pordenone (prov. Pordenone, Italia). I ritrovamenti risalgono cronologicamente ad un periodo che va dall' VIII al X secolo. Sono messe in evidenza le analogie riscontrate con necropoli della stessa epoca rinvenute in Slovenia, in Friuli ed in Austria. L'autrice ritiene che la necropoli sia etnicamente di origine slava. Alcuni reperti permettono infatti di sostenere che popolazioni slave erano stanziato nella zona già nella prima metà del X secolo, quindi prima della colonizzazione delle spopolate terre friulane effettuata dai patriarchi con popolazioni slave provenienti dai possedimenti della Carinzia e della Carniola. L'autrice analizza pure le connessioni esistenti tra la toponomastica e i ritrovamenti di origine slava in Friuli.

Bis noch vor wenigen Jahren waren auf dem Gebiet der Region Friaul-Julisch Venetien nur in Karnien und östlich des Tagliamento Fundstellen mit frömmittelalterlichem Fundmaterial bekannt, das nach ursprünglichen Diskussionen in Hinblick auf dessen ethnische Zuordnung - Dinklage interpretierte es als frühdeutsche (Dinklage 1943, 3ff.), Someda de Marco hingegen als langobardische (Someda de Marco 1955, 20ff.) Hinterlassenschaft - nun mehr, mit Ausnahme der geschmiedeten, halbmondförmigen Ohrgehänge von Andrazza, Clavais, Luincis und Mossa, die M. Brozzi jüngst wieder als autochthon-romanisch bezeichnete (Brozzi 1989, 32ff.), allgemein als slawisch angesehen und dem Karantanisch-Körtlacher Kulturkreis zugerechnet wird (Brozzi 1963, 63-71; Korošec 1955, 247-257 und 1956, 459-463; Šribar 1973, 109-123; Vinski 1966, 632).

1985 traten auch in Pordenone anlässlich von Pflasterungsarbeiten im Laubengang des Palazzo Ricchieri (Corso Vittorio) einige frömmittelalterliche Gräber zu Tage. Wie sich später herausstellte waren an dieser Stelle schon früher derartige Bestattungen aufgedeckt worden. 1945 finden sich nämlich Zeitungsnotizen, die im Frühjahr desselben Jahres von der Auffindung zweier nur wenige Meter voneinander entfernten Ske-

letten berichten. Eines der beiden Skelette, die bei der Verlegung eines Telefonkabels in ca. 60 cm Tiefe vor dem Laubengang des Palazzo Ricchieri freigelegt wurden, soll am Handgelenk einen "Armreif" aus Bronzedraht mit einer aufgeschobenen zweiteiligen Bronzeblechbeere getragen haben, der jedoch bei der Bergung zerstört wurde. Als in den sechziger Jahren Restaurierungsarbeiten im Inneren des Palazzo Ricchieri durchgeführt wurden, kamen in unmittelbarer Nähe der späteren Fundstelle von 1985 wieder menschliche Knochen zum Vorschein, denen jedoch offenbar in Unkenntnis der Funde von 1945 keinerlei Beachtung geschenkt wurde, wodurch dieses Material ebenfalls verloren ging.

Ein ähnliches Schicksal hätte beinahe auch die 1985 entdeckten Bestattungen ereilt, doch dank der raschen und umsichtigen Intervention von Marco Tonon, dem Direktor des Naturhistorischen Museums von Pordenone, konnte, nachdem bereits Gericht und Kriminalpolizei mit der Sache befasst und abenteuerliche Gerüchte im Umlauf waren, das Schlimmste verhindert und der Grossteil der Gräber samt Beigaben in einer Notgrabung geborgen werden (Tonon 1987, 222f.). Das aus insgesamt fünf Bestattungen stammende archäologische Material wurde in der Folge Mario Brozzi zur Bearbeitung übergeben, der es dem Kottlacher Horizont bzw. der Fase "Kottlach II" zuordnete und zeitlich in die zweite Hälfte des 10. und die ersten Jahrzehnte des 11. Jh. stellte (Brozzi 1987, 228f.).

1988 schliesslich wurden die Restaurierungsarbeiten am Palazzo Ricchieri im genau jenem unmittelbar an den Laubengang angrenzenden Bereich wiederaufgenommen. Da auch hier mit weiteren Bestattungen gerechnet werden konnte, wurde eine neuerliche Grabungskampagne notwendig, die das Naturhistorische Museum Pordenone in Zusammenarbeit mit der Cooperativa Prometeo und finanzieller Unterstützung durch das Projekt "Origini di Pordenone" im Frühsommer 88 durchführte.

Im Zuge dieser Ausgrabungen konnten im Erdgeschoss in zwei gegen NO an den Innenhof anschliessenden Räumlichkeiten (8,6 x 5,5 x 9,3 x 6,5 m bzw. 6,6 x 4,5 x 6,6 x 5,4 m) 18 Gräber in 60-100 cm Tiefe unter dem derzeitigen Fussboden freigelegt werden. Einige dieser Gräber (T 17, 20, 24, 30, 32, 36) wurden bereits in früherer Zeit durch Fundamentssetzungen und bei Kanalisationsarbeiten in den Jahren 1965-70 teilweise zerstört bzw. abgeschnitten.

Nicht alle Skelette sind vollständig erhalten. Die Bestimmung von Geschlecht und Alter war jedoch zumeist möglich. Es handelt sich demnach um gleich viele Erwachsenen - wie Kinderbestattungen, wobei das Verhältnis zwischen den Adulten männlichen und weiblichen Skeletten ebenfalls ausgewogen ist. Weiters konnten auch pathologische Veränderungen der Knochen, die auf Mangelerscheinungen, Anämie und Arthrose hinweisen, festgestellt werden (Tonon 1988, 395).

Die Bestattungen befanden sich direkt im sterilen Boden aus alluvialen Sanden und Schottern eingebettet (Tonon 1988, 394), sie weisen gestreckte Rückenlage auf und sind W-O orientiert mit Blick gegen Osten. Auffällig ist deren regelmässige Anordnung in 5

bzw. 7 (die Bestattungen aus der Grabung 85 miteingerechnet) Reihen, die lediglich durch verschiedene Mauerstrukturen und andere bauliche Veränderungen des Palazzo Ricchieri unterbrochen scheinen. Es ist daher anzunehmen, dass weitere Gräber bei der Errichtung des Palazzo Ricchieri im 14. Jh. und im Laufe weitreichender Umbauten am Ende des 16. Jh. (Tonon 1987, 222; Leandrin 1983, 160) vernichtet wurden.

Nur drei (T 20, 21, 30) der 18 Gräber waren beigabenlos, was jedoch in erster Linie auf deren allgemein schlechten Erhaltungszustand zurückzuführen ist. Alle anderen Bestattungen enthielten zumindest einen Gegenstand, häufig jedoch mehrere und im Falle von Grab 31 sogar zehn Fundstücke.

Das Beigabenmaterial lässt sich im wesentlichen in Gebrauchs- und Schmuckgegenstände unterteilen. Keramikfunde konnten, wie auch schon bei Grabung 85, nicht vermerkt werden.

Zur ersten Gruppe zählen Eisenmesser von unterschiedlicher Länge, die in vier Gräbern angetroffen wurden. Es fällt auf, dass Messer mit kürzeren Klingen (ca. 10 cm) den Frauen, mit längeren (ca. 18,5 cm) hingegen den Männern ins Grab mitgegeben wurden. In Grab 23 fand sich ausser dem Messer auch der Eisenbeschlag des Messerhefts.

Zu den Gebrauchsgegenständen gehören weiters Schlüssel aus Eisen, die in drei Fällen, sowohl in männlichen als auch weiblichen Bestattungen zu Tage traten. Die Länge der Schlüssel variiert von ca. 8 bis ca. 11,5 cm.

Die zweite Fundgruppe umfasst vor allem Schläfenringe und Ohrgehänge, aber auch zweiarmlige und runde Bronzeblechfibeln sowie Fingerringe, Anhänger und Perlen.

Am zahlreichsten vertreten sind Kopfschmuckringe aus Bronze mit Knöpfchenenden (6 Stück, $d = 2$ u. 3,5 cm), einfachem Hakenverschluss (7 Stück, $d = 3, 4$ u. 5 cm) und Hakenverschluss mit S-förmig zurückgebogener Rolle (12 Stück, $d = \text{ca. } 1$ u. 5 cm), die in neun Gräbern manchmal einzeln, häufiger jedoch paarweise nachgewiesen werden konnten.

Sieben weitere Exemplare fanden sich in Grab 25: ein Bronzedrahttring ($d = \text{ca. } 2,5 \text{ cm}$) mit aufgeschobener Perle aus grünlicher Glaspaste mit braunem Girlandenmuster, der mit ähnlichen Fundstücken aus Bled (Korošec 1979 II, T. 5 u. T. 9) verglichen werden kann, in Grab 32: ein Paar aus Bronzedraht mit einer vertikal aufgefädelten Glasperle ($d = \text{ca. } 3 \text{ cm}$), in Grab 31: ebenfalls ein Paar aus Bronzedraht, aber mit feiner gekräuselter Drahtwicklung am Bogengrund ($d = \text{ca. } 2 \text{ cm}$) und in Grab 14: ein weiteres Paar aus Bronzedraht mit drei aufgeschobenen Blechbeeren und Drahtwicklung ($d = 5 \text{ cm}$).

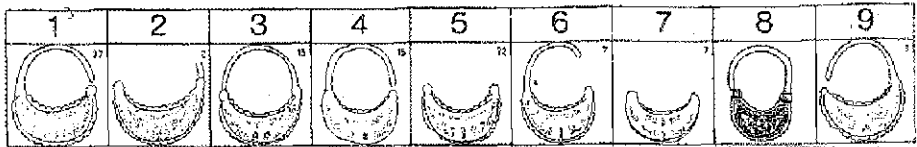
Es traten aber auch drei lunulaförmige Ohrgehänge aus Bronze zu Tage. In Grab 14 ein einzelnes geschmiedetes Exemplar mit sehr schlecht erhaltener, zisellierter Verzierung und in Grab 23 ein Paar mit rot-blauer Emailleinlage.

Vier Bestattete trugen Fingerringe entweder an der linken oder rechten Hand. Es handelt sich um 5 verschiedene Exemplare aus Bronze, überwiegend mit vernieteten

Enden, die nur in zwei Fällen (T 18 u. T 23) Verzierungen in Form von feinen Längsrippen oder Würfelaugen zeigen.

Wie bereits während der Grabung 1985 kamen auch 1988 wieder zwei zweiarmige Bronzeblechfibeln mit tremolierter Verzierung zum Vorschein (T 14 u. T 24). In beiden Fällen ist der Erhaltungszustand eher mässig, vor allem die Verzierung des Exemplares aus Grab 14 hat ziemlich gelitten. An der Fibel aus Grab 24 sind jedoch noch Reste der Nadelhaft erhalten.

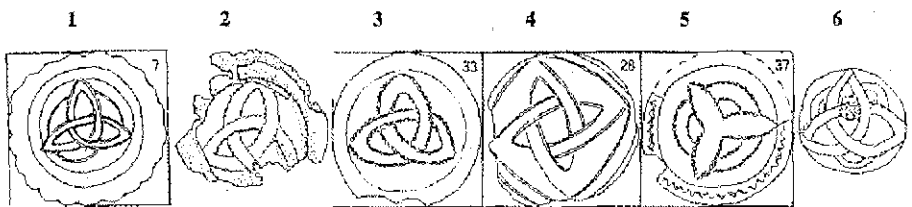
Runde Bronzeblechfibeln mit sowohl ziselierter als auch tremolierter Verzierung fanden sich in vier Gräbern, wobei zu bemerken ist, dass wir es mit Ausnahme von Grab 18 mit Kinderbestattungen zu tun haben (T 17, T 19, T 25). Der Erhaltungszustand ist allgemein besser als jener der zweiarmigen Fibeln. Am Exemplar aus Grab 18 sind sogar Nadel wie Nadelhaft komplett erhalten, dessen Verzierung hingegen ist wie jene des Fundstücks aus Grab 17 unvollständig, nur mehr schwach sichtbar und daher auch schwer nachzuvollziehen.

T. 1: 1 Köttlach, 2 Žirovnica, 3 Bled-Pristava, 4 Bled Grad, 5 Salzburg, 6-7 Kranj, 8 Pordenone, 9 Srednja vas

In Grab 31, ebenfalls einer Kinderbestattung, wurden rechts und links im Bereich der Schlüsselbeine zwei nahezu identische, jeweils an einer kleinen gewölbten und mit zwei Ösen versehenen Scheibe befestigte, herzförmige Anhänger angetroffen, die genau jenen bereits in Köttlach zu Tage getretenen Exemplaren (Pittioni 1943, Taf. X) entsprechen.

Zum Inventar der Gräber 14, 24, und 25, schliesslich, gehörten auch verschiedene Perlen aus Glas, vornehmlich jedoch jene blassgrünlich gefärbten von Weintraubenkern ähnlicher Form, die aus Kranj (Korošec 1979, Taf. 70; Šribar-Starč 1974, Taf. 5) bekannt sind.

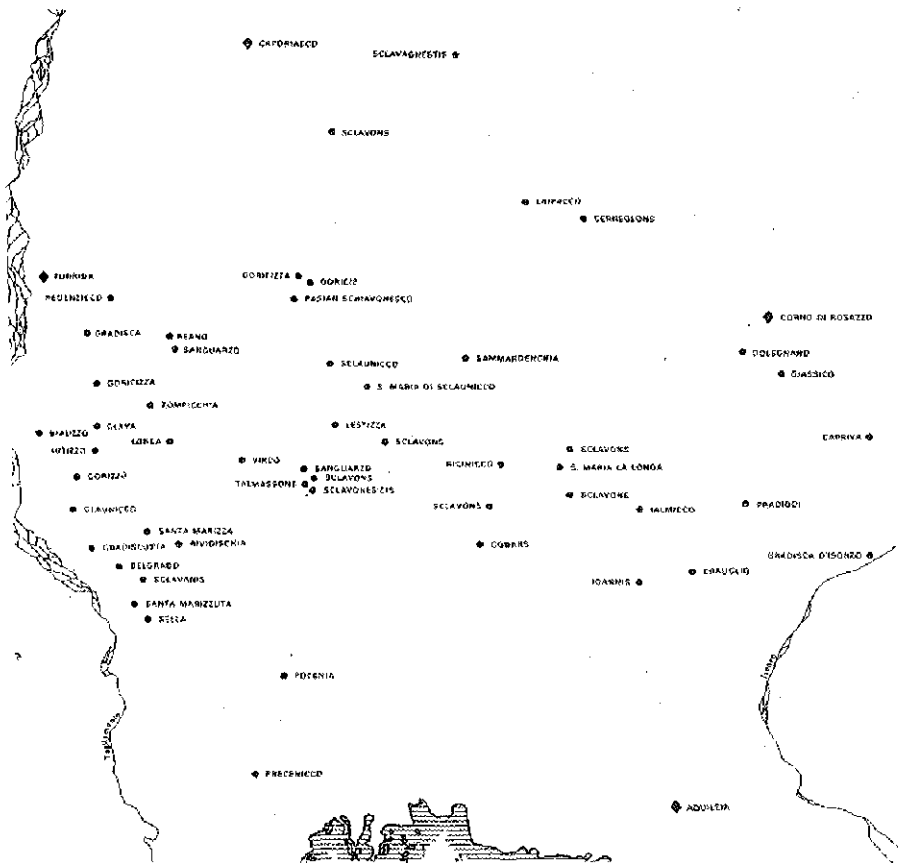
T. 2: 1 Kranj, 2 Kranj-Križišče Iskra, 3 Krungl, 4 Förk, 5 Köttlach, 6 Pordenone

Die Datierung der Beigaben aus den Gräbern im Palazzo Ricchieri stellt keinerlei Schwierigkeiten dar, da praktisch sämtliche Funde dem klassischen Köttlacher Material der späteren Phase zugeordnet werden können (Korošec 1975, 9ff; Vinski 1966, 632;

Map of the Tula region showing the locations of various archaeological sites. The map includes the Tula River and the Tula city area. Sites marked include: TOPALIGO, PATOCOD (local), SCHIAGEN, SOLAZIT (formal), SELAVINE (formal), OLIMIA, OLATE (local), LONCH (Mayan), OLATE (classical), PRODIGEON, C. PATUCOD (Mayan), PUNA, C. CHICZAN (Aztec XI), BIRICAT (Aztec XI), C. POSTOT, GRADICA (Mayan), GIBIDE (Mayan III-Late), and FORT (Mayan).

Dieses Gräberfeld, das unzweifelhaft zur Erhellung der frühmittelalterlichen Geschichte Pordenones beitragen wird, könnte jedoch vielleicht auch als Ausgangspunkt für neuerliche Überlegungen in Hinblick auf die Ansiedlung von Slawen in Friaul und deren

zeitlichen Ansatz dienen. Gewöhnlich wird jene hauptsächlich in Zusammenhang mit den Ungarneinfällen gesehen, durch die in der ersten Hälfte des 10. Jh. weite Landstriche Friauls verwüstet und entvölkert wurden und in deren Folge es zu einer massiven Einwanderung von Slawen kam (Leicht 1923, 54; Paschini 1934, 185). Vor allen die Patriarchen von Aquileia waren um die Repopulation der verheerten Gebiete bemüht und siedelten zu diesem Zweck slawische Bauern in der sogenannten "Vastata Hungarorum" an (Menis 1969, 185).

Karte/Karta 2 :
Bassa Friulana / Spodnja Furlanija
1 Slawische Toponyme / Slovanski toponimi
2 Fundorte mit karant.-kottlacher Material / Najdišča s karant. - kettaškim materialom

Diese namentlich leider nicht genannten Neugründungen werden Aquileia durch ein Diplom von Otto III im Jahre 1001 ausdrücklich zuerkannt (Kos 1915, IV, 1).

Wenn Pordenone auch von den genannten, historischen Ereignissen nicht direkt betroffen scheint, so könnte das Gräberfeld vom Palazzo Ricchieri doch in diesem zeitlichen Rahmen Platz finden, wofür die von Giesler für seinen Horizont Köttlach II vorgeschlagene Datierung von der Mitte des 10. bis zum 11. Jh. (Giesler 1980, 94) sprechen würde, es könnte aber auf eine frühere und unabhängig stattgefundene slawische Ansiedlung im Bereich von Pordenone zurückgehen, wo die Anwesenheit slawischer Bevölkerungsgruppen auch in der Toponymie Niederschlag gefunden hat. Das unmittelbar an Pordenone angrenzende Viertel der Nachbargemeinde Cordenons heisst nämlich Sclavons.

Derartige vom Ethnikon Slav- gebildete Toponyme, die oft, auch wie hier, im Gegensatz zu Romans vorkommen, finden sich in Friaul häufig (Desinan 1977, 148). So z.B. ebenfalls in der Bassa Friulana, wo noch zahlreiche andere Ortsnamen (Frau 1978) auf die frühmittelalterliche slawische Besiedlung durch das Patriarchat von Aquileia hinweisen (Mader 1988, 40 f.).

Im Nordwesten dieser Ortschaften befindet sich auf der linken Seite des Tagliamento das bisher bekannteste und zum Karantanisch-Köttlacher Kulturkreis zählende Gräberfeld von Turrida, dessen Material deutliche Parallelen zu jenem aus Pordenone aufweist.

1923 wurden hier unweit der Pfarrkirche 30 W-O orientierte Bestattungen in 60 cm Tiefe aufgedeckt, deren Beigaben aus Eisenmessern, Kopfschmuckringen aus Bronzedraht mit Knöpfchenenden bzw. mit drei aufgeschobenen Blechbeeren, aus halbmondförmigen geschmiedeten sowie einem Paar Emailohrgehängen, die mit jenen aus Pordenone als nahezu identisch zu bezeichnen sind, sowie Fingerringen, die in zwei Fällen (Würfelauwendekör) ebenfalls in den Fundstücken aus Pordenone Entsprechung finden, bestanden (Brozzi 1963, 66-68; Šribar 1974, 462-482; Korošec 1955, 247-257; Dinklage 1943, 8ff).

Aus Caporiacco stammt ein, wie schon Much berichtete (Much 1898, 130), von Tischler im Museum zu Udine gefundenes Schildohrgehänge mit grünem und weissem Email, das offenbar als Streufund 1889 auf einem Feld zu Tage trat (Brozzi 1963, 70) und, abgesehen von Muster und Farbe der Emailleinlage, in seiner Form weitgehend mit den Exemplaren von Pordenone übereinstimmt.

Sieben W-O orientierte und in einer Reihe angeordnete Bestattungen wurden 1951 im Hof des Pfarrhauses von Corno di Rosazzo angeschnitten, wobei zwei Paar Lunulaohrgehänge mit Emailleinlage, die allerdings nicht als Vergleichsmaterial für Pordenone geeignet sind, sowie Kopfschmuckringe mit Knöpfchenenden zum Vorschein kamen (Brozzi 1963, 70; Korošec 1955, 247 ff; Šribar 1973, 109, 119, 121 und 1974, 462 ff, 472). Hier anzumerken ist, dass sich unweit von Corno di Rosazzo auch in Visinale del'Iudrio am Kopf eines Skelettes drei Bronzedrahttringe mit Knöpfchenenden fanden, die 1887 von Moser dem Naturhistorischen Museum in Wien übergeben wurden (Župančič 1988, 91-102).

Im Archäologischen Museum von Aquileia werden neben einer Emailscheibenfibel aus Bronze auch Lunulaohrgehänge sowohl in geschmiedeter Form als auch mit Emailleinlage aufbewahrt, an denen jedoch keine ausgesprochene Ähnlichkeit mit den Fundstücken von Pordenone festgestellt werden kann, und deren Herkunft, auch wenn Aquileia als Fundort vermutet wird, ungeklärt ist (Brozzi 1963, 71 und 78; Korošec 1956, 459 ff; Šribar 1973, 119 u. 121 und 1974, 472 ff).

Parallelen mit dem Material von Pordenone zeigen sich auch ausserhalb von Friaul vornehmlich auf slowenischen Gebiet, aber auch in Oesterreich und hier vor allem in Köttlach, woher nicht nur ein Lunulaohrgehänge mit Emailleinlage stammt, das in seiner Dekoration, wie auch jene Stücke, die Šribar in der typologischen Entwicklungsreihe in Gruppe H(2-9) zusammenfasste und zwei weitere aus Flaschberg (Much 1898, Fig. 10) und Mengeš (Korošec 1979, II, Taf. 150), den Exemplaren von Pordenone sehr nahe kommt, sondern auch die bereits erwähnten herzförmigen Anhänger, die mit den Funden aus Grab 31 identisch sind. Ausserdem traten in Köttlach noch weitere Gegenstücke zum Fundgut aus Pordenone zu Tage, wie ein Bronzedrahtohrerring mit aufgeschobenen Blechbeeren (Pittioni 1943, Taf. XI/7), der sonst noch aus Diemlach (Dinklage 1963, 35 ff.), Strassengel bei Judendorf (Weinhold 1958, 140 ff.), Kranj (Korošec 1979 II, Taf. 70) und Črnomelj (Korošec 1979, II, Taf. 83) bekannt ist, Bronzedrahtringe mit gekräuselter Drahtwicklung (Pittioni 1943, Taf. IX/9, 10), für die es in Köttlach (Pittioni 1943, Taf. IX/9, 10), Gars (Friesinger 1965, Abb. 14/7) und Judendorf bei Villach (Dolenz 1969, 79) aber auch in Dvograd in Istrien (Marušić 1970, Taf. III/3) und in Nin-Ždrijac in Dalmatien (Belošević 1980, Taf. XLIII) Beispiele gibt, Schläfenringe mit Knöpfchenenden sowie jene mit Haken und S-förmigen Enden (Pittioni 1943, Taf. IX, XI u. XIII), wie auch Fingerringe (Pittioni 1943, Taf. XII/3-12), die ebenfalls im gesamten Karantanisch-Köttlacher Verbreitungsgebiet häufig vorkommen (vgl. unter anderem Korošec 1979 II und Šribar-Starè 1974).

Eine gewisse Analogie zwischen Pordenone und Köttlach lässt sich auch im Falle der runden Bronzeblechfibeln feststellen (Pittioni 1943, Taf. X/5), deren Dekor jeweils die Form einer dreiblättrigen Zirkelblume aufweist. Allerdings fällt eine noch wesentlich stärkere Ähnlichkeit zu den Exemplaren von Krungl (Diez 1906, Taf. IX; Korošec 1979, II, Taf. 71) und Kranj (Sagadin 1988, Taf. 40/6; Šribar-Starè 1974, Gruppe s/7) auf, und auch das Exemplar von Förk (Šribar-Starè 1974, Gruppe S/28) kann, da es ebenfalls dasselbe Motiv wenn auch in weiterentwickelter, aufgelöster Form trägt, hier angeführt werden.

Hinsichtlich der zweiarmligen Bronzeblechfibeln zeigt das Material von Pordenone keine ausdrücklichen Parallelen mit jenem aus Slowenien und Oesterreich. Am nächsten steht den Stücken aus Pordenone noch jenes aus Kranj (Sivec 1975, Taf. V/4). Die Fibel aus Grab 24 jedoch weist eine recht eigentümliche und vor allem asymmetrische Verzierung in Tremoliertechnik auf, die leider nur unvollständig erhalten ist.

In Kranj und Bled liegen in den geschmiedeten halbmondförmigen Ohrgehängen aus den Grabungen im Bereich der Pfarrkirche (Korošec 1979, II, Taf. 34 und 68; Šribar-Starè 1974, Gruppe B/5 und 6) was deren flechtbandartige Verzierung anbetrifft, wieder Vergleichsstücke zur Bronzelunula aus Grab 14, die allerdings sehr stark beschädigt ist, vor.

Die in Grab 32 gefundenen Fragmente zweier Kopfschmuckringe aus Bronzedraht mit vertikal aufgefädelter Glasperle finden, wie auch die Exemplare aus Bled oder Bohinj (Korošec 1979, II, Taf. 3, 6, 16), im Inventar der Köttlacher Bestattungen ebenfalls Entsprechung.

Im gesamten Verbreitungsgebiet des Karantanisch-Köttlacher Kulturkreises sind, wie auch in Pordenone, Eisenmesser stets anzutreffen, Schlüssel, hingegen, treten eher vereinzelt auf. In Kranj beispielweise konnten in 279 Bestattungen des Gräberfeldes Križišče-Iskra nur zwei derartige Funde nachgewiesen werden (Sagadin 1987, 60).

Wie aus diesem kurz gefassten Überblick über das zum Vergleich mit Pordenone geeignete Fundmaterial aus Friaul und den angrenzenden Gebieten hervorgeht, scheint sich neben Parallelen zu Turrida allgemein auch eine deutliche Affinität zu Kranj abzuzeichnen, die sich nicht nur in den Beigaben sondern auch in der Position des Gräberfeldes selbst widerspiegelt. Jenes befindet sich nämlich auch in Pordenone auf einer leichten über dem Fluss Noncello liegenden Anhöhe unweit des Domes von Pordenone mit dessen Bau an Stelle einer älteren Vorgängerin im 13. Jh. begonnen wurde (Leandrin 1983, 160). Es wäre verfrüht an dieser Stelle, handelt es sich doch erst um einen Vorbericht, weitere Schlüsse in Bezug auf das Gräberfeld vom Palazzo Ricchieri zu ziehen. Mit Sicherheit kann jedoch schon jetzt behauptet werden, dass mit der Aufdeckung dieses Gräberfeldes eine bedeutende Entdeckung gelungen ist, die wesentlich zur Bereicherung und Erweiterung des Forschungsstandes des Karantanisch-Köttlacher Kulturkreises beitragen wird.

LITERATUR:

- Belošević J., *Materialna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*. Zagreb 1980
- Brozzi M., *Stanzamenti paleoslavi del IX-X secolo in Friuli. Ce fas tu?* 39 (1963) 63-71
- Ders., *Necropoli di Palazzo Ricchieri (Pordenone-Scavo 1985), Aquileia nostra* 58 (1987), 228-231
- Ders., *La popolazione romana nel Friuli longobardo (VI-VIII sec.)*, Pubblicazioni della Deputazione di Storia Patria per il Friuli 19, Udine 1989
- Desinan C.C., *Problemi di Toponomastica Friulana*. Udine 1977
- Diez E., *Die Funde von Krungl und Hohenberg*, Jhrb. d. k.k. Zentralkommission 4.Bd. NF (1906) 1. Teil, 14 ff.
- Dinklage K., *Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken*, Kleine Schriften des Instituts für Kärntner Landesforschung, H. 3 (1943), 3-14
- Ders., *Das frühmittelalterliche Reihengräberfeld Diemlach, Steiermark*, Schild von Steier 2 (1963), 35 ff.

- Dolenz H., Die Gräberfelder von Judendorf bei Villach, *Jhrb. des Museums der Stadt Villach* 6 (1969), 7 ff.
- Frau G., *Dizionario Toponomastico del Friuli-Venezia Giulia*, Udine 1978
- Friesinger H., Beiträge zur Siedlungsgeschichte des nördlichen Niederösterreich im 9.-11. Jahrhundert. I. *Archaeologica Austriaca* 37 (1965)
- Giesler J., Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jhrh., *Archäologisches Korrespondenzblatt* 10, 980), 885-98
- Korošec P., Slovanska najdišča v vzhodni Furlaniji, *Arh. Ves.* 6/2 (1955), 247-257
- Dies., Še nekaj slovanskih najdišč v vzhodni Furlaniji, *Arh. Ves.* 7/1-2 (1956), 459-463
- Dies., Zgodnjesrednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov. Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti, Dela 22, Ljubljana 1979
- Kos F., Gradivo za zgodovino Slovencev (I-IV). Ljubljana 1902 ff
- Leandrin A., L'arte nel Friuli Occidentale dalla Preistoria al Gotico (Storia, cultura, arte, economia 2), Pordenone 1983
- Leicht P.S., *Storia del Friuli*. Udine 1923
- Mader B., Die frühmittelalterliche Slawen in Friaul aus der Sicht der Toponyme, *Cultura in Friuli* 1, Società Filologica Friulana, Udine 1988, 35-42
- Marušić B., Kasnoantičko i ranosrednjovekovno groblje kastela Dvograd, *Histria Archaeologica* I(1), 1970
- Menis G.C., *Storia del Friuli*. Udine 1969
- Much M., Frühgeschichtliche Funde aus den österreichischen Alpenländern, *MCK NF* 24 (1898), 125-142
- Paschini P., *Storia del Friuli*. Udine 1934
- Pittioni R., Der frühmittelalterliche Gräberfund von Köttlach. Wien 1943
- Sagadin M., Kranj - Križišče Iskra, Katalogi in monografije 24, Narodni muzej, Ljubljana 1987
- Sivec-Rajterič I., Gleicharmige Bügelfibeln in den altsässigen und karantanisch-köttlacher Kulturkreis, *Balcanoslavica* 4 (1975), 67-79
- Someda de Marco C., Reperti archeologici in Friuli, *Accademia scienze lettere e Arti di Udine*. Udine 1955
- Šribar V., Slawen in Ostfriaul (Italien), *Balcanoslavica* 2 (1973), 109-123
- Šribar V., Starè V., Od kod ketlaške najdbe v Furlaniji?, *Arh. ves.* 25 (1974), 462-482
- Dies., Karantansko-ketlaški kulturni krog, Ljubljana 1974
- Tonon M., Necropoli di Palazzo Ricchieri (Pordenone-Scavo 1985), *Aquileia nostra* 58 (1987), 221-227
- Ders., Pordenone-Necropoli di Palazzo Ricchieri. Scavo 1988, *Aquileia nostra* 59 (1988), 394-402
- Vinski Z., Köttlacher Kultur, in: *Enzyklopädisches Hdb. zur Ur- und Frühgeschichte Europas I* Prag 1966, 632f.
- Weinhold K., Über ein zu Strassengel aufgedecktes Grab. *Mitteilungen des hist. Vereines für Steiermark* 8 (1958), 140 ff.
- Župančič M., Visinale dell'Iudrio. Un sito altomedievale in Friuli, *Civiltà Padana* 1 (1988), 91-102

ZGODNJSREDNJEVEŠKO POKOPALIŠČE V PORDENONU (preliminarno poročilo)

Brigita MADER

dr., 34135 Trst, Via Cordarelli 26, IT

IZVLEČEK

Avtorica analizira zgodnj srednjeveško grobišče, ki je bilo izkopano v Pordenonu (prov. Pordenone, Italija). Najdbe kronološko uvršča v razpon od 8. do 10. stoletja. Analogije najde predvsem v grobiščih Slovenije in Furlanije ter Avstrije tega obdobja. Etnično pripisuje grobišče Slovanom. Na osnovi nekaterih najdb dopušča začetek njihove naselitve že pred sredino 10. stoletja, to je pred kolonizacijo, ko so patriarhi naselili slovansko prebivalstvo iz Koroških in Gorenjskih posesti na opustela zemljišča v Furlaniji. Analizira tudi povezanost toponomastike in slovanskih najdišč v Furlaniji.

Še do nedavna so bila na področju Furlanije-Juljske Benečije samo v Karniji in vzhodno od Tilmenta znana najdišča z zgodnj srednjeveškimi najdbami, ki so po prvotnih diskusijah glede na njihov etnični izvor - Dinklage jih je opredelil kot zgodnj nemške (Dinklage 1943, 3 ss), Someda de Marco pa nasprotno kot langobardsko (Someda de Marco 1985, 20 ss) zapuščino - zdaj razen kovanih polmesečastih ušesnih obeskov iz najdišč Andrazza, Clavais, Luincis in Muša (Mossa) katere je Mario Brozzi nedavno spet opredelil kot avtohtono romanske (Brozzi 1989, 32 ss), na splošno veljajo za slovanske in so pripisane karantansko-kettlaškemu kulturnemu krogu (Brozzi 1963, 63-71; Korošec 1955, 247-257; isti, 1956, 495-463; Šribar 1973, 109-123; Vinski 1966, 632).

Leta 1985 je bilo tudi v Pordenonu med asfalterskimi deli v lipovem drevoredu palače Ricchieri (Corso Vittorio) odkritih nekaj zgodnj srednjeveških grobov. Pozneje se je izkazalo, da so na tem mestu že prej naleteli na takšne pokope. Iz leta 1945 so namreč znane časopisne objave, ki so, spomladi tistega leta, poročale o najdbi dveh le nekaj metrov med seboj oddaljenih skeletov. Eden od skeletov, na katera so ob prelaganju telefonskega kabla naleteli v globini okoli 60 cm pred lipovim drevoredom palače Ricchieri, naj bi imel na roki "zapestnico" iz bronaste pločevine, ki pa je bila med zemeljskimi deli uničena. Ko so v šestdesetih letih izvajali restavratorska dela v notran-

josti palače Ricchieri, so v neposredni bližini kasnejšega najdišča iz leta 1985 spet našli na človeške kosti, a jim, očitno zaradi nepoznavanja najdbe iz leta 1945, niso posvetili nikakršne pozornosti, zaradi česar je tudi ta najdba prav tako šla v izgubo.

Podobna usoda bi bila skoraj doletela tudi v letu 1985 odkrite pokope, vendar je bilo po zaslugi hitrega in preudarnega posredovanja direktorja Mestnega naravoslovnega muzeja (Museo civico di storia naturale) v Pordenonu Marca Tonona, potem ko sta v dogajanje posegla že sodišče in kriminalistična policija in so se že širile pustolovske govorice, najhujše preprečeno in je bila večina grobov skupaj s pridalčki rešena z zaščitnim izkopavanjem (Tonon 1987, 222 ss). Arheološke najdbe iz skupaj petih pokopov so bile dane v preučitev M. Brozziju; ta jih je pripisal koettlaškemu horizontu oziroma fazi Köttlach II in jih časovno postavil v drugo polovico 10. st. in prva desetletja 11. st. (Brozzi 1987, 228 ss).

Leta 1988 so se ponovno lotili restavratorskih del v palači Ricchieri, in sicer prav v predelu, ki meji neposredno na lipov drevored. Ker je bilo tudi tu možno pričakovati nadaljnje pokope, je bila potrebno novo arheološko izkopavanje, ki jo je potem v zgodnjem poletju 1988 izpeljal Mestni naravoslovni muzej v Pordenonu v sodelovanju s podjetjem Prometeo in s finančnimi sredstvi za projekt "Origini di Pordenone".

Med temi izkopavanji so v dveh proti severovzhodu obrnjenih pritličnih prostorih (8,6 x 5,5 x 9,3 x 6,5 m in 6,6 x 4,5 x 6,6 x 5,4 m) ob notranjem dvorišču v globini 60 do 100 cm pod sedanjim tlakom odkrili 18 grobov. Nekateri med njimi (T 17, 20, 24, 30, 32, 36) so bili še poprej ob izkopavanju temeljev in ob kanalizacijskih delih v letih 1965-1970 delno uničeni oziroma presekanjani.

Vsi skeleti niso ohranjeni. Vseeno pa jim je bilo zvečine mogoče določiti spol in osebkovo starost. Gre za enako število pokopov odraslih in otrok, pa tudi razmerje med odraslimi moškimi in ženskami skeleti je uravnoteženo. Poleg tega je bilo mogoče ugotoviti tudi patološke spremembe na kosteh, ki kažejo na pomankanje, anemijo in artrozo (Tonon 1988, 395).

Pokojniki so bili pokopani neposredno v sterilna tla iz aluvialnih peskov in prodov (Tonon 1988, 394), v iztegnjeni hrbtni legi, obrnjeni v smer zahod-vzhod, s pogledom proti vzhodu. Zanimivo je, da so bili grobovi (vštevši tista dva, ki sta bila odkrita leta 1985) pravilno poravnani v 5 oziroma 7 vrst, ki so bile pretrgane, kakor se zdi, samo zaradi temeljev različnih zidov in drugih gradbenih posegov v palači Ricchieri. Zato je upravičena domneva, da so bili ob gradnji palače Ricchieri v 14. st. in med njenimi zelo obsežnimi prezidavami konec 16. st. drugi grobovi uničeni (Tonon 1987, 222; Leandrin 1983, 160). Samo trije izmed 18 grobov (T 20, 21, 30) so bili brez pridalčkov, kar pa je potrebno v prvi vrsti pripisati na rovaš njihove slabe ohranjenosti. Vsi drugi so vsebovali najmanj enega, mnogi med njimi več, grob 31 pa celo deset pridalčkov.

Pridatke je mogoče v glavnem razdeliti na uporabne in okrasne predmete. Pridalčkov iz keramike ni bilo med najdbami, tako kot tudi ne pri izkopavanju leta 1985.

V prvo skupino sodijo železni noži različnih dolžin; našli so jih v štirih grobovih. Zanimivo je, da so bili noži s krajšimi rezili (okoli 10 cm) pridani ženskam, z daljšimi (okoli 18,5 cm) pa moškim. V grobu 23 je bil obenem z nožem najden tudi železen okov držaja.

Med uporabne predmete dalje spadajo železni ključi, ki so jih našli tako v moških kakor ženskih grobovih. Dolžine ključev se gibljejo od okoli 8 do okoli 11,5 cm. Drugo skupino pridakov sestavljajo predvsem obsenčni obročki in uhani, pa tudi dvoramne in okrogle fibule iz bronaste pločevine ter prstani, obeski in jagode.

Najštevilnejši so naglavni okrasni bronasti obročki z odebljenimi zaključki (6 primerkov, $d = 2$ in 3,5 cm), s preprostim kaveljčkom (7 primerkov, $d = 3,4$ in 5 cm) in s S-kaveljčkom (12 primerkov, $d =$ okoli 1 in 5 cm), ki so bili, ponekod posamično, pogostejše pa v parih, najdeni v devetih grobovih.

Sedem nadaljnjih primerkov je bilo najdenih; v grobu 25 en obroček ($d =$ okoli 2,5 cm) z nataknjeno jagodo iz zelenkaste steklene paste z rjavim girlandastim vzorcem, ki je primerljiv z najdbami na Bledu (Korošec 1979, II, T. 5 in T. 9); v gr. 32 en par iz bronaste žice z vertikalno nataknjeno stekleno jagodo ($d =$ ca 3 cm); v gr. 31 prav tako en par iz bronaste žice, a z bolj fino nanizanim žičnim navitjem na dnu loka ($d =$ ca 2 cm); in v gr. 14 še en nadaljnji par iz bronaste žice s tremi nataknenimi jagodami iz pločevine in žičnim navitjem ($d = 5$ cm).

Najdeni pa so bili tudi luničasti uhani iz brona: v gr. 14 en posamezen kovan primerek z zelo slabo ohranjenim cizeliranim okrasom in v gr. 23 en par z rdeče-modrim vložkom iz emajla.

Štirje pokopani so imeli prstane na desni ali na levi roki. Gre za 5 različnih bronastih primerkov večinoma z zakovanimi zaključki, med katerimi imata le dva (T 18 in T 23) okras v obliki finih vzdolžnih raz ali očesca.

Tako kot že med izkopavanjem leta 1985 so bili tudi leta 1988 najdeni dve dvoramni fibuli iz bronaste pločevine s tremoizoliranim okrasom (T 14 in T 24). Pri obeh je ohranjenost zelo skromna; predvsem je močno prizadet okras pri primerku iz groba 14. Pri fibuli iz gr. 24 pa so vendarle še ohranjeni ostanki ležišča igle.

Okrogle fibule iz bronaste pločevine, ki imajo tako cizelirane kakor tudi tremolirane okrase, so bile najdene v štirih grobovih; pri tem je potrebno opozoriti, da gre, z izjemo gr. 18, povsod za pokope otrok (T 17, T 19, T 25). Njihova ohranjenost je na splošno boljša kot pri dvoramnih fibulah. Fibula iz gr. 18 ima popolnoma ohranjeno celo iglo in njeno ležišče, njen okras pa je, tako kot pri fibuli iz gr. 17, nepopoln, le še slabo viden in ga je zato težko bolj natančno opredeliti.

V grobu 31, kjer gre prav tako za pokop otroka, sta bila na levi in na desni strani v višini ključnic najdena dva skoraj identična, na dveh vzbočenih in z ušescema opremljenih ploščicah pritrjena srčasta obeska, ki do nadrobnosti ustrezata primerkom, ki so bili najdeni v Kötthachu (Pittioni 1943, tab. X).

Med najdbami iz grobov 14, 24 in 25 so še različne steklene jagode, zlasti zelenkaste barve in po obliki podobne grozdni koščici, kakršne so poznane iz Kranja (Korošec 1979, T. 70; Šribar-Starè 1974, T. 5).

Datiranje pridatkov v grobovih ob palači Ricchieri ne povzroča nikakršnih težav, saj lahko tako rekoč vse najdbe uvrstimo med klasični material kasnejše koettlaške faze (Korošec 1975, 9 ss; Vinski 1966, 632; Giesler 1980, 80 ss). Izjema so le aglavni okrasni obročki iz bronaste žice z vertikalno nataknenimi steklenimi jagodami kakor tudi naglavni okrasni obročki z žičnim navitjem na dnu loka in prstani, ki jih običajno pripisujejo starejšemu horizontu (Korošec. l.c.; Vinski 1966, 632; Giesler 1980, 86 ss).

Ker pa so bile te najdbe pomešane z mlajšimi ali so bile najdene v grobu, ki je bil pretežno uničen (T 32), ne bi smelo biti ovir, da pokopališče ne bi datirali po sredini 9. in v 10. st.

Popolno ujemanje arheoloških najdb iz izkopavanj leta 1985 in leta 1988 potrjuje le misli, da se v domnevni "zapestnici" iz leta 1945 morebiti skriva še en uhan iz bronaste žice z nataknjeno pločevinasto jagodo, ampak predvsem potrjuje prvotno postavljeno domnevo o obstoju enotnega pokopališča na področju palače Ricchieri.

To pokopališče, ki bo nedvomno prispevalo k osvetlitvi zgodnj srednjeveške zgodovine Pordenona, pa bi morda lahko postalo oporna točka za najnovejša razmišljanja o prihodu Slovanov v Furlanijo in o njihovi tamkajšnji zgodnji naselitvi. Običajno le-to povezujejo pretežno z ogrskimi vdori, zaradi katerih so bili v prvi polovici 10. st. opustošeni široki predeli Furlanije in je bilo obenem iz njih pregnano prebivalstvo ter je zato prišlo do množičnega preseljevanja Slovanov (Leicht 1923, 54; Paschini 1934, 185). Zlasti oglejski patriarhi so si prizadevali za ponovno obljudenje uničenih pokrajin in so s tem namenom v tako imenovana "Vastata Hungarorum" naseljevali slovanske kmete (Menis 1969, 185). Te žal ne imensko navedene naselbine so v diplomu Otona III. leta 1001 izrecno prisojene Ogleju (Kos 1915, IV, 1).

Čeprav omenjeni zgodovinsko pomembni dogodki ne zadevajo neposredno mesta Pordenone, pa vendarle pokopališče pri palači Ricchieri lahko postavimo v ta časovni okvir, za kar bi govorila datacija od sredine 10. do 11. st., ki jo Giesler predlaga za njegov horizont Köttilach II (Giesler 1980, 94), lahko pa bi kazalo tudi na zgodnejšo, samostojno nastalo slovansko naselbino na področju Pordenona, kjer je prisotnost slovanskih skupin pustila sledove tudi v toponimih. Predel sosednje občine Cordenons, ki meji na Pordenone, se namreč imenuje Sclavons (Karta 1).

Taka z etnikom Slav- sestavljena krajevna imena, ki se večkrat, kot tudi v našem primeru, pojavljajo kot nasprotje z etnikom Romans, pogostokrat srečamo v Furlaniji (Desinan 1977, 148). Tako tudi v Spodnji Furlaniji, kjer še mnoga druga krajevna imena (Frau 1978) kažejo (Karta 2) na zgodnj srednjeveško slovansko poselitev po prizadevanju oglejskega patriarha (Mader 1988, 40s).

Na severozahodnem območju teh krajev leži na levi strani Tilmenta doslej najbolj znano in v karantansko-kettlaški kulturni krog prištevano pokopališče Turrida, katerega

najdbe kažejo jasne paralele z najdbami iz Pordenona. Leta 1923 so tu nedaleč od župne cerkve v globini 60 cm odkrili 30 v-z orientiranih grobov, v katerih so našli kot pridanke železne nože, okrasne uhane iz bronaste žice z odebeljenimi zaključki oz. s tremi nataknenimi pločevinastimi jagodami, luničaste kovane uhane oz. obsenčnike in tudi en par emajliranih, ki jih je treba označiti kot domala identične z ušesnimi obeski iz Pordenona (Brozzi 1963, 66-68; Šribar 1974, 462-482; Korošec 1955, 247-257; Dinklage 1943, 8 ss).

Kakor poroča Much (Much 1988, 130), iz Caporiacca izvira ("ščitasti") luničasti uhan z zelenim in belim emajlom - Tischler ga je odkril v Videmskem muzeju - na katerega so, očitno kot na naključno najdbo, leta 1989 naleteli na nekem polju (Brozzi 1963, 70) in se, ne glede na vzorec in barvo emajlnega vložka, po svoji obliki v mnogih pogledih ujema s uhanov primerki iz Pordenona.

Sedem zahodno-vzhodno orientiranih in v vrsto poravnanih grobov je bilo leta 1951 odkritih na dvorišču župnišča v Kornu (Corno di Rosazzo); pri tem sta bila najdena dva para luničastih uhanov z emajlnim vložkom, ki jih nikakor ni mogoče primerjati z najdbami iz Pordenona, in naglavne okrasne obročke z odebeljenimi zaključki (Brozzi 1963, 70; Korošec 1955, 247ss; Šribar 1973, 109, 119, 121; isti, 1974, 462ss, 472). Opozoriti je potrebno še na to, da so nedaleč od Korna tudi v kraju Vižinale ob Idrijci na lobanji nekega skeleta našli tri obročke iz bronaste žice z odebeljenimi zaključki, ki jih je leta 1987 Moser predal v Naravoslovni muzej na Dunaju (Župančič 1988).

V oglejskem Arheološkem muzeju poleg emajlirane ploščate fibule iz brona hranijo tudi luničaste uhane, ki so ali kovani ali pa imajo emajlni vložek, pri katerih pa ni mogoče ugotoviti nikakršne izrazite podobnosti z najdbami iz Pordenona in njihov izvor kljub domnevi, da so bili najdeni v Ogleju, ostaja nepojasnen (Brozzi 1963, 71 in 78; Korošec 1956, 459 ss; Šribar 1973, 112, 119, 121; isti, 1974, 472 ss).

Paralele s primerki iz Pordenona najdemo tudi zunaj Furlanije, zlasti na področju Slovenije, pa tudi v Avstriji, in tu predvsem v Kottlachu, od koder ne izhaja samo luničasti uhan, ki je po svojem okrasu tako kot tudi najdbe, ki jih je Šribar v tipološki razvojni razvrstitvi združil v skupino H(2-9), ter dve nadaljnji najdbi iz Flaschberga (Much 1978, fig. 10) in Mengša (Korošec 1979, II, T. 150) zelo blizu primerkom iz Pordenona, ampak tudi že omenjeni srčasti obeski, ki so identični z najdbami v grobu 31. Poleg tega iz Kottlacha izhajajo tudi drugi primerki, ki kažejo paralelnost z najdbami iz Pordenona, kot uhan iz bronaste žice z nataknenimi pločevinastimi jagodami (Pittioni 1943, T. XI/7), kakršni so sicer poznani tudi iz Diemlacha (Dinklage 1963, 35 ss), Kranja (Korošec 1979, II, T. 70) in Črnomlja (Korošec 1979, II, T. 83), obeski iz bronaste žice s fino nanizanim žičnim navitjem (Pittioni 1943, T. IX/9, 10), ki imajo vzporednice v Kottlachu (Pittioni 1943, Taf. IX/9, 10, v Garsu (Friesinger 1965, Abb. 14/7) in v Judendorfu pri Beljaku (Dolenz 1969, 79), pa tudi v Dvogradu v Istri (Marušić 1970, T. III/3) in Ninu-Ždrijacu v Dalmaciji (Belošević 1980, T. XLIII), obsenčni obročki z odebeljenimi zaključkom v obliki črke S (Pittioni 1943, T. IX, XI in XIII), kakor tudi

prstani (Pittioni 1943, T. XII/3-12), ki se prav tako pogosto pojavljajo na celotnem karantansko-kettlaškem kulturnem področju (med drugim primerjaj Korošec 1979, II, in Šribar-Starè 1974).

Določeno analogijo med Pordenonom in Köttlachom je mogoče ugotoviti tudi pri okroglih fibulah iz bronaste pločevine (Pittioni 1943, T. X/5), ki imajo okras zmerom v obliki natančno izrisanega trilistnega cveta. Vsekakor pa je opazna še bistveno večja podobnost s primerki iz Krungla (Diez 1906, T. IX; Korošec 1979, II, T. 71) in Kranja (Sagadin 1988, T. 40/6; Šribar-Starè 1974, skupina S/7), lahko pa bi tu navedli še primerek iz Förka (Šribar-Starè 1974, skupina S/28), saj na njem prav tako najdemo isti motiv, čeprav v dalje razviti in bolj razčlenjeni obliki.

Pri dvoravnih fibulah iz bronaste pločevine najdbe iz Pordenona ne kažejo nikakršnih izrazitih paralel z najdbami iz Slovenije in Avstrije. Še najbližje najdbam iz Pordenona je fibula iz Kranja (Sivec 1975, T. V/4). Fibula iz groba 24 pa vendarle ima zares poseben in predvsem asimetričen okras v tremolirasti tehniki, a je žal le delno ohranjen.

V kovanih luničastih uhanih iz Kranja in z Bleda iz izkopavanja na področju župne cerkve (Korošec 1979, II, T. 34 in 68; Šribar-Starè 1974, skupina B/5-6), kar zadeva njihov okras v obliki trakastega prepleta, spet srečamo najdbe, primerljive z bronasto lunulo iz groba 14, ki pa je vsekakor zelo močno poškodovana.

Na celotnem področju karantansko-kettlaškega kulturnega kroga so noži, prav tako kot v Pordenonu, povsod prisotni, ključi pa nasprotno prej bolj posamično. V Kranju so npr. v 279 grobovih na pokopališču Križišče-Iskra našli le dva takšna primerka (Sagadin 1987, 60).

Kakor je razvidno iz tega kratkega pregleda arheoloških najd v Furlaniji in na sosednjih področjih, se zdi, da se poleg paralel s Turrido na splošno kažejo tudi očitne sorodnosti s Kranjem, ki niso vidne le v pridatkih, ampak tudi v sami poziciji pokopališča. Tudi pordenonsko namreč leži na nizkem griču nad reko Noncello nedaleč od stolnice, ki so jo na mestu neke starejše predhodnice začeli graditi v 13. stol. (Leandrin 1983, 160).

Preuranjeno bi bilo, saj gre šele za predporočilo, na tem mestu oblikovati še nadaljnje sklepe o pokopališču pri palači Ricchieri. Z vso gotovostjo pa lahko že zdaj rečemo, da je bilo z odprtjem tega pokopališča odkrito pomembno najdišče, ki bo bistveno prispevalo k obogatitvi in razširitvi raziskav karantansko-kettlaškega kulturnega kroga.

(Iz nemščine prevedel Jože Hočevar)

ISTRSKA CERKEV V 7. IN 8. STOLETJU (od smrti Gregorija Velikega do Rižanskega placita)

Rajko BRATOŽ

prof. dr., Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2, SLO

IZVLEČEK

Avtor analizira razvoj cerkve v Istri 7. in 8. stoletja. To obdobje razdeli na 6 podobdobji v kontekstu predhodne bizantinske osvojitve Istre (vojna z Vzhodnimi Goti), priselitve Langobardov v Italijo l. 568 in postopne slovanske naselitve v Istro ter slabitve bizantinske oblasti kot tudi istrske cerkvene shizme. Pregled zaključuje s seznamom dokumentiranih istrskih škofijskih sedežev ter z dodano izbrano literaturo ter viri.

Na razvoj istrske cerkve v 7. in 8. stoletju so bistveno vplivali štirje dogodki v zgodovini 6. stoletja, ki so bili za celoten razvoj severnojadranskega področja v zgodnjem srednjem veku ključnega pomena. Prvi tak dogodek je bizantinska osvojitve Istre v vojni z Vzhodnimi Goti leta 539, s katero je Istra postala za več kot dve stoletji sestavni del bizantinske države¹. Drugi tak dogodek je izbruh tako imenovane oglejske ali istrske shizme leta 557, ki je posledica sklepov 5. ekumenskega koncila v Carigradu 553 in dogodkov, ki so mu sledili. Shizma je na samem istrskem ozemlju vodila v sedemdesetletno cerkvenopolitično ločitev od Rima in v spor s Konstantinoplom. Obenem je to čas najvišjega vzpona v razvoju cerkvene organizacije in doba, ki je v vsej zgodnji zgodovini istrske Cerkve daleč najboljše poznana². Tretji dogodek odločilnega pomena je langobardska selitev v Italijo 568. Le ta je povzročila razbitje od avgustejske dobe dalje

1 Prim. A. Carile, Il "bellum Gothicum" dall'Isonzo a Ravenna, Antichità Altoadriatiche 13, 1978, 147-193, zlasti 166 ss.; kratko tudi R. Bratož, Povezave med Trakijo in severnojadranskimi deželami v pozni antiki, Zgodovinski časopis 42, 1988, 491 sl.

2 Iz izredno obsežne literature o istrski shizmi navajamo le nekaj novejših prispevkov, ki prikazujejo predvsem razvoj v Istri: G. Cuscito, Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria, Trieste 1977, 289 ss.; L. Margetić, Histrica et Adriatica, Trieste 1983, 101 ss.; R. Bratož, Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekršćanske cerkve v Istri (4.-6. stoletje), v: Antični temelji naše sodobnosti, Ljubljana 1987, 13-26, zlasti 18 ss.; isti, Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja, Zbirka Zgodovinskega časopisa 8, Ljubljana 1990, 26 ss. oz. Aquileia und der Alpen-Adria-Raum, v: G. Hödl-J. Grabmayer (Hg.), Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter, Wien-Köln-Weimar 1993, 151-203, zlasti 151 ss. in 184.

enotne državnopolitične enote "Venetia et Histria" na dva dela (Istra s priobalno Benečijo, kontinentalna Benečija), ki sta živela v zgodnjem srednjem veku v dveh med seboj v glavnem sovražnih državah³. Četrti dogodek je prihod Slovanov v zaledje Istre s splenitvami in postopnim naseljevanjem na samem istrskem ozemlju od konca 6. stoletja dalje. Prihod Slovanov je povzročil postopno ozemeljsko krčenje bizantinske Istre in njeno ločitev od kontinentalnega zaledja.⁴ Istra, še v pozni antiki dežela relativnega blagostanja in miru, le redkokdaj prizadeta od vojnih spopadov⁵, je postala na pragu srednjega veka notranje šibka obmejna pokrajina bizantinskega cesarstva. Le to so ogrožali vojaško močnejši ali vsaj vojaško podjetnejši sosede, v njen notranji razvoj pa je od časa do časa odločilno posegla centralna bizantinska oblast, da bi preprečila razvoj regionalnih posebnosti in bi deželo, le prek morskih poti povezano z ostalim državnim ozemljem, trdneje povezala zlasti z drugimi svojimi pokrajinami na Zahodu⁶.

Razvoj istrske cerkve je po sorazmeroma dobro poznani in dosti obravnavani dobi papežev Pelagija II. (579-590) in zlasti Gregorija Velikega (590-604) bistveno slabše poznan. Z ozirom na glavne poteze razvoja bi mogli dvestoletno obdobje od 604 do 804 razdeliti v šest obdobij, v katerih se je istrska cerkev soočala z vedno novimi in vsebinsko raznolikimi problemi.

- I. Nastanek gradeškega patriarkata in zaton "istrske shizme" v Istri do 628.
- II. Vloga istrske cerkve v monoteletskega sporu do 681.
- III. Vprašanje odnosa istrske cerkve do ikonoklastičnega spora.
- IV. Istrska cerkev v dobi langobardske okupacije (ca. 751-774).
- V. Razvoj istrske cerkve v zadnji dobi bizantinske oblasti (ca. 774-788).
- VI. Istrska cerkev v zgodnji dobi frankovske oblasti (ca. 788-804).

- 3 O langobardski selitvi v Italijo gl. B. Grafenauer v: Pavel Diakon, Zgodovina Langobardov, Maribor 1988, 88 ss. in 313; H. Krahwinkel, *Friaul im Frühmittelalter*, Wien-Köln-Weimar 1992, 29 ss. in nazadnje L. Margetič, Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji, *Arh. Ves.* 43, 1992, 149-173 (z vrsto novih predlogov za rešitev historičnih vprašanj, ki bi jih veljalo preveriti v kritični diskusiji). K vprašanju upravne razdelitve Italije okrog leta 580 prim. J. Ferluga, *L'Istria tra Giustiniano e Carlo Magno*, *Arh. Ves.* 43, 1992, 175-190, zlasti 177 sl.
- 4 Nekaj novejših sintetičnih pregledov: L. Margetič, *Histria et Adriatica*, 145 ss; B. Grafenauer v: Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov*, Ljubljana 1988, 321 ss.
- 5 Relativno blagostanje v Istri v pozni antiki dokazujejo kot najkasnejši literarni vir tri Kasiodorova pisma iz let 536-538, iz zadnje dobe vzhodnogotske oblasti; prim. R. Matijašič, Kasiodorova pisma kao izvor za poznavanje kasnoantičke povijesti Istre (*Cass. Var. XII, 22, 23, 24*), *Zgodovinski časopis (=ZČ)* 42, 1988, 363-371. Posreden kazalec blagostanja v zgodnji dobi bizantinske oblasti so tudi gradnje ali prenovitve škofijskih cerkva in drugih s škofijskim sedežem povezanih objektov (baptisterijev, škofijskih dvorcev itd.) v Trstu, Poreču in drugod. Prim. R. Bratož, Razvoj zgodnjekršćanskih raziskav v Sloveniji in Istri v letih 1976-1986, *ZČ* 41, 1987, 681-697 oz. The development of the early Christian research in Slovenia and Istria between 1976 and 1986, *Actes du XIe congr. intern. d'archéol. chrétienne, Collection de l'Ecole franç. de Rome* 123, 1989, 2345-2388, zlasti 2363 ss. (raziskovalno poročilo z bibliografijo); L. Bertacchi, *Contributo allo studio dei palazzi episcopali paleocristiani: casi di Aquileia, Parenzo e Salona, Aquileia nostra* 56, 1985, 361-412, zlasti 384-400.
- 6 Prim. J. Ferluga, Überlegungen zur Geschichte der byzantinischen Provinz Istrien, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 35/2, 1987, 164-173; isti, *L'Istria tra Giustiniano e Carlo Magno*, *Arh. Ves.* 43, 1992, 175-190 (obakrat z izčrpnno bibliografijo).

I. Nastanek gradeškega patriarhata in zaton "istrske shizme" v Istri do 628

Sistematičen pritisk papeža Gregorija Velikega na shizmatične istrske škofove je ob pomoči posvetne bizantinske oblasti prinesel nekaj pomembnejših uspehov, ne pa dokončne odprave shizme v Istri. Leta 599 sta prišla v katoliške roke škofijska sedeža "insula Capritana" (Koper) in "castellum Novas" (Novigrad), leta 602 tudi Trst. V vseh treh primerih je bil prehod iz shizmatičnega v katoliški tabor povezan z velikimi težavami, z odporom pri delu prebivalstva in notranjimi pretresi⁷. Zadržanje ostalih istrskih škofijskih sedežev v tej dobi (Parentium, Pola, Cissa, Pedena, ki se omenjajo kot zanesljivo shizmatični v času gradeške sinode 579 oziroma že deloma na katoliški strani okrog 590) ni poznano. Če bi sodili po tem, da jih Gregorij ne omenja, bi mogli sklepati, da so do leta 604 brez hujših pretresov že prešli v roke katoliških škofov. Vendar pa je samo sklepanje "e silentio" nezanesljivo. Primer dveh po izvoru neznanih istrskih škofov Petra in Providencija ("episcopi de Histria"), ki sta 595 nameravala prestopiti v katoliški tabor in sta navezala stike s papežem, vendar kasneje odstopila od svoje namere, kaže na to, kako težka je bila odločitev v politično in versko izredno napetih razmerah ob koncu 6. stoletja⁸.

Važen mejnik v procesu rekatolizacije bizantinske Istre je nastanek posebnega gradeškega patriarhata, ki je obsegal bizantinsko ozemlje na severnem Jadranu. Gradeški patriarhat je nastal z delitvijo oglejskega patriarhata po smrti shizmatičnega patriarha Severa 607 na katoliški patriarhat s sedežem v Gradežu (prvi patriarh Kandidijan) in shizmatični patriarhat na langobardskem ozemlju (sedež v Krminu, nato v Čedadu). Bizantinci so na svojem ozemlju takoj energično nastopili proti preostalim shizmatičnim škofom in jih s fizičnim nasiljem prisilili k pokornosti katoliškemu patriarhu⁹. Ko je po vladi dveh malo znanih katoliških patriarhov istrskega izvora (Epifanija iz Umaga in Ciprijana iz Pulja) patriarh Fortunat zagrešil krajo cerkvenega premoženja in nato prestopil na stran shizmatikov ("relicta ab eo republica ad gentesque prolapsus"), je papež Honorij I. v začetku 628 postavil na njegovo mesto katolika Primogenija, rimskega klerika, in po sedemdesetih letih shizme in neurejenih razmer v istrski cerkvi (od 557 dalje) le to trdno vezal na katoliško cerkev. Poseg papeža Honorija I. 628 pomeni konec "istrske" shizme v sami Istri, ki naj bi po nagrobnem napisu papežu v čast (umrl 638)

7 Prim. R. Bratož, Vpliv oglejske cerkve, 32 sl. (z viri in podrobno lit.).

8 Prim. R. Bratož, Nastanek, 20, z diskusijo o provenienci obeh istrskih škofov. Ne da se dokazati, da bi bil Peter puljski in Providencij poreški škof, prav tako ne, da gre za škofa iz Altina oz. Aceluma ali Tridenta. Seznam istrskih škofov do okrog leta 600 z navedbo virov posreduje R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnje krščanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, ZČ 40, 1986, 382 ss.

9 Epistolae Langobardicae collectae 1 (MGH Epist. III, 693) oz. Concilium Mantuanum a. 827 (MGH Leges III, Concilia II, 586). V pismu langobardskemu kralju Agilulfu poroča shizmatični oglejski patriarh Janez o hudem fizičnem nasilju nad shizmatiki ("episcopi Histriae") vobče in posebej nad Petrom, Providencijem in Agnelom, ki so jih vojaki izvlekli iz cerkva in jih "con gravi iniuria et contumeliis" prisilili k pokornosti katoliškemu patriarhu. Primerjaj R. Bratož, Vpliv, 32, op. 188 in op. 8 zgoraj. O nastanku dveh patriarhatov (glavni vir o tem je Paulus Diac., Hist. Lang. 4,33) glej G. Cuscito, Cristianesimo antico, 304 ss.

trajala tako dolgo kot babilonsko izgnanstvo Izraelcev (po Jeremiji 25,11-12 in 29,10 sedemdeset let). Na tolikšno časovno razdobje (ca. 557- začetek 628) naj bi se nanašala sicer napačna, vendar iz metričnih razlogov razumljiva oznaka trajanja shizme "annis septies et decies"¹⁰. Na langobardskem ozemlju je shizma trajala še nadaljnih sedemdeset let, do leta 698.

II. Vloga istrske cerkve v monoteletskem sporu do 681

V monoteletski spor, ki je skozi več kot štiri desetletja (638-681) razdvajal bizantinsko državo in cerkev, se je - podobno kot v drugih zahodnih pokrajinah bizantinske države - vključila tudi cerkev v Istri. Kot del graškega patriarhata je v sporu stala angažirano na papeški strani. Udeležba istrskih škofov se omenja pri dveh odločilnih dogodkih v spopadu med papeži in bizantinskimi cesarji. Na lateranski sinodi 649, ki pomeni papežev odgovor na verski dekret ("Typos") cesarja Konstansa II. iz leta 648, je ob papežu Martinu I. igral zelo pomembno vlogo graški patriarh Maksim. Med 105 (oz. s papežem vred 106) udeleženci sinode se omenja nekaj mest pred koncem seznamov tudi škof Potentij iz Pulja, o katerem ni sicer nič znanega¹¹. Zapisnik rimske sinode 680, ki jo je sklical papež Agaton kot pripravo na 6. ekumenski koncil v Carigradu (680/81), je ohranjen v obliki papeževega pisma cesarju, ki je bilo predloženo na ekumenskem koncilu. Obsežno pismo, ključni dokument za poznavanje monoteletskega spora, je najpomembnejši vir za zgodovino istrske cerkve v 7. stoletju. V zapisniku udeležencev sinode se omenjajo med 125 škofi (z nekaj izjemami vsi iz Italije) trije nesporno istrski škofje (Ciriak iz Pulja, Avrelijan iz Poreča, Gavdencij iz Trsta), poleg dveh, ki sta v tem času skoraj gotovo izhajala iz škofijskih sedežev na istrskem ozemlju (Ursinus iz Cisse in Andreas iz Celeje)¹². Nejasno ostaja še naprej razmerje istrskih škofij do poganskega slovanskega sveta, ki ga dokument omenja. V pismu omenjeni "in medio gentium...quamque Sclaborum...plurimi confamulorum nostrorum esse noscuntur"¹³ se zelo verjetno nanašajo na Slovane v bližini bizantinskega sveta, vendar iz vira ni razvidno, ali v bližini bizantinske Istre (kar se nam zdi verjetno) ali morda v zaledju

- 10 Epist. Langobardicae collectae 3 (MGH Epist. III, 694-696 = R. Cessi, Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille I, Padova 1942, 13; prim. F. Kos, Gradivo I, 157-158). K vprašanju interpretacije nagrobnega napisa v čast papeža Honorija prim. L. Margetić, Histrica et Adriatica, 155 ss.; isti, "Flistria" u dvije vijesti iz prve polovine VII stoljeća, Živa antika 32 (2), 1982, 171-176, in (z deloma drugačnimi zaključki) R. Bratož, Vpliv, 34 ss.; isti, Nekatera nerešena in nerešljiva (?) vprašanja iz zgodovine severnojadranskih dežel v 6. in 7. stoletju, ZČ 46, 1992, 304 sl.
- 11 Concilium Lateranense a. 649 celebratum (ed. R. Riedinger, Acta concil. oecumen. II/1, 1984, 6-7; 35; 115; 181; 400/1; v seznamu udeležencev je pod zaporedno številko 100 - v prvem in v zadnjem primeru tudi v grški verziji - zapis "Potentio Polense episcopo" oz. "Potentius episcopus sanctae ecclesiae Polensis"). Prim. kratko R. Bratož, Vpliv, 36 sl.
- 12 Concilium universale Constantinopolitanum tertium, Concilii actiones I-IX, actio quarta (ed. R. Riedinger, Acta concil. oecumen. II/II, 1, 1990, 122-161, zlasti 154-155, št. 89-93); prim. R. Bratož, Vpliv, 38; isti, Nekatera nerešena in nerešljiva (?) vprašanja, 297 ss. (z diskusijo o legi škofijskega sedeža Cissa).
- 13 Concil. univ. Const. tert., Actio quarta (kot v zgornji opombi), 132 ss.

bizantinske Dalmacije (kot meni več zgodovinarjev). Prav tako ostaja nejasno vprašanje morebitnih odnevo monoteletskih sporov v hagiografskem izročilu severnojadranskega področja¹⁴. Ob treh navedenih zanesljivo istrskih škofijah ostaja še naprej sporna razlaga "cisenke" in "celejanske" škofije, ki ju dokument tudi postavlja v "istrsko provinco"¹⁵. Zgodovina istrske cerkve v naslednjem polstoletnem obdobju je izjemno slabo poznana. Iz zanesljivega vira, pisma papeža Gregorija II. beneškim in istrskim škofom iz leta 725, je poznano, da je po smrti gradeškega patriarha Donata puljski škof Peter poskušal protipravno zasesti izpraznjen patriarhov prestol. Pri tem je kršil eno temeljnih določb kanonskega prava, da ni dovoljena svojevoljna zamenjava škofijskega sedeža ("canonica despiciens statuta...suam (sc. ecclesiam) deserens ad eandem transiit secundam, contemnens regulas patrum atque ecclesiastica statuta")¹⁶, zato ga je papež odstavil s patriarhovega prestola in ga s kaznijo, da opravlja pokoro vse življenje, ponovno postavil za škofa v domačem mestu¹⁷. Le posredno je zadeval istrsko cerkev spor med Oglejem in Gradežem, ki se je iz cerkvenopravnega in cerkvenoprestičnega področja spremenil v odkrit boj za povečanje ozemlja (s strani Ogleja) oziroma obrambo obstoječega stanja (s strani Gradeža)¹⁸.

III. Vprašanje odnosa istrske cerkve do ikonoklastičnega spora

Vprašanje vpletenosti istrske cerkve v ikonoklastični spor v njegovi začetni fazi ostaja spričo maloštevilnih in nezanesljivih virov nejasno. Ob omembi upora bizantinske vojske v ravenskem eksarhatu ("omnes Pentapolenses atque Venetiarum exercita contra imperatoris iussionem restiterunt") po letu 726 ni znanega nič zanesljivega o njenem zadržanju v sami Istri, poleg tega je verjetno, da vzrok za upor ni bila cesarjeva prepoved češčenja svetih podob, temveč njegova fiskalna politika¹⁹. Pismo papeža Gregorija III. gradeškemu patriarhu Antoninu izpred septembra leta 731, ki poroča o uničevanju ikon in skrunitvi cerkva "apud regiam urbem... et per diversas provincias", s končnim povabilom patriarhu, naj pride do začetka novembra s sufragani na sinodo v Rim, je edini zapis, ki vsaj posredno vključuje v dogodke istrske škofo. Vsebinska pisma predpostavljata protiikonoklastično opredelitev škofov gradeškega patriarhata. Papež spodbuja patriar-

14 Prim. R. Bratož, Vpliv, 39 (zlasti op. 226).

15 Prim. R. Bratož, Vpliv, 38 sl. (o "celejanski" škofiji); isti, Nekatera ... vprašanja, 297 ss. (z diskusijo o legi "cisenke" škofije).

16 Določbo prinašajo kot najstarejši cerkvenopravni viri kanon 2 sinode v Arlesu 314, kan. 15 koncila v Niceji 325 in kan. 21 sinode v Antiohiji 341; prim. Ch. J. Hefele, Histoire des conciles I, Paris 1907, 281; 597 ss.; 720 sl.

17 Epistolae Langobardicae collectae 10 (MGH Epist. III., 700-701 = R. Cessi, Documenti, 19; prim. F. Kos, Gradivo I, 203).

18 Kratko R. Bratož, Vpliv, 40 ss., podrobneje nazadnje H. Krahwinkler, Friaul, 79 ss.

19 Liber pontificalis XCI (Gregorius II, XVII (ed. L. Duchesne, 1955, 404); prim. A. Guillou, Régionalisme et indépendance dans l'Empire byzantin au VIIe siècle, Roma 1969, 218 ss.; P. Schreiner, Ikonoklazem: njegov pomen za Bizanc in njegove posledice na Zahodu, ZČ 41, 1987, 399-407, zlasti 404; isti, Der byzantinische Bilderstreit: kritische Analyse der zeitgenössischen Meinungen und das Urteil der Nachwelt bis heute, Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull'alto medioevo 34, 1988, 319-407, zlasti 371 ss.

ha, naj v težkih časih opozori in poduči vse njemu podrejene cerkve ("cunctas subiectas vobis ecclesias commonere atque instruere magnopere debeatis"), nato apelira nanj in posredno na njegove sufragane, naj bodo "iuxta traditionem sanctorum patrum et sancte antiquitatis" pripravljeni tudi na mučeništvo, če bo potrebno na ta način braniti pravo vero²⁰. Papežev poziv, četudi gre v njem za pretiravanje, le kaže vsaj na možnost ikonoklastičnega pritiska na gradeški patriarhat in s tem na cerkev v Istri. Dokument o sinodi v Rimu 1. nov. 731, ki naj bi se je (med 31 škofi in 18 kleriki nižjega ranga) udeležil iz Istre samo škof Janez iz Trsta, je falzifikat s srede 11. stol., napravljen na podlagi izgubljenih sinodalnih zapisov. Po tem dokumentu je bil glavni predmet obravnave na sinodi ozemeljski spor med Oglejem in Gradežem, čigar reševanje sledi uvodni deklarativni obsodbi ikonoklazma. To je edini dokument, ki neposredno povezuje dogodke v času ikonoklazma z istrsko cerkvijo²¹. Očitno zaradi nevtralnega zadržanja ravenskega eksarha Evtihija, ki ni sledil cesarjevi ikonoklastični politiki²², nevarnost ikonoklazma na severnojadranskem prostoru po letu 731 ni bila več akutna. Ob skorajda zanemarljivem obsegu historičnega izročila in ob nikakršnih materialnih dokazih za ikonoklastični spor je legendarno hagiografsko izročilo tisto, ki morda odraža neko polemičnost proti ikonoklastičnemu pritisku posvetne bizantinske oblasti na severnojadranskem področju²³.

IV. Istrska cerkev v dobi langobardske okupacije

Langobardska okupacija Istre, ki je bila po večinskem mnenju poznavalcev šibka in kratkotrajna (od 751 do 774 ali celo le v razdobju ca. 770-774), saj Langobardom ni uspelo dežele trdno vključiti v svojo državo²⁴, je pustila vidne sledi pravzaprav samo v razvoju istrske cerkve. V tej dobi (ca. 756) naj bi papež Štefan II. na prošnjo koprške duhovščine dal dovoljenje za ustanovitev škofije v Kopru. Prvega škofa Janeza, ki ga je izbrala domača cerkvena skupnost, je zatem posvetil gradeški patriarh Vitalijan²⁵. Tako je bil obnovljen škofijski sedež, ki se po letu 599 ne omenja več in je očitno v 7. stoletju (vsekakor pred 680) propadel. Razmere v Istri v času langobardske okupacije osvetljujejo tri pisma iz dobe ca. 770-772: pismo gradeškega patriarha Janeza papežu Štefanu

20 Epistolae Langobardicae collectae 13 (MGH Epist. III, 703 = R. Cessi, Documenti, 22; prim. F. Kos, Gradivo I, 207); prim. R. Bratož, Vpliv, 42; P. Schreiner, Der byzantinische Bilderstreit, 377.

21 Epistolae Langobardicae collectae 14 (cit. ed., 704-707 = R. Cessi, Documenti, 23; F. Kos, Gradivo I, 209); prim. R. Bratož, Vpliv, 42; H. Krahwinkler, Friaul, 80.

22 A. Guillou, Régionalisme, 220 sl.

23 Prim. R. Bratož, Vpliv, 43.

24 Prim. J. Ferluga, Überlegungen, 169; isti, L'Italia bizantina dalla caduta dell'esarcato di Ravenna alla metà del secolo X, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 34, 1988, 169-193, zlasti 174; isti, L'Istria tra Giustiniano e Carlo Magno, 181 sl.; H. Krahwinkler, Friaul, 199 ss.; prispevek L. Margetića v zborniku (prikaz in ocena različnih pogledov na vprašanje).

25 Dandulus, Chronica VII, 10, 2 (F. Kos, Gradivo I, 230; J. Šašel, Opera selecta, Ljubljana 1992, 683; 687; R. Bratož - J. Peršič, Koprška cerkev skozi stoletja, v: Koper med Rimom in Benetkami. Prispevki k zgodovini Kopra, Ljubljana 1989, 59.

III. ter papeževo pismo istrskim škofom in posebej gradeškemu patriarhu Janezu. Posledice langobardske okupacije najbolj nazorno slika prvo pismo²⁶. Iz njega je razvidno, da so Langobardi izzvali razcep v istrski cerkvi, ki je bila sedaj v drugi državi kot sedež patriarhata (Gradež je bil še naprej pod Bizantinci) oziroma v isti državi kot oglejski patriarhat. Del istrskih škofov se je v novih razmerah skušal ločiti od Gradeža in se navezati na Oglej ("ipsi protervi praevaricatores episcopi magis magisque contumaces consistunt et contraria gerunt"). To prizadevanje so podpirali Langobardi, ki so preprečevali, da bi "tuji" patriarh izvajal oblast na "svojem" ozemlju, zato jih ta vseskozi označuje s temu ustreznimi pridevki ("gens perfida Langobardorum... seivissimi Langobardi... perfidi Langobardi", njihova oblast je "horribile iugum"). Langobardi, ki so izvajali politiko svojega kralja ("per iussione (!) regis sui exercent"), so naleteli na odobravanje nekaterih istrskih škofov. Gradeški patriarh Janez je v pismu papežu Štefanu III. izrecno obsodil Langobarde, da razbijajo istrsko cerkev in preprečujejo izvrševanje pastoralnih nalog ("gens perfida Langobardorum sanctae nostrae ecclesiae invaserunt hereditatem, insuper et fidem pastorem rectitudinis in ipsa Histriensi provincia abdicarunt... dispersa grex innocens Istriensis provinciae"). Sklepni del pisma je obtožba langobardske oblasti, ki je zatirala malega človeka ("pauperes... clamor pauperum, que subvenire nequeo") s celo vrsto novih dajatev ("collectas Langobardorum... collectae ex tritico et singula animalia... quod numquam auditum est in provincia illa...") in spominja na pritožbe istrskih predstavnikov na rižanskem zboru okrog petintrideset let kasneje. Na pritožbo gradeškega patriarha je interveniral papež Štefan III., ki je z odločnim pismom, naslovljenim na vse istrske škofove, uredil razmere v cerkvi, ne da bi se spuščal v vprašanje davčnih zlorab in drugih spremljajočih pojavov langobardske oblasti²⁷. Papež je uvodoma poudaril, da se morajo škofove držati določb kanonskega prava ("canonica sanctorum patrum traditione... canonicae sanctionis norma"), po katerih so bili "a priscis temporibus" glede jurisdikcije in posvetitev podložni gradeškemu patriarhu. Ker so se s pomočjo posvetne oblasti ("saecularibus convolantes auxiliis") izneverili tej ureditvi, je papež pod grožnjo izobčenja ("sub anathematis interpositionibus") zapovedal istrskim škofom, naj se ponižno ("cum magna humilitate et cordis lamentatione") vrnejo pod oblast patriarha. Nove medsebojne posvetitve škofov ("inter vos... unus alterutrum vosmet ipsos consecratis... illicite consecrati") je papež razveljavil. Papeževo pismo s svojo intonacijo zbuja vtis, da je od gradeškega patriarhata odpadla celotna istrska cerkev ("vos omnes episcopi ipsius Istriae provinciae constituti"), zato nas papeževa reakcija ne sme presenetiti. V pismu gradeškemu patriarhu Janezu²⁸ je papež slednjemu obljubil podporo proti tistim, ki mu izpodbijajo cerkveno oblast nad

26 Epistolae Langobardicae collectae 19 (MGH Epist. III, 711-713 = R. Cessi, Documenti, 30; F. Kos, Gradivo I, 241); prim. kratko R. Bratož, Vpliv, 47 op. 286.

27 Epistolae Langobardicae collectae 20 (MGH Epist. III, 713-714 = R. Cessi, Documenti, 31; F. Kos, Gradivo I, 242).

28 Epistolae Langobardicae collectae 21 (MGH Epist. III, 715 = R. Cessi, Documenti, 32; F. Kos, Gradivo I, 243).

Istro ("perfidi et maligni aemuli vestrae Istriarum provinciae"). Sveti sedež je po svojih močeh vedno varoval pred sovražnim pritiskom območje gradeškega patriarhata ("vestram provinciam"), enako kot "rimsko provinco" in Ravenski eksarhat. Napete razmere je začasno odpravil šele sporazum med Bizantinci, Franki in Langobardi, ki je med drugim potrdil oblast gradeškega patriarha nad Istro ("nostro pacto generali, quod inter Romanos, Francos et Longobardos dignosciter provenisse, et ipsa vestra Istriarum provincia constat esse confirmata atque annexa simulque et Venetiarum provincia"). Papež Štefan III. v tem zadnjem ohranjenem pismu gradeškemu patriarhu Janezu sporoča tudi, da je pisal istrskim škofom, ki so se povezovali z Langobardi ("nostra apostolica scripta eisdem contumacibus episcopis direximus"), tako tistim, ki so bili protipravno posvečeni ("illis, qui eandem illicitam perpetrare ausi sunt consecrationem") kakor onim, ki so bili od prvih posvečeni ("ab ipsis enormiter ordinati sunt"). Obojim je odvzel škofovsko čast in dostojanstvo.

Ohranjeni viri dajejo vtis, da je langobardska oblast na istrskem področju le bolj globoko posegla v življenje cerkve in tudi prebivalstva v celoti, kot se je večinsko domnevalo, saj so Langobardi dosegli dvoje: (a) pod svoj vpliv so dobili istrsko cerkev, ki se je začasno izločila iz gradeškega patriarhata; (b) s povečanim davčnim pritiskom so vplivali na družbene in gospodarske razmere.

V. Istrska cerkev v zadnji dobi bizantinske oblasti (ca. 774-788)

Velike spremembe v Istri, ki jih je povzročil propad langobardske države 774/6-dežela je izpod langobardske oblasti ponovno prišla v okvir bizantinske države, ostalo langobardsko ozemlje pa pod Franke²⁹ - so se odrazile v ponovnih napetostih v istrski družbi. Na to kaže incident (ca. 776-780), ko so predstavniki lokalne bizantinske oblasti ("nefandissimi Greci, qui ibidem in praedicto territorio residebant Histriense") skupaj z nekaterimi najbolj vnetimi Istrani ("zelo ducti tam predicti Greci quamque de ipsis Histriensibus") oslepili škofa Mavricija, ki je po nalogu Karla Velikega pobiral dohodke sv. Petra ("pensiones beati Petri"). Povod za incident je bil sum, da si škof prizadeva Istro spraviti pod oblast Frankov. Nesrečni škof se je obrnil osebno na papeža, le-ta pa ga je poslal k furlanskemu vojvodu Markariju, ki naj bi ga na kraljev ukaz znova ustoličil v domači škofiji. Skoraj gotovo gre za škofa iz Novigrada, ki se omenja na napisu na ciboriju tamkajšnje krstilnice³⁰. Zelo verjetno se na to obdobje nanaša tudi v aktih mantovanske sinode 827 ohranjeno poročilo o poslanstvu iz Pulja, glavnega mesta Istre, k oglejskemu patriarhu Sigvaldu (unrl 787) s prošnjo, da bi posvetil škofa, ki ga je izvolil

29 H. Krahwinkler, Friaul, 119 ss.

30 Pismo Hadrijana I. Karlu iz dobe 776-780 (Epist. Merovingici et Karolini aevi I, MGH Epist. III, 590, št. 63; R. Cessi, Documenti 35; F. Kos, Gradiivo I, 259). Novigrajski napis je objavil G. Cuscito, Il ciborio e l'epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d'Istria, Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria 3, 1984, 111-134; isti, Antiche testimonianze cristiane a Cittanova d'Istria, Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno 19, 1988-1989, 57-73, zlast 63 ss.; H. Krahwinkler, Friaul, 144 sl.

"populus Polensis"³¹. Tudi ta poteza jasno kaže na prizadevanje istrske cerkve, da bi se izločila iz grškega patriarhata, prizadevanje, ki je prvič prišlo do izraza v dobi langobardske oblasti nad Istro. Oba primera, ki se nanašata na tedaj najvažnejši istrski mesti (Pulj kot upravno središče bizantinske Istre in Novigrad kot sedež vojaškega poveljnika in središče cesarskih domen)³², kažeta na to, da so bile razmere v istrski cerkvi in v celotni družbi proti koncu bizantinske oblasti kritične, da so se družbene strukture delile na probizantinske in profrankovske, kar je že sprožalo medsebojne incidente. Izmed vseh družbenih in državnih struktur v Istri je bila prav cerkev najbolj naklonjena Frankom.

VI. Istrska cerkev v zgodnji dobi frankovske oblasti (ca. 788-804)

Razvoj istrske cerkve v zgodnji dobi frankovske oblasti osvetljujejo predvsem poročila o njej v rižanskem placitu³³. Ta za zgodovino Istre v zgodnjem srednjem veku nadvse pomemben dokument omogoča vpogled v tri ključna vprašanja iz zgodovine cerkve v Istri na prehodu iz 8. v 9. stoletje kot so: (a) cerkvena organizacija in njen odnos do sedeža patriarhata, (b) odnos istrske cerkve do Frankov in (c) njen odnos do domačih družbenih struktur, predvsem do mest.

Rižanski placit omenja v preambuli in nato v spremenjenem zaporedju v končnem seznamu podpisnikov pet imen škofov (Theodorus, Leo, Stauratius, Stefanus, Laurentius oz. Stauratius, Theodorus, Stefanus, Leo, Laurentius). Ti škofje so izhajali iz petih v dokumentu omenjenih istrskih mest, pri čemer ostaja neznano, po katerem kriteriju (če sploh po kakšnem) je zaporedje postavljeno (kronološko zaporedje posvetitve, pomembnost škofijskega sedeža, goli slučaj?). Število petih škofov kaže na najmanj pet škofijskih sedežev v Istri v tem času. Poleg že v antični dobi večkrat dokumentiranih škofijskih sedežev v Trstu, Poreču in Pulju (vsa tri mesta se v dokumentu omenjajo) sta v začetku 9. stol. obstajala vsaj še dva v manjših krajih, ki v antiki niso imeli mestnega statusa³⁴. Spričo odsotnosti omembe Kopra in Umaga in spričo dejstva, da v dokumentu omenjeni kraji Labin, Motovun in Buzet nikdar ne nastopajo kot škofijski sedeži, prideta v poštev dva sedeža od treh še omenjenih mest (Novigrad, Rovinj, Pedena)³⁵. Če stanje v začetku 9. stoletja primerjamo z onim ob koncu 6. stoletja in z nekaj omembami iz 7. stoletja, je opazno zmanjšanje števila dokumentiranih škofijskih sedežev (ne omenjajo se Cissa, insula Capritana in kot efemerna (?) "begunska" ustanova Celeja), pri čemer

31 Concilium Mantuanum a. 827 (MGH Leges III, Concil II, 586 sl.).

32 J. Peruga, L'Istria tra Giustiniano e Carlo Magno, 180.

33 A. Petranović-A. Margešić-R. Bratož, Rižanski zbor / Il Placito di Risano, Koper med Rimom in Benetkami. Prispevki k zgodovini Kopra, Ljubljana 1989, 81-88 (izvirnik, ital. in slov. prevod, kratek komentar). H. Krahwinkler, Friaul, 199-243 (nemški prevod s komentarjem, obsežno študijo in izčrpno bibliografijo starejših izdaj in komentarjev, ki jih tu ne navajamo posebej).

34 Za antično dobo prim. R. Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve (kot v op. 8), 382-384.

35 Prim. H. Krahwinkler, Friaul, 226 ss.; R. Bratož, Nekatera nerešena in nerešljiva (?) vprašanja, 301 ss.

seveda ni znano, ali rižanski placit, ki je pomanjkljiv pri navajanjih mestnih naselij ("civitates et castella")³⁶, navaja vse istrske škofije oz. ali so se zborovanja udeležili vsi istrski škofje.

Gradeški patriarh Fortunat, tako kot njegov predhodnik Johannes doma iz Trsta, je bil izrazito profrankovsko usmerjen, zato je moral kar nekajkrat bežati iz bizantinskega Gradeža na frankovsko ozemlje³⁷. Očitno je v istrski cerkvi do tega časa povsem prevladala profrankovska usmeritev, zato odnos do politično enako orientiranega metropolita ni bil problematičen. V času najhujšega pritiska Benečanov in Bizantincev na Gradež 806 je cesar Karel od papeža Leona III. celo dosegel zanj dovoljenje, da svojo rezidenco prestavi v Pulj, seveda pod pogojem, da se mora vrniti v Gradež, čim bo to mogoče³⁸.

Bistveno slabši kakor do metropolita in frankovske oblasti so bili odnosi med istrsko cerkvijo in domačim prebivalstvom. Na zboru so zastopniki mest razgnili osem pritožb proti škofom. Le te se nanašajo na nasilno obnašanje cerkvenih ljudi (6.), potvarjanje dokumentov (3.), povečevanje dajatev in obveznosti (5.), prelaganje obveznosti do države v zvezi s preskrbo in nastanitvijo cesarskih odposlancev na ramena ljudstva (1., 2.), kršenje starih običajev v zvezi s pašo, ribolovom in najemom cerkvene zemlje (4., 7. in 8.)³⁹. Te pritožbe kažejo na to, da se je istrska cerkev hitro vključila v pravni in družbeni sistem frankovske države, ki ji je omogočal precej boljši položaj kot v prejšnji bizantinski dobi. Zato nas ne more presenetiti profrankovsko nastrojenje istrske cerkve od časa, ko se je karolinška država razširila na severnojadransko območje.

Zgodnja frankovska doba je tisti prehodni čas, ko se je istrska cerkev v institucionalnem, gospodarskem in družbenem oziru preoblikovala iz institucije, kakršna je nastala v 4. stol. in se z rahlimi modifikacijami obdržala skozi celotno zgodnjebizantinsko dobo, v institucijo, kakršno poznamo v srednjeveški fevdalni Evropi. Ker je na prostoru, ki je iz bizantinske vzhodne prešel v frankovsko zahodno sfero, v razvoju prehitevala ostale družbene strukture (zlasti mesta, ki so imela samoupravo na podlagi pravnih okvirov poznoantične mestne ureditve), je z njimi nujno prihajala v spore. Vrsta obtožb na račun cerkvenih dostojanstvenikov nam daje zrcalno sliko tega razvoja. Sklepi rižanskega zbora naj bi v odnosu med cerkvijo in mestnimi skupnostmi prinesli opustitev krivičnega ravnanja cerkve in povrnitev v razmere, kakršne so obstajale pred frankovsko zasedbo, v pozni bizantinski dobi. Ti sklepi pomenijo za istrske skupnosti uspeh. Dobro desetletje kasneje je pravico, da smejo po stari navadi voliti izmed sebe vsakovrstne lokalne dostojanstvenike, tudi cerkvene ("...patriarcham, episcopos, abbates..."), potrdil patriar-

36 V dokumentu se pri navajanju finančnih obveznosti izpuščajo mestne naselbine s severnoistrskega obalnega področja med Novigradom in Trstom (Umag, Piran, Izola, Koper in Milje). Prim. H. Krahwinkler, 232.

37 Prim. H. Krahwinkler, Friaul, 215 ss.

38 F. Kos, *Gradiivo II*, 31 (32 ss.); H. Krahwinkler, Friaul, 217 ss.

39 Prim. A. Guillou, *La presenza bizantina nell'arco adriatico*, *Antichità Altoadriatiche* 28, 1986, 407-421, zlasti 414 ss.; H. Krahwinkler, Friaul, 204 ss.

lojalnost do cesarja, osebna poštenost in pravičnost. Ob tem je cesar potrdil veljavnost sklepov rižanskega zbora⁴⁰. Rižanski placit in njegovo ponovno potrditev dobro desetletje kasneje moremo oceniti kot uspeh istrskih skupnosti, ki so se v odnosu do lokalne cerkve uprle tistim razvojnim tendencam, ki jih je prinesla frankovska doba. Zdi se, da je bil uspeh le začasen. Istrska cerkev si je prizadevala, da bi se vključila v frankovske državne strukture in se "oddaljila" od razmer v bizantinski dobi. To njeno prizadevanje kaže tudi nastop njenih predstavnikov na mantovanski sinodi 827 ("clerici et nobiles ex laicis electi ab Histriensi populo") z zahtevo, da se sedaj, ko so osvobojeni bizantinske oblasti ("a Grecorum naequissimo vinculo liberati"), povrnejo v naročje oglejske cerkve, ki so ji nekoč pripadali⁴¹. Tudi ta nastop moremo vsaj posredno uvrstiti med prizadevanje istrske cerkve, da bi se čimprej vključila v družbene razmere frankovske države.

Pojasnilo in dodatek:

V pregled zgodovine istrske cerkve v 7. in 8. stoletju namenoma nismo vključili rezultatov arheoloških in umetnostnozgodovinskih raziskav, ker bi za to bila potrebna obsežnejša študija. Pregled zaključujemo s seznamom dokumentiranih škofijskih sedežev in škofov iz dobe ca. 600 - 804 z letnico omembe in edicijo vira (do ca. 600 gl. R. Bratož, *Zgodovinski časopis* 40, 1986, 382-384).

TERGESTE

FIRMINUS (602, 603): Gregorius, Registr. epist. 12,13; 13,34 (Corpus Christ. ser. Lat. 140 A, 986 sl.; 1035 sl.; F. Kos, *Gradivo* I, 136; 139).

GAUDENTIUS (680/1): Concilium universale Constantinopolitanum tertium, actio IV (Acta conc. oecum. II,2,1, str. 154-155, št. 93; F. Kos, *Gradivo* I, 186).

JOHANNES (731): Epist. Langob. coll. 14 (MGH Epist. III, 706; vir sporne vrednosti).

JUSTINOPOLIS

JOHANNES (756): Dandulus, *Chronica* VII,10,2 (F. Kos, *Gradivo* I, 230).

CIVITAS NOVA

MAURICIUS (zadnja četrtina 8. stol.): napis na ciboriju (G. Cuscito, *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria* 3, 1984, 111-135); istega škofa omenja pismo papeža Hadrijana Karlu 776/80 (MGH Epist. III, 590; F. Kos, *Gradivo* I, 259).

PARENTIUM

40 F. Kos, *Gradivo* II, 62 (59 sl.; R. Cessi, *Documenti*, 43). Dokument, čigar vsebino povzema Dandulus, *Chron.* VIII,1,22, je nastal med leti 814 in 821.

41 Concilium Mantuanum a. 827 (MGH Leges III, Concil. II, 586 sl.; F. Kos, *Gradivo* II, 93 (zlasti 79 sl.)).

RESCHIVUS (6./7. stol.): *Inscriptiones Italiae* X,2,134.

AURELIANUS (680/1): *Concilium universale Constantinopolitanum tertium*, actio IV (*Acta conc. oecum.* II,2,1, str. 154-155, št. 90; F. Kos, Gradivo I, 186).

Historičnost imen poreških škofov, ki jih za čas od 6. do začetka 13. stoletja posreduje tako imenovani "Privilegium Eufasianum" (P. Kandler, *Codice diplomatico Istriano*, a. 543, skupaj z Evfrazijem 30 imen), ni zanesljiva.

"CELEIA"

ANDREAS (680/1): *Concilium universale Constantinopolitanum tertium*, actio IV (*Acta conc. oecum.* II,2,1, str. 154-155, št. 92; F. Kos, Gradivo I, 186).

CISSA

URSINUS (680/1): *Concilium universale Constantinopolitanum tertium*, actio IV (*Acta conc. oecum.* II, 2, 1, str. 154-155, št. 91; F. Kos, Gradivo I, 186).

POLA

JOHANNES (6./7. stol.): *Inscriptiones Italiae* X,2,100.

POTENTIUS (649): *Concilium Lateranense* a. 649 (*Acta conc. oecum.* II,1, str. 6-7; 35; 115; 181; 251; 400-401, vedno pod št. 100).

CYRIACUS (680/1): *Concilium universale Constantinopolitanum tertium*, actio IV (*Acta conc. oecum.* II,2,1, str. 154-155, št. 89; F. Kos, Gradivo I, 186).

PETRUS (725): *Epistolae Langobardicae collectae* 10 (MGH *Epist.* III, 700-701; Dandulus, *Chron.* VII,2,22; F. Kos, Gradivo, 203).

Neopredeljivi škofijski sedeži v Istri

PETRUS, PROVIDENTIUS, AGNELLUS (607): *Epistolae Langobardicae collectae* 1 (MGH *Epist.* III, 693); *Concilium Mantuanum* a. 827 (MGH *Leges* III, *Concil.* II, 586).

THEODORUS, LEO, STAURATIUS, STEFANUS, LAURENTIUS (804): Rižanski placit (A. Petranović-A. Margetić-R. Bratož, *Il Placito di Risano/Rižanski zbor, Koper med Rimom in Benetkami. Prispevki k zgodovini Kopra, Ljubljana 1989*, 81-88); Dandulus, *Chronica* VII,15,8 (F. Kos, Gradivo II, 23; H. Krahwinkler, *Friaul*, 226 sl.).

LA CHIESA ISTRIANA NEL VII E NELL' VIII SECOLO (dalla morte di Gregorio Magno al placito del Risano)

Rajko BRATOŽ

prof. dr., Dipartimento di Studi Storici, Facoltà di Lettere e Filosofia, 61000 Ljubljana, Aškerčeva 2, SLO

SINTESI

L'autore analizza lo sviluppo della Chiesa in Istria nel VII e VIII secolo. Il periodo viene diviso in sei parti, inserite nel contesto della prima conquista dell'Istria da parte di Bisanzio in lotta con i Ostrogoti, della discesa in Italia dei Longobardi avvenuta nel 568, del progressivo arrivo in Istria degli Slavi e dello scisma istriano. L'esame si chiude con un elenco delle sedi vescovili documentate dell'Istria ed una bibliografia sull'argomento.

Sullo sviluppo della Chiesa in Istria nel VII e nell'VIII secolo hanno pesato quattro avvenimenti successi nel VI secolo e di importanza primaria per lo sviluppo dell'area nord adriatica nell'alto Medioevo. Il primo è rappresentato dall'occupazione bizantina dell'Istria al tempo della guerra del 539 contro gli Ostrogoti, un'occupazione che durò per oltre due secoli¹. Il secondo è rappresentato dal cosiddetto scisma istriano o di Aquileia del 557, nato come reazione al V concilio ecumenico di Costantinopoli del 553 e ai fatti che a esso seguirono. Lo scisma portò in Istria ad una separazione di 70 anni dalla Chiesa di Roma e a un contrasto con la Chiesa di Costantinopoli. Questo è il periodo che vede la maggior crescita dell'organizzazione ecclesiastica ed è quello più noto del primo periodo di sviluppo della Chiesa in Istria². Il terzo fatto decisivo è costituito dall'arrivo in Italia dei Longobardi nel 568 che spezzano in due parti (l'Istria con la costa da una parte ed il Veneto interno dall'altra) quell'unità politico-organizzativa conosciuta come "Venetia et Histria" che esisteva sin dai tempi di Augusto. I due nuovi stati

1 Vedi A. Carile, Il "bellum Gothicum" dall'Isonzo a Ravenna, *Antichità Altoadriatiche* 13, 1978, 147-193, specie 166 e ss.; in breve anche R. Bratož, Povezave med Trakijo in severnojadranskimi deželami v pozni antiki, *Zgodovinski časopis* (= ZČ) 42, 1988, 491 pp.

2 Di tutta la vasta letteratura inerente lo scisma istriano riportiamo solo alcuni contributi recenti che trattano soprattutto lo sviluppo della penisola: G. Cuscito, Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria, Trieste 1977, 289 pp.; L. Margetič, *Histrica et Adriatica*, Trieste 1983, 101 pp.; R. Bratož, Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekršćanske cerkve v Istri (4.-6. stoletje), in: *Antični temelji naše sodobnosti*, Ljubljana 1987, 13-26, specie 18 pp.; Idem, Vpliv ogleske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja, *Zbirka ZČ* 8, Ljubljana 1990, 26 pp. o Aquileia und der Alpen-Adria-Raum, in: G. Hödl - J. Grabmayer (Hg.), *Karantanien und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, Wien-Köln-Weimar 1993, 151-208, specie 151 pp e 184.

passeranno buona parte dell'alto Medioevo in contrasto fra loro³. Il quarto avvenimento è infine rappresentato dalla venuta degli Slavi nel retroterra istriano e dai saccheggi da loro compiuti in Istria a partire dal VI secolo. Di pari passo si assiste anche ad una loro progressiva colonizzazione della regione, fatti questi che portarono alla contrazione territoriale dell'Istria e al suo distacco dal retroterra continentale⁴. L'Istria, una regione caratterizzata nel periodo tardo antico da un relativo benessere e dalla pace, interessata molto raramente dalle guerre⁵, diventa sulla soglia del Medioevo una debole regione di confine dell'impero alla mercé di potenti vicini e nel cui sviluppo si assiste di tanto in tanto alle ingerenze del potere centrale di Bisanzio che teme lo sviluppo delle particolarità regionali e vuole sviluppare i contatti di questa regione, collegata alle altre parti dell'impero solo da vie marittime, con le altre province d'occidente⁶.

La storia della Chiesa in Istria è relativamente poco conosciuta fatta eccezione per il periodo di Papa Pelagio II (579-590) e soprattutto per quello di Gregorio I Magno (590-604). In relazione alle principali direttrici di sviluppo si potrebbe dividere il lasso di tempo fra il 604 e l'804 in sei periodi nei quali la chiesa istriana si trovò ad affrontare problemi nuovi e diversi fra loro:

- I. Nascita del patriarcato di Grado e fine dello "scisma istriano" in Istria (604-628).
- II. Ruolo della Chiesa istriana durante l'eresia monotelita
- III. La Chiesa istriana nei confronti dell'iconoclastia
- IV. La Chiesa istriana durante la dominazione longobarda (751-772)
- V. La Chiesa istriana nell'ultimo periodo della dominazione bizantina (772 cca.788)
- VI. La Chiesa istriana nel primo periodo dell'occupazione franca (788-804).

- 3 In merito alla invasione longobarda dell'Italia vedi B. Grafenauer in: Pavel Diakon, Zgodovina Langobardov, Maribor 1988, 88 pp. e 313; H. Krahwinkel, Friaul im Frühmittelalter, Wien-Köln-Weimar 1992, 29 pp. ed infine L. Margetič, Neka pitanja boravka Langobarda u Sloveniji, Arh. ves. 43, 1992, 149-173 (con tutta una serie di nuove tesi che andrebbero senza dubbio verificate). Sulla divisione amministrativa dell'Italia attorno all'anno 580 vedi J. Ferluga, L'Istria fra Giustiniano e Carlo Magno, Arh. Ves. 43, 1992, 175-190, specie 177 pp.
- 4 Alcuni sintetici scritti recenti: L. Margetič, Histrica et Adriatica, 145 pp.; B. Grafenauer in: Pavel Diakon, Zgodovina Langobardov, Ljubljana 1988, 321 pp.
- 5 Lo stato di relativo benessere in Istria nel periodo tardo antico è testimoniato da tre lettere di Cassiodoro degli anni 536-538, risalenti all'ultimo periodo della dominazione ostrogota; vedi R. Matijašić, Kasiodorova pisma kao izvor za poznavanje kasnoantičke povijesti Istre (Cass. Var. XII, 22, 23, 24), ZČ 42, 1988, 363-371. A testimoniare il periodo di relativo benessere nei primi anni della dominazione bizantina anche la costruzione o il rinnovo di varie cattedrali e di altri edifici diocesani (battisteri, palazzi vescovili, ecc.) a Trieste, Parenzo e altrove. Vedi R. Bratož, Razvoj zgodnjekršćanskih raziskav v Sloveniji in Istri v letih 1976-1986, ZČ 41, 1987, 681-697 o The development of the early Christian research in Slovenia and Istria between 1976 and 1986, Actes du XIe congr. intern. d'archéol. chrétienne, Collection de l'Ecole franç. de Rome 123, 1989, 2345-2388, specie 2363 pp. (rapporto delle ricerche con bibliografia); L. Bertacchi, Contributo allo studio dei palazzi episcopali paleocristiani: casi di Aquileia, Parenzo e Salona, Aquileia nostra 56, 1985, 361-412, specie 384-400.
- 6 J. Ferluga, Überlegungen zur Geschichte der byzantinischen Provinz Istrien, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 35/2, 1987, 164-173; testo dello stesso autore L'Istria fra Giustiano e Carlo Magno, Arh. Ves. 1992, 175-190 (entrambi i testi con bibliografia dettagliata)

I. Nascita del patriarcato di Grado e fine dello "scisma istriano" in Istria

Le sistematiche pressioni di papa Gregorio Magno nei confronti dei vescovi istriani che aderirono allo scisma ottennero qualche successo grazie alle autorità bizantine ma non eliminarono completamente il fenomeno dalla penisola. Nel 599 passarono in mano cattolica le diocesi di "insula Capritana" (Capodistria) e di "castellum Novas" (Cittanova) mentre nel 602 fu la volta di Trieste. In tutti e tre i casi il passaggio dallo scisma al cattolicesimo fu accompagnato da parecchi problemi, dalla resistenza di parte della popolazione e da sconvolgimenti interni⁷. Nulla si sa invece del comportamento delle altre sedi vescovili istriane (Parentium, Pola, Cissa e Pedena, sicuramente favorevoli allo scisma nel 579, all'epoca del concilio di Grado e solo parzialmente dalla parte cattolica nel 590), anche se visto che Gregorio non ne fa cenno, si potrebbe arguire che sino al 604 fossero passati tutti, senza eccessivi traumi, alla parte cattolica. Tuttavia si tratta di una deduzione poco certa. Il caso dei due vescovi istriani Pietro e Providenzio, di provenienza incerta ("episcopi de Histria"), che nel 595 intendevano passare alla parte cattolica e avevano già allacciato contatti con il papa e che in seguito avevano rinunciato alle loro intenzioni, indica quanto difficile fosse prendere una decisione in una situazione politica e religiosa molto tesa com'era quella esistente alla fine del VI secolo⁸.

Un fattore molto importante nella ricatolizzazione dell'Istria bizantina è sicuramente costituito dalla nascita del patriarcato di Grado che comprendeva tutti i territori bizantini dell'alto Adriatico. Venne fondato nel 607 dopo la morte del patriarca scismatico Severo e la divisione del patriarcato di Aquileia in uno cattolico con sede a Grado (Candidiano ne fu il primo patriarca) e uno scismatico in territorio longobardo (con sede prima a Cormons e poi a Cividale). I Bizantini intervennero allora energicamente nel proprio territorio contro i vescovi ancora scismatici, obbligandoli con la forza ad accettare la supremazia del patriarca cattolico⁹. Dopo due patriarchi cattolici non molto conosciuti, di origine istriana (Epifanio di Umago e Cipriano di Pola), il patriarca Fortunato, macchiatosi del reato di furto di proprietà ecclesiastiche, passò dalla parte dello scisma ("relicta ab eo republica ad gentesque prolapsus") tanto che il papa Onorio I pose al suo

- 7 R. Bratož, *Vpliv oglejske cerkve*, 32 pp. (con citazione delle fonti e letteratura dettagliata).
- 8 Vedi R. Bratož, *Nastanek*, 20, con discussione sulla provenienza dei due vescovi istriani. Non è possibile dimostrare che Pietro fosse vescovo di Pola né che Providenzio fosse vescovo di Parenzo e nemmeno che si trattasse del vescovo di Altino o Acelum o di Trento. L'elenco dei vescovi istriani sino all'anno 600 circa con la citazione della fonte è opera di R. Bratož, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja*, ZČ 40, 1986, 382 pp.
- 9 *Epistolae Longobardicae collectae* I (MGH Epist. III, 693) e *Concilium Mantuanum* a. 827 (MGH Leges III. Conc. II, 586). Nella lettera al re longobardo Agliulfo, il patriarca scismatico di Aquileia, Giovanni, racconta di percosse ai danni dei vescovi scismatici ("episcopi Histriae") e soprattutto a Pietro, Providenzio e Agnello, obbligati dai soldati che li avevano prelevati direttamente in chiesa "con gravi iniuria et contumeliis" a sottomettersi all'autorità del patriarca cattolico. Vedi R. Bratož, *Vpliv*, 32 nota 188 e nota 8 in alto. In relazione alla nascita dei due patriarchi (la fonte principale è la Hist. Lang. di Paolo Diacono 4, 33) vedi G. Cusito, *Cristianesimo antico*, 304 pp.

posto, all'inizio del 628, il romano Primogenio e legò strettamente la Chiesa istriana, dopo settanta anni di scisma e di difficili rapporti interni, a quella cattolica. La decisione, presa dal papa nel 628, rappresenta di fatto la fine dello scisma in Istria che, stando alla lapide sulla sua tomba (Onorio I morì nel 638), durò tanto quanto l'esilio babilonese degli Ebrei (settant'anni secondo Geremia 25,11-12 e 29,19). A questo periodo (557-628) si riferirebbe la frase, grammaticalmente errata ma facilmente intellegibile, "annis septies et decies"¹⁰. Lo scisma continuerà invece ancora per settanta anni, sino al 698, in territorio longobardo.

II. Ruolo della Chiesa istriana durante l'eresia monotelita

Nella controversia sul monotelismo che per oltre quattro decenni (638-681) divise l'impero e la Chiesa bizantini si inserì, al pari di quelle di altre regioni occidentali, anche la Chiesa d'Istria. In quanto parte del patriarcato di Aquileia, l'Istria si schierò attivamente dalla parte del papa, tanto che si fanno i nomi di vescovi istriani in almeno due momenti dello scontro fra papato ed impero bizantino. Nel sinodo laterano del 649, che in pratica rappresenta la risposta del papa all'editto imperiale (il "Typos" emesso da Costante II nel 648), accanto a papa Martino II un ruolo di primo piano fu ricoperto dal patriarca gradese Massimo. Fra i 105 partecipanti (106 con il papa) al sinodo, verso la fine dell'elenco, viene nominato anche il vescovo di Pola Potentio, del quale comunque non si sa nulla¹¹. Il verbale del sinodo convocato nel 680 da papa Agatone in vista del VI concilio ecumenico di Costantinopoli (680/81), si è conservato sotto forma di lettera papale all'imperatore, presentata durante lo stesso concilio. La lunga lettera, documento chiave per la conoscenza del confronto monotelista, rappresenta la fonte più importante per la conoscenza della Chiesa istriana del VII secolo. Nel resoconto dei lavori del sinodo vengono nominati 125 vescovi (salvo rare eccezioni tutti provenienti dall'Italia) fra i quali tre inequivocabilmente istriani (Ciriaco di Pola, Aureliano di Parenzo e Gaudenzio di Trieste) e due che quasi sicuramente provenivano da diocesi istriane (Orsino di Cissa e Andrea di Celeia)¹². Resta comunque ancora poco chiaro il rapporto delle diocesi istriane nei confronti del pagano mondo slavo al quale si riferisce il documento. Infatti

10 Epist. Langobardicae collectae 3 (MGH Epist. III, 694-696 = R. Cessi, Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille I, Padova 1942, 13; vedi R. Kos, Gradivo I, 157-158). In merito all'interpretazione dell'iscrizione tombale in onore di papa Onorio, vedi L. Margetić, *Histrica et Adriatica*, 155 pp.; idem "Histrina" u dvije vijesti iz prve polovine VII stoljeća, *Ziva antika* 32 (2), 1982, 171-176, e (con conclusioni leggermente diverse) R. Bratož, *Vpliv*, 34 pp.; idem, *Nekatera neresena in neresljiva (?) vprašanja iz zgodovine severnojadranskih dežel v 6. in 7. stoletju*, *ZČ* 46, 1992, 304 pp.

11 Concilium Lateranense a. 649 celebratum (ed. R. Riedinger, *Acta concil. oecumen. II/1*, 1984, 6-7; 115; 181; 251; 400/1; nell'elenco dei partecipanti al numero progressivo 100 - nella prima e nell'ultima versione anche in greco - scrive "Potentio Polense episcopo" e "Potentius episcopus sanctae ecclesiae Polensis"). Vedi R. Bratož, *Vpliv*, 36 pp.

12 Concilium universale Constantinopolitanum tertium, Concilii actiones I-IX (ed. R. Riedinger, *Acta conc. oecumen. II/II*, 1, 1990, 154 e ss.); R. Bratož, *Vpliv*, 38; Idem, *Nekatera neresena in neresljiva (?) vprašanja*, 297 pp. (con discussione sulla posizione del seggio vescovile di Cissa).

la frase "in medio gentium... quaque Sclaborum... plurimi confamulorum nostrorum esse noscuntur"¹³ si riferisce con tutta probabilità agli Slavi che abitavano ai margini dell'impero. Dal documento non risulta però chiaro se si tratta dell'Istria (secondo noi molto probabile) o della Dalmazia (come reputa invece la maggior parte degli storici). Non chiare nemmeno le possibili ripercussioni dell'eresia monotelista sulla tradizione agiografica altoadriatica¹⁴. Incerta anche la provenienza dei due vescovi di Cissa e Celeia che, assieme ai tre decisamente istriani, vengono proposte come facente pareti della "provincia istriana"¹⁵. Le vicende legate alla chiesa istriana nei successivi cinquant'anni sono assai poco conosciute. Da fonte certa qual'è la lettera inviata da papa Gregorio II nel 725 ai vescovi veneti e istriani, si apprende che dopo la morte del patriarca di Grado, Donato, Pietro, vescovo di Pola, tentò di impossessarsi illegalmente della cattedra. In questo modo contravvenne al principio canonico che impedisce il trasferimento arbitrario del seggio vescovile ("canonica despiciens statuta... suam (sc. ecclesiam) deserens ad eandem transiit secundam, contemnens regulas patrum atque ecclesiastica statuta")¹⁶, tanto che il papa lo sospese dalla carica e, obbligandolo al pentimento perpetuo, lo rinviò, sempre come vescovo, nella sua città¹⁷. L'Istria venne interessata solo marginalmente dalla controversia fra Aquileia e Grado che, cominciata come contenzioso teologico e della organizzazione ecclesiastica, stava assumendo sempre più il carattere di una vera e propria campagna di conquista di territori da parte di Aquileia¹⁸.

III. La Chiesa istriana nei confronti dell'iconoclastia

Il coinvolgimento della Chiesa istriana nella prima fase dell'iconoclastia è tutto sommato avvolto nel mistero a causa della scarsità di notizie. Nulla si sa nemmeno sul comportamento tenuto dalla Chiesa dell'Istria durante il sollevamento dell'esercito bizantino nell'esarcato di Ravenna dopo il 726 ("omnes Pentapolenses atque Venetiarum exercita contra imperatoris ius-sionem restiterunt"), anche se probabilmente la rivolta va ascritta più alla politica fiscale dell'imperatore che al divieto di venerare icone¹⁹. La lettera inviata prima del settembre 731 da papa Gregorio III al patriarca di Grado

13 Concil. univ. Const. tert., Actio quarta (come nella nota precedente), 132 pp.

14 Vedi R. Bratož, Vpliv, 39 (soprattutto nota 226).

15 Vedi R. Bratož, Vpliv, 38 pp. (in merito alla "diocesi di Celeia"); idem, Nekatera... vprašanja, 297 pp. (con discussione sulla posizione del seggio vescovile di Cissa).

16 La norma, considerata la più antica del diritto canonico, viene riportata dal canone 2 del sinodo di Arles del 314, dal canone 15 del concilio di Nicea del 325 e dal canone 21 del sinodo di Antiochia del 341; vedi Ch. J. Hefele, Histoire des conciles I, Paris 1907, 281; 597 pp.; 720 pp.

17 Epistolae Langobardicae collectae 10 (MGH Epist. III., 700-701 = R. Cessi, Documenti, 19; vedi F. Kos, Gradivo I, 203).

18 In breve R. Bratož, Vpliv, 40 pp., in maniera più dettagliata H. Krahwinkler, Friaul, 79 pp.

19 Liber pontificalis XCI (Gregorius II, XVII (ed. L. Duchesne, 1955, 404); vedi A. Guillou, Régionalisme et indépendance dans l'Empire byzantin au VIIe siècle, Roma 1969; 218 pp.; P. Schreiner, Ikonoklazem: njegov pomen za Bizanc in njegove posledice na Zahodu, ZČ 41, 1987, 399-407; Idem, Der byzantinische Bilderstreit: kritische Analyse der zeitgenössischen Meinungen und das Urteil der Nachwelt bis heute, Settimane di studio del Centro Italiano di studi sull'alto medioevo 34, 1988, 319-407, specie 371 e ss.

Antonino nella quale si parla della distruzione di icone e della profanazione di chiese "apud regiam urbem... et per diversas provincias" e si invita il patriarca a Roma assieme ai suoi suffraganei entro la fine di ottobre, è l'unico scritto che includa, anche se in maniera parziale, i vescovi istriani nella disputa. Il contenuto della lettera infatti presuppone una posizione contraria all'iconoclastia da parte di tutti i vescovi facenti parte del patriarcato di Grado. Il papa incoraggia il patriarca ad allertare, in un momento così difficile, tutte le chiese a lui sottoposte ("cunctas subiectas vobis ecclesias commovere atque instruere magnopere debeatis") e lo invita, assieme ai suoi suffraganei, ad essere "iuxta traditionem sanctorum patrum et sancte antiquitatis" pronti anche al martirio, se questo potrà servire per la difesa della vera fede²⁰. L'invito del papa, pur essendo decisamente esagerato nel suo ultimo punto, fa intendere comunque la possibilità di pressioni iconoclaste sul patriarca e quindi anche sull'Istria. Il documento relativo al sinodo di Roma del 1 novembre 731 (alla presenza di 31 vescovi e 18 prelati di rango inferiore) al quale di tutti i vescovi istriani avrebbe partecipato solo il triestino Giovanni, è un falso posteriore risalente alla metà dell'XI secolo costruito sulla base di alcuni scritti del sinodo stesso andati poi perduti. Secondo tale documento il tema principale del sinodo sarebbe stata la controversia territoriale fra Aquileia e Grado, la cui soluzione segue la parte introduttiva con la condanna dell'iconoclastia. Si tratta dell'unico documento che mette in relazione diretta l'iconoclastia con la Chiesa istriana²¹. Evidentemente, grazie alla posizione neutrale assunta dall'esarca Eutiche, contrario alla politica iconoclasta dell'imperatore²², dopo il 731 il pericolo di un'azione iconoclasta nel nord Adriatico non è più tanto acuto. In assenza quasi totale di una tradizione storica e in mancanza assoluta di prove materiali inerenti la polemica legata all'iconoclastia è la tradizione agiografica quella che esprime una certa polemica nei confronti della pressione iconoclastica esercitata dalle autorità secolari bizantine dell'area nord adriatica²³.

IV. La Chiesa istriana durante la dominazione longobarda

L'occupazione dei Longobardi del 751, che secondo i più fu scarsamente sentita e assai breve (dal 751 al 774 o forse addirittura solo fra gli anni 770 e 774) visto che non riuscirono mai ad inglobare strettamente la penisola al loro stato²⁴, lasciò tracce visibili solo nella Chiesa. In quel periodo, attorno al 756, papa Stefano II, accogliendo una richiesta presentatagli dal clero locale, innalzò Capodistria al rango di diocesi. Il primo

20 Epistolae Langobardicae collectae 13 (MGH Epist. III, 703 = R. Cessi, Documenti, 22; vedi F. Kos, Gradiivo I, 207); vedi R. Bratož, Vpliv, 42; P. Schreiner, Der byzantinische Bilderstreit, 377.

21 Epistolae Longobardicae collectae 14 (cit. ed., 704-707 = R. Cessi, Documenti, 23; F. Kos, Gradiivo I, 209); vedi R. Bratož, Vpliv, 42; H. Krahwinkler, Friaul, 80.

22 A. Guillou, Régionalisme, 220 pp.

23 Vedi R. Bratož, Vpliv, 43.

24 Vedi J. Ferluga, Überlegungen, 169; Idem, L'Italia bizantina dalla caduta dell'esarcato di Ravenna alla metà del secolo X, Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 34, 1988, 169-193, specie 174; idem, L'Istria tra Giustiniano e Carlo Magno, 181 pp.; H. Krahwinkler, Friaul, 199 pp.; il contributo di L. Margetić in questo volume.

vescovo, Giovanni, eletto dal clero capodistriano, venne consacrato dal patriarca di Grado Vitaliano²⁵. Così venne rinnovato il vecchio seggio vescovile del quale non si hanno notizie dopo il 599 e che era decaduto nel VII secolo (di certo prima del 680). La situazione in Istria durante l'occupazione longobarda è illustrata da tre lettere scritte fra il 770 ed il 772: quella del patriarca di Grado Giovanni a papa Stefano III, quella di quest'ultimo ai vescovi istriani e, soprattutto, quella al patriarca di Grado Giovanni. Soprattutto la prima illustra molto bene la situazione di quel tempo²⁶, con i Longobardi impegnati a creare una spaccatura all'interno della Chiesa istriana, ora in un altro stato rispetto alla sede del patriarcato (ancor sempre in territorio bizantino) ma ancor sempre nello stesso stato del patriarcato di Aquileia. Una parte dei vescovi istriani si adattò alla nuova situazione rompendo con Grado ed avvicinandosi ad Aquileia ("ipsi protervi praevaricatores episcopi magis magisque contumaces consistunt et contraria gerunt"). Uno stato di cose sponsorizzato dai Longobardi che volevano impedire l'autorità di un patriarca "straniero" sul "suo" territorio, tanto che lo stesso patriarca usa parole molto dure nel descriverli ("gens perfida Langobardorum... seivissimi Langobardi... perfidi Langobardi", mentre definisce la loro occupazione "horribile iugum"). I Longobardi, che eseguivano la politica voluta dal loro re ("per iussione (!) regis sui exercent") incontravano però l'approvazione di alcuni vescovi istriani tanto che Giovanni nella lettera a Stefano III li accusa esplicitamente di voler spezzare la Chiesa in Istria e di impedire le funzioni pastorali ("gens perfida Langobardorum sanctae nostrae ecclesiae invaserunt hereditatem, insuper et fidem pastorem rectitudinis in ipsa Histriensi provincia abdicarunt... dispersa grex innocens Istriensis provinciae"). La lettera conclude accusando le autorità longobarde di opprimere la povera gente ("pauperes... clamor pauperum, que subvenire nequeo") con tutta una serie di nuove imposte ("collectas Langobardorum... collectae ex tritico et singula animalia... quod nunquam aditum est in provincia illa...") tanto che di fatto anticipa le lamentele che trentacinque anni più tardi i rappresentanti istriani presenteranno al Placito del Risano. Stefano III intervenne subito chiarendo i rapporti nella Chiesa, in una ferma lettera inviata a tutti i vescovi istriani. In essa però non fa riferimento alla questione delle tasse e agli altri aspetti della dominazione longobarda²⁷. Nella sua missiva il papa mette subito in risalto la necessità, per i vescovi, di rispettare le norme del diritto canonico ("canonica sanctorum patrum traditione... canonicae sanctionis norma") che sancivano la loro sottomissione "a priscis temporibus" completa al patriarca di Grado. Visto che, grazie al potere secolare ("saecularibus

25 Dandalus, *Chronica* VII, 10,2 (F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev I*, Ljubljana 1902, nr. 230 (270); J. Šašel, *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 683: 687; R. Bratož-J. Peršič, *La chiesa capodistriana attraverso i secoli*, nella raccolta: *Capodistria tra Roma e Venezia. Contributi per la storia di Capodistria*, Ljubljana 1898, 59.

26 *Epistolae Longobardicae collectae* 19 (MGH *Epist.* III, 711-714 = R. Cessi, *Documenti*, 30; F. Kos, *Gradivo I*, 241); vedi in breve R. Bratož, *Vpliv*, 47, nota 286.

27 *Epistolae Langobardicae collectae* 20 (MGH *Epist.* III, 713-714 = R. Cessi, *Documenti*, 31; F. Kos, *Gradivo I*, 242).

convolantes auxiliis"), erano venuti meno a questo principio, il papa, pena l'anatema ("sub anathematis interpositionibus") ordina ai vescovi istriani di riconoscere nuovamente ed umilmente ("cum magna humilitate et cordis lamentatione") l'autorità del patriarca. Il papa inoltre invalida tutte le nomine eseguite reciprocamente dai vescovi ribelli ("inter vos... unus alterutrum vosmet ipsos consecratis... illicite consecrati").

L'intonazione della lettera inviata dal papa sembra indicare che tutta la Chiesa istriana si fosse allontanata dal patriarca di Grado ("vos omnes episcopi ipsius Istriae provinciae constituti") e perciò non deve sorprendere la reazione del pontefice. Nella lettera al patriarca Giovanni²⁸ il papa gli offre tutto il suo appoggio contro coloro che vogliono togliere l'Istria al potere della Chiesa ("perfidi et maligni aemuli vestrae Istriarum provinciae").

La Santa Sede difese sempre energicamente dalle pressioni esterne il patriarcato ("vestram provinciam"), la "provincia romana" e l'esarcato di Ravenna. Solo l'accordo fra Bizantini, Franchi e Longobardi pose temporaneamente fine a questa situazione di crisi. Tale accordo confermava, fra le altre cose, il potere del patriarca di Grado sull'Istria ("nostro pacto generali, quod inter Romanos, Francos et Longobardos dignosciter provenisse, et ipsa vestra Istriarum provincia constat esse confirmata atque vestra annexa simulque et Venetiarum provincia"). Papa Stefano III in questa ultima lettera conservata, comunica a Giovanni di aver scritto a quei vescovi istriani che si erano alleati ai Longobardi ("nostra apostolica scripta eisdem contumacibus episcopis direximus"), sia a quelli investiti in modo illegale ("illis, qui eandem illicitam perpetrare ausi sunt consecrationem") che a quelli nominati da questi ultimi ("ab ipsis enormiter ordinati sunt"). A tutti questi il papa tolse dignità ed onori.

Le fonti giunte sino a noi lasciano intendere che il potere longobardo ebbe modo di esercitare la propria influenza sul territorio istriano molto più a fondo di quanto si creda comunemente. I Longobardi infatti raggiunsero due traguardi: (a) riuscirono ad avere dalla loro la Chiesa, che si staccò temporaneamente da Grado e (b), tramite un'accentuata pressione fiscale riuscirono a influenzare i rapporti socio-economici.

V. La Chiesa istriana nell'ultimo periodo della dominazione bizantina

I grandi cambiamenti intercorsi in Istria in seguito alla caduta dello stato longobardo - nel 774/6 la penisola ritornò a Bisanzio mentre il resto dei territori longobardi passò sotto i Franchi²⁹ - sfociarono in nuove tensioni all'interno della società istriana. Questi tesi rapporti diedero origine ad un incidente (cca. 776-780) con i rappresentanti delle locali autorità bizantine ("nefandissimi Greci, qui ibidem in praedicto territorio residebant Histriense") che, assieme ad alcuni istriani ("zelo ducti tam predicti Greci quamque de ipsis Histriensibus"), accecarono il vescovo Maurizio che, su ordine di Carlo Magno,

28 Epistolae Langobardicae collectae 21 (MGH Epist. III, 715 = R. Cessi, Documenti, 32; F. Kos, Gradivo I, 243).

29 H. Krahwinkler, Friaul, 119 pp.

stava raccogliendo il "denaro di S. Pietro" ("pensiones beati Petri"). Per questo motivo Maurizio venne accusato di voler consegnare l'Istria ai Franchi. Lo sfortunato vescovo si rivolse di persona al papa che lo inviò al duca friulano Marcario. Questi, su ordine del re, lo avrebbe posto nuovamente a capo della sua diocesi. Con tutta probabilità il vescovo in questione è quello di Cittanova, nominato anche in un'iscrizione sul ciborio del locale battistero³⁰. Probabilmente dello stesso periodo è anche la relazione, conservata in alcuni atti del sinodo di Mantova dell'827, sulla visita compiuta da inviati di Pola, capitale dell'Istria, per chiedere al patriarca di Aquileia Sigualdo (morto nel 787) di consacrare il vescovo scelto dal "populus Polensis"³¹. Un fatto questo che conferma la volontà della chiesa istriana di affrancarsi dal patriarcato di Grado, una volontà emersa per la prima volta al tempo della dominazione Longobarda. Entrambi gli esempi riguardanti le due città istriane più importanti dell'epoca (Pola quale centro amministrativo dell'Istria bizantina e Cittanova sede del comando militare e centro dei domini imperiali)³², dimostrano come i rapporti all'interno della Chiesa e dell'intera società fossero piuttosto critici nell'ultimo periodo della dominazione bizantina e come tutte le strutture sociali e statali dell'Istria si fossero in pratica divise fra quelle pro bizantine e quelle favorevoli ai Franchi. Di fatto era proprio la Chiesa quella ad essere maggiormente vicina ai Franchi.

VI. La Chiesa istriana nel primo periodo dell'occupazione franca (788- 804)

Lo sviluppo della Chiesa istriana nel primo periodo franco è testimoniato nel placito del Risano³³. Questo importante documento per la storia istriana dell'alto medioevo offre in visione tre questioni fondamentali nella storia della Chiesa in Istria agli inizi del IX secolo:

- a) l'organizzazione ecclesiale ed il suo rapporto con il patriarcato
- b) il rapporto della Chiesa nei confronti dei Franchi
- c) il rapporto della Chiesa nei confronti delle strutture sociali locali, soprattutto delle città.

Nel placito del Risano vengono nominati, dapprima nel preambolo e poi in ordine leggermente cambiato nell'elenco finale dei firmatari, i nomi di cinque vescovi (Teodoro, Leo, Staurazio, Stefano, Laurenzio e Staurazio, Teodoro, Stefano, Leo, Laurenzio)

30 Lettera di Adriano I a Carlo del periodo 776-780 (Epist. Merovingici et Karolini aevi I, MGH Epist. III, 590, nr. 63; F. Kos, *Gradiivo I*, 259). L'epigrafe di Cittanova venne pubblicata da G. Cuscito, *Il ciborio e l'epigrafe del vescovo Maurizio a Cittanova d'Istria*, *Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria* 3, 1984, 111-134; idem, *Antiche testimonianze cristiane a Cittanova d'Istria*, *Atti del Centro di ricerche storiche - Rovigno* 19, 1988 - 1989, 57-73, specie 63 pp.; H. Krahwinkler, *Friaul*, 144 pp.

31 *Concilium Mantuanum a. 827* (MGH Leges III, Concil II, 586 pp.).

32 J. Ferluga, *L'Istria tra Giustiniano e Carlo Magno*, 180.

33 A. Petranović - A. Margetić - R. Bratož, *Rizanski zbor / Il Placito del Risano, Koper med Rimom in Benetkami. Prispevki k zgodovini Kopra*, Ljubljana 1989, 81-88 (originale, traduzione italiana e slovena, breve commento sloveno). H. Krahwinkler, *Friaul im Frühmittelalter*, 199-243 (traduzione tedesca con commento, ampio studio e bibliografia dettagliata delle edizioni precedenti e commenti che qui non vengono nominati separatamente).

provenienti da cinque città dell'Istria nominate nel documento stesso, anche se resta un mistero il criterio (se ce ne fu uno) con il quale vennero elencati (cronologico riguardo alla consacrazione, di importanza della città o, più semplicemente casuale?). Il numero dei vescovi indica l'esistenza di almeno cinque diocesi in Istria; oltre a Trieste, Pola e Parenzo, nominate già da fonti antiche (tutte le tre città appaiono nominate nel documento) all'inizio del IX secolo si ha notizia di almeno due piccoli centri che in precedenza non avevano lo stato di città³⁴. Visto che non vengono nominate Capodistria ed Umago e visto che il documento parla dei centri di Albona, Montona e Pinguente ma non come sedi vescovili, la scelta cade su altri due dei tre centri nominati nel documento, Cittanova, Rovigno e Pedena³⁵. Paragonando la situazione esistente all'inizio del IX secolo con quella della fine del VI secolo e con alcuni aspetti di quella del VII, si nota la diminuzione del numero delle sedi vescovili documentate (non si fa riferimento a Cissa, a insula Capritana e a quella "profuga" di Celeia) anche se non è chiaro se il placito del Risano, molto scarso nell'elencazione degli abitati ("civitates et castella")³⁶, nomini tutte le diocesi istriane o, meglio, se al raduno avessero partecipato tutti i vescovi. Il patriarca Fortunato, come già il suo predecessore Giovanni da Trieste, era un deciso partigiano dei Franchi tanto da dover riparare a più riprese da Grado in terra franca³⁷. Evidentemente nella Chiesa istriana di quel periodo predomina la corrente favorevole ai Franchi e perciò non si presenta problematico il rapporto con il metropolita che professava le stesse idee. Durante il periodo della maggior pressione veneziana e bizantina su Grado nel 806 l'imperatore Carlo ottenne dal papa Leone III il permesso di trasferire la residenza del metropolita a Pola, a patto di riportarla a Grado non appena ciò fosse stato possibile³⁸.

Decisamente peggiori di quelli nei confronti del metropolita e dei Franchi erano i rapporti della Chiesa istriana con la popolazione locale. Al raduno del Risano i rappresentanti delle città esposero otto accuse contro i vescovi. Essi si riferiscono alla prepotenza del clero (6), alla contraffazione di documenti (3), all'aumento delle tasse e degli obblighi (5), al dirottamento degli obblighi verso lo stato, in relazione all'alloggiamento degli inviati imperiali, sulle spalle del popolo (1 e 2), alla violazione di vecchie usanze in relazione ai pascoli, alla pesca e all'affitto della terra di proprietà della Chiesa (4, 7 e 8)³⁹. Queste accuse indicano come la Chiesa si fosse inclusa rapidamente nel

34 Per l'Antichità vedi R. Bratož, *Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve* (come alla nota 8), 382-384.

35 Vedi H. Krahwinkler, *Friaul*, 226 pp.; R. Bratož, *Nekatera neresčena in neresljiva (?) vprašanja*, 301 pp.

36 Nel documento parlando degli obblighi finanziari non si nominano i centri abitati della costa istriana fra Cittanova e Trieste (Umago, Pirano, Isola, Capodistria e Muggia). Vedi H. Krahwinkler, 232.

37 Vedi H. Krahwinkler, *Friaul im Frühmittelalter*, 215 pp.

38 F. Kos, *Gradivo II*, 31 (32 ss.); H. Krahwinkler, *Friaul*, 217 pp.

39 Vedi A. Guillon, *La presenza bizantina nell'arco adriatico*, *Antichità Altoadriatiche* 28, 1986, 407-421, specie 414 pp.; H. Krahwinkler, *Friaul*, 204 e ss.

sistema statale franco che le permetteva una posizione nettamente migliore di quella avuta al tempo di Bisanzio. Non meraviglia perciò la posizione filo franca della Chiesa istriana sin dall'epoca dell'espansione carolingia nell'area alto adriatica.

Il primo periodo franco rappresenta una fase di transizione nella vita della Chiesa istriana che si trasforma in senso istituzionale, economico e sociale. Da un'istituzione rimasta poco variata dalla sua fondazione nel IV secolo, attraverso tutto il periodo bizantino, ne nasce una che caratterizzerà tutta l'epoca medievale in Europa. Fu proprio la Chiesa, in un'area che stava passando dall'influenza orientale bizantina a quella occidentale franca, ad avere lo sviluppo più rapido rispetto ad altre strutture sociali (specie le città che godevano di diritto all'autogoverno in base a norme tardo antiche) e ad entrare di conseguenza in contrasto con esse. Lo testimonia la ridda di accuse nei confronti dei dignitari ecclesiastici. Le conclusioni del placito del Risano avrebbero dovuto garantire un allentamento della pressione esercitata dalla Chiesa ed il ritorno allo stato esistente prima dell'occupazione franca nel tardo periodo bizantino. Queste conclusioni rappresentarono un successo per le comunità istriane. Oltre un decennio più tardi, il tradizionale diritto di eleggere fra di sé i vari notabili locali, anche quelli ecclesiastici ("...patriarcham, episcopos, abbates..."), fu confermato al patriarca Fortunato e agli Istriani dall'imperatore Ludovico il Pio. Fra le condizioni richieste per essere eletti si citavano la lealtà verso il sovrano, l'onestà ed il senso della giustizia. Nel contempo l'imperatore convalidò anche le conclusioni dell'assemblea del Risano. Il placito del Risano e la sua ulteriore convalida avvenuta circa un anno più tardi, possono essere considerati come ⁴⁰ un successo delle comunità istriane che con la loro opposizione alla locale Chiesa si schierarono in realtà contro la piega che stavano prendendo gli eventi sotto le autorità franche. Si trattò comunque di un successo di breve durata. La Chiesa istriana cercò infatti in tutti i modi di inserirsi nell'apparato statale franco e di lasciarsi alle spalle le tradizioni in uso in epoca bizantina. Una tendenza confermata dalla richiesta presentata al sinodo di Mantova dell'827 dai rappresentanti ecclesiastici ("clericis et nobiles ex laicis electi ab Histriensi populo") di poter rientrare a far parte, dopo essersi finalmente liberato dal "giogo" bizantino ("a Grecorum naequissimo vinculo liberati"), del patriarcato di Aquileia ⁴¹. Una richiesta anche questa che va vista alla luce della volontà della Chiesa istriana di inserirsi appieno quanto prima nella società franca.

40 F. Kos, *Gradivo II*, 62 (59 e seg.); R. Cessi, *Documenti*, 43. Il documento, riassunto poi da Dandulus, *Chron. VIII*, 1, 22, risale agli anni compresi fra l'814 e l'821.

41 *Concilium Mantuanum a. 827* (MGH *Leges III*, *Concil II*, 586 e seg.; F. Kos, *Gradivo II*, 93 (specie 79 e seg.))

AGGIUNTE

Nell'esame della storia della Chiesa istriana nel VII e VIII secolo non abbiamo inserito volutamente i risultati delle ricerche archeologiche e storico-artistiche in quanto esse necessiterebbero di uno studio approfondito. Concludiamo perciò con l'elenco delle diocesi documentate e dei vescovi compresi in un arco di tempo che va dal 600 all'804 assieme all'anno e all'edizione della fonte che ne parla (sino al 600 cca. vedi R. Bratož, ZČ (=Zgodovinski časopis, Ljubljana) 40, 382-384).

TERGESTE

FIRMINUS (602,603): Gregorius, Registr. epist. 12,13; 13,34 (Corpus Christ. ser. Lat. 140 A, 986 e segg.: 1035 e segg.; F. Kos, Gradivo I, 136;139).

GAUDENTIUS (680/1): Concilium universale Constantinopolitanum tertium, actio IV (Acta conc. oecum. II,2,1, pagg. 154-155, n. 93; F. Kos, Gradivo I, 186).

JOHANNES (731): Epist. Langob. coll. 14 (MGH Epist. III, 706; fonte di dubbio valore).

JUSTINOPOLIS

JOHANNES (756): Dandulus, Chronica VII, 10,2 (F. Kos, Gradivo I, 230).

CIVITAS NOVA

MAURICIUS (ultimo quarto dell'VIII secolo): iscrizione sul ciborio (G. Cuscito, Ricerche religiose del Friuli e dell'Istria 3, 1984, 111-135); di questo vescovo si parla anche in una lettera del papa Adriano a Carlo 776/80 (MHG Epist. III, 590; F. Kos, Gradivo I, 259).

PARENTIUM

RESCHIVUS (VI/VII secolo): Inscriptiones Italiae X, 2, 134.

AURELIANUS (680/1): Concilium universale Constantinopolitanum tertium, actio IV (Acta conc. oecum. II, 2, 1, pagg. 154-155, n. 90; F. Kos, Gradivo I, 186).

La veridicità storica dei nomi dei vescovi di Parenzo elencati dal VI secolo all'inizio del XIII nel cosiddetto "Privilegium Eufasianum" (P. Kandler, Codice diplomatico Istriano, a. 543, con Eufrasio 30 nomi) non è verificabile.

"CELEIA"

Andreas (680/1): Concilium universale Constantinopolitanum tertium, actio IV (Acta conc. oecum. II, 2, 1, pagg. 154-155, n. 92; F. Kos, Gradivo I, 186).

CISSA

URSINUS (680/1): Concilium universale Constantinopolitanum tertium, actio IV (Acta conc. oecum. II, 2, 1, pagg. 154-155, n. 91; F. Kos, Gradiivo I, 186).

POLA

JOHANNES (VI/VII sec.) Inscriptiones Italiae X, 2, 100

POTENTIUS (649): Concilium Lateranense a. 649 (Acta conc. oecum. II, 1, pagg. 6-7; 35; 115; 181; 251; 400-401, sempre al n. 100).

CYRIACUS (680/1): Concilium universale Constantinopolitanum tertium, actio IV (Acta conc. oecum. II, 2, 1, pagg. 154-155, n. 89; F. Kos, Gradiivo I, 186).

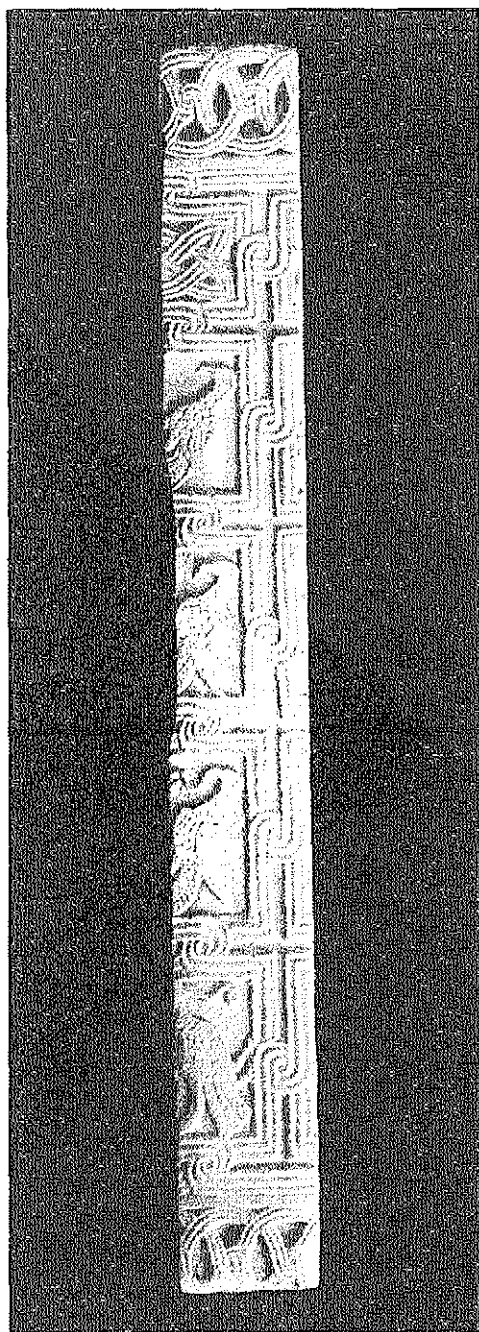
PETRUS /725): Epistolae Langobardicae collectae 10 (MGH Epist. III, 700-701; Dandulus, Chron. VII, 2, 22; F. Kos, Gradiivo, 203).

Diocesi istriane non identificabili

PETRUS, PROVIDENTIUS, AGNELLUS (607) Epistolae Langobardicae collectae 1 (MGH Epist. III, 693); Concilium Mantuanum a. 827 (MGH Leges III, Concil. II, 586).

THEODORUS, LEO, STAURATIUS, STAFANUS, LAURENTIUS (804): Il placito del Risano (A. Petranović - A. Margetić - R. Bratož, Il Placito del Risano/Rižanski zbor, Capodistria tra Roma e Venezia - Contributi per la storia di Capodistria, Ljubljana 1988, 81-88); Ljubljana 1989, 81-88); Dandulus, Chronica VII, 15, 8 (F. Kos, Gradiivo II, 23; H. Krahwinkler, Friaul, 226 e segg.).

(Iz slovenščine prevedel Tullio Vianello)

*Odlomek iz marmorja z okrasom iz prve
polovice 9. stoletja (PMK)*

ZU FUNDEN DES 8. JARHUNDERTS AUS KÄRNTEN

Erik SZAMEIT

dr., Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität zu Wien, 1190 Wien, Franz Klein Gasse 1, A

RIASSUNTO

(Sui ritrovamenti dell'VIII secolo in Carinzia)

L'autore tratta i ritrovamenti archeologici più o meno recenti fatti in Carinzia e risalenti all'VIII secolo. Tra i reperti venuti alla luce, che tra quelli del primo-medioevo scoperti in Carinzia sono da considerarsi importati, ci sono delle guarnizioni di cintura di origine avara e armi occidentali, ovvero una bardatura cavalleresca.

I resti di due cinture di epoca tardo-avara sono stati ritrovati nel cimitero di Baardorf/Baiersdorf/St. Donat. Accanto sono stati scoperti pure un sperone di schietta fattura intarsiato d'argento, una larga scure ed un pettine a tre lamelle. Parti di una cintura simile sono state scoperte in una tomba distrutta di St. Peter/Grafenstein. Una tomba contenente una cintura, speroni ed una lunga spada è stata scoperta a Grabelsdorf/St. Kanzian. Il quadro dell'influenza culturale tardo-avara in Carinzia è completato da un paio di orecchini d'oro, rinvenuti in una tomba femminile a Villac/Judendorf, e da un corredo di bronzo rinvenuto a Kanzianiberg, che probabilmente faceva parte di una bardatura da cavallo di fattura avara e che più tardi è stata dorata.

Dall'area franco-bavarese provengono tra l'altro la spada del tipo *altjuhrden*, di origine basso-carolingia, rinvenuta a Tauchendorf/Gramilach, la lunga spada di Grabelsdorf, la staffa di Urlaken, come pure gli speroni di Baierdorf/Grabelsdorf e due staffe scoperte casualmente a Hemmaberg. Questa bardatura cavalleresca è completata da un frammento di staffa di stile tardo-avaro rinvenuto a Lamprechtskogel.

Tutti questi reperti, che possiamo interpretare come gli *status symbol* della classe sociale allora al potere, dimostrano la continuità dell'influenza svolta dai Franchi e dagli Avari sui ceti dirigenti della Carantania, un'influenza che si riscontra dall'inizio alla fine del secolo VIII.

L'autore sostiene che i ritrovamenti sono un'importante testimonianza della vita politica ed economica della popolazione della Carantania di quel periodo e pone in rilievo l'analoga mescolanza di elementi ornamentali franchi e avari nei costumi femminili dell'epoca nell'area austriaco-danubiana.

Seit langem ist die Wissenschaft bemüht, den ostalpinen Fundstoff des frühen Mittelalters genauer zu bestimmen und zu gliedern. Vor allem in den grundlegenden Fragen der Chronologie und der ethnischen Zuweisung der Funde zeigen sich auffallende Auffassungsunterschiede zwischen der deutschsprachigen und der slawischen Forschung. Vergleicht man die etwa zur gleichen Zeit und auf breiter Materialbasis erarbeiteten Ergebnisse von P. Korošec¹ und J. Giesler² zu dieser Problematik so werden diese Meinungsverschiedenheiten besonders deutlich. Beide Forscher kommen zu einer Dreigliederung der frühmittelalterlichen archäologischen Hinterlassenschaft. Korošec erkennt im Material drei unterschiedliche slawische Kulturgruppen, die jeweils in eine ältere und eine jüngere Phase geteilt werden. Chronologisch stehen sie in der Zeitspanne zwischen dem 7. und dem 10. Jh. Giesler hingegen teilt das Material ohne ethnische Beurteilung in drei chronologische Horizonte, die er in die Zeit zwischen "um 800" und der 1. Hälfte des 11. Jhs. stellt.

Ohne die kulturhistorischen Überlegungen beider Autoren bewerten zu wollen, ist Verf. nun der Meinung, daß Korošec das ostalpine Fundmaterial zu früh, Giesler hingegen zu spät ansetzt³.

Im folgenden werden eine Reihe alter und neuer Funde aus Kärnten herangezogen, die geeignet erscheinen, einen eigenständigen archäologischen Fundhorizont des 8. Jhs. in diesem Bundesland zu charakterisieren. Unter diesen Funden befinden sich u.a. awarische Gürtelbeschläge sowie aus dem fränkischen Reich importierte Waffen und Reitzubehör, also Gegenstände, die alle als chronologisch empfindlich gelten können.

DIE FUNDE:

A. Awarische Bronzen⁴

1.) Baardorf/Gem. Hörzendorf/St. Veit a.d. Glan.⁵ Baiersdorf/St. Donat bzw.

Bereits vor 1910 (möglicherweise 1906) wurde beim Bahnbau (bzw. beim Eröffnen einer Schottergrube) im Bereich von Baiersdorf bei St. Veit a.d. Glan ein Hügel abgegraben, auf dem sich einige frühmittelalterliche Gräber befunden hatten. Diese wurden im Zuge der Arbeiten ohne Dokumentation zerstört, jedoch gelangten eine Reihe von

- 1 P. Korošec, Zgodnjesevrednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov. Dela Opera 22/1, 1979.
- 2 J. Giesler, Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. - 11. Jahrhundert. Arch. Korrespondenzblatt 10, 1980, 85ff.
- 3 E. Szameit, Anmerkungen zur Chronologie des 8.- 9. Jahrhunderts im Ostalpenraum. Zalai Muzeum 3, 1991, 73 ff.
- 4 Zur Beurteilung der awarischen Bronzen siehe auch: E. Szameit, Das frühmittelalterliche Grab von Grabelsdorf bei St. Kanzian am Klopeinersee, Kärnten. Mit einem Beitrag von P. Stadler. Arch. Austriaca 77, 1993.
- 5 H. Dolenz, Funde aus Kärnten aus dem 7. - 11. Jh. Carinthia I 150, 1960, 733ff.

aufgesammelten Gegenständen aus zwei beigaben - führenden Gräbern, über die Hände eines Antiquars, an das Museum in Villach.

Unter den erworbenen Gegenständen befinden sich u.a. 11 Stück awarischer Bronzen (zwei fotografisch dokumentierte Riemenschlaufen fehlen). Die Objekte wurden 1960 erstmalig veröffentlicht und beurteilt⁶.

Wie die sorgfältige Begutachtung der Originale nun ergab, handelt es sich dabei einwandfrei um die Reste von zwei verschiedenen awarischen Gürtelgarnituren, die sich typologisch wie chronologisch unterscheiden lassen. Folgen wir der von F. Daim⁷ und P. Stadler⁸ erarbeiteten Dreiteilung der spätawarischen Bronzen in die Phasen Spätawarisch I - III (SpA I - III), so können wir einen Teil der Beschläge der Phase SpA I (T. 1/1 - 3), den anderen der entwickelten Phase SpA II zuordnen (T. 1/4 - 11). Der Beginn der gegossenen awarischen Beschläge wird chronologisch unterschiedlich angesetzt, wobei die Mehrzahl der Datierungsvorschläge zwischen 670/680⁹ und 710/730¹⁰ liegt. Letztere Zahl scheint etwas zu hochgegriffen und resultiert aus Überlegungen, wonach der zwischen der Früh- und der Spätawarenzeit liegende mittelawarische Horizont auf gut zwei Generationen Dauer auszudehnen ist. In diesem Fall muß man davon ausgehen, daß es bereits in der Stufe Mittelawarisch II zu einer Ablöse der Blechzierrate durch gegossene Beschläge gekommen ist. Es ist daher anzunehmen, daß es im ausgehenden 7. Jh. bzw. in der Zeit "um 700" ein nebeneinander bzw. Kombinationen von Blechbeschlägen und gegossenen Gürtelzierrat gegeben hat. Gleich welchem Zeitrahmen man den Vorzug gibt, zeigt es sich, daß in Baiersdorf ein durch die awarischen Gürtelzierrate ausgezeichneter Gürtelträger etwa innerhalb des 1. und ein weiterer innerhalb des 2. Drittels des 8. Jhs. bestattet worden ist. Unterstrichen wird die Zeitstellung der awarischen Beschläge durch die Beifunde: einem einfachen tauschierten Eisensporn spätměrowingischen Charakters, mit kurzem Stachel (T. 1/14), einer Breitaxt westlicher (mėrowingischer) Form (T. 1/13) und den Resten eines grünpatinierten Dreilagenkammes (T. 1/12).

Eine von K. Dinklage angeregte Sondierungsgrabung fand in der Zeit vom 2. - 5.8. 1943 in Baiersdorf/St. Donat statt. Hier wurden auf einem langgezogenen flachen Hügel immer wieder Skeletteile ausgeackert. In den Suchschnitten fanden sich neben rezenten Tierknochen letztlich die Reste einer stark beschädigten etwa W - O orientierten Körperbestattung ohne Beigaben. Die vorliegenden Akten und Notizen aus dem österreichischen Bundesdenkmalamt und dem Landesmuseum in Klagenfurt lassen es

6 H. Mitscha-Märheim, Bemerkungen zum frühmittelalterlichen Fundmaterial aus Kärnten. *Carinthia* I 150, 1960, 751.

7 F. Daim, Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. *Studien zur Archäologie der Awaren* 3/1, 1987, 28ff.

8 P. Stadler, Die Sereation awarischer Gürtelgarnituren. *Masch. Diss. Wien*, 1985.

9 N. Fettich, A. Marosi, *Trouvailles avars de Dunapentele*. *Arch. Hung.* XVIII, 1936, 98 f.

10 F. Daim, *Ann.* 6, 159.

zumindest möglich erscheinen, daß im Bereich von Baierdorf/St. Donat und Baardorf zwei nahegelegene Gräberfelder vorliegen.

2.) St. Peter/Grafenstein¹¹

Aus einem zerstörten Grabe bei St. Peter bei Klagenfurt stammen die Reste einer spätawarischen Gürtelgarnitur, die aus einer rankenverzierten Hauptriemenzunge und drei derartigen Nebenriemenzungen besteht (Taf. 2/1 - 4). Nach den Vorstellungen von F. Daim und P. Stadler gehört sie der Phase SpA II an. Diese Garnitur kann etwa in die Mitte des 8. Jhs. datiert werden. Sie entspricht formen- und entwicklungsmäßig fast völlig der Gürtelgarnitur aus Krungl in der Steiermark, die ja bereits in den 70-er des 19. Jhs. gemeinsam mit einem nicht mehr vorhandenen karolingischen Eisenschwert aufgefunden wurde¹². Auch wenn das Krungler Schwert nie genauer bestimmt werden konnte, so dürfte es der Beschreibung und den Maßen nach¹³ möglicherweise der Spatha von Hohenberg entsprochen haben, die ihrerseits als frühkarolingisches Prunkschwert vom Typus Mannheim anzusprechen ist¹⁴. Schwerter vom Typus Mannheim werden vornehmlich in die Mitte bzw. 2. Hälfte des 8. Jhs. datiert¹⁵.

3.) Grabelsdorf bei St. Kanzian am Klopeinersee

Diese awarische Gürtelgarnitur wurde 1965 im Zuge einer Grabung von F.X. Kohla entdeckt¹⁶. Nach der Fundskizze in Kohlas Tagebuch lag sie bei einer Körperbestattung in gestreckter Rückenlage. Neben der Gürtelgarnitur ist auch ein Langsax, zwei Messer, ein verzierter Knochenbehälter und ein Eisensporn vorhanden. Dieses Grab war als Nachbestattung in Randlage in einer urgeschichtlichen Hügelschüttung eingebracht. Der Hügel enthielt angeblich neben einer hallstattzeitlichen weiblichen Brandbestattung mit Bronzenadel und drei Gefäßen auch ein Lanzenpaar einer wohl gleichzeitigen männlichen Bestattung.

Der Gürtel von Grabelsdorf besteht aus gegossenen Beschlägen und ausgeschnittenen Blechen. Die große gegossene Hauptriemenzunge aus Bronze (T. 2/5) ist mit einem beweglichen Blechscharnier versehen, die Gürtelschnalle mit Blechbeschlag (T. 2/6) und mehrere der versilberten oder verzinneten Gürtelbleche (T. 2/7 und 8) zeigen noch Spuren von Lederresten des Gürtels. Aus Bronze gegossen sind auch die atypischen Nebenriemenzungen mit Perlrand (T. 2/10 - 13) und eine rankenverzierte Nebenriemenzunge (T. 2/9). Nach Meinung P. Stadlers können derartig gemischte Gürtelbeschläge

11 Dolenz, Ann. 4.

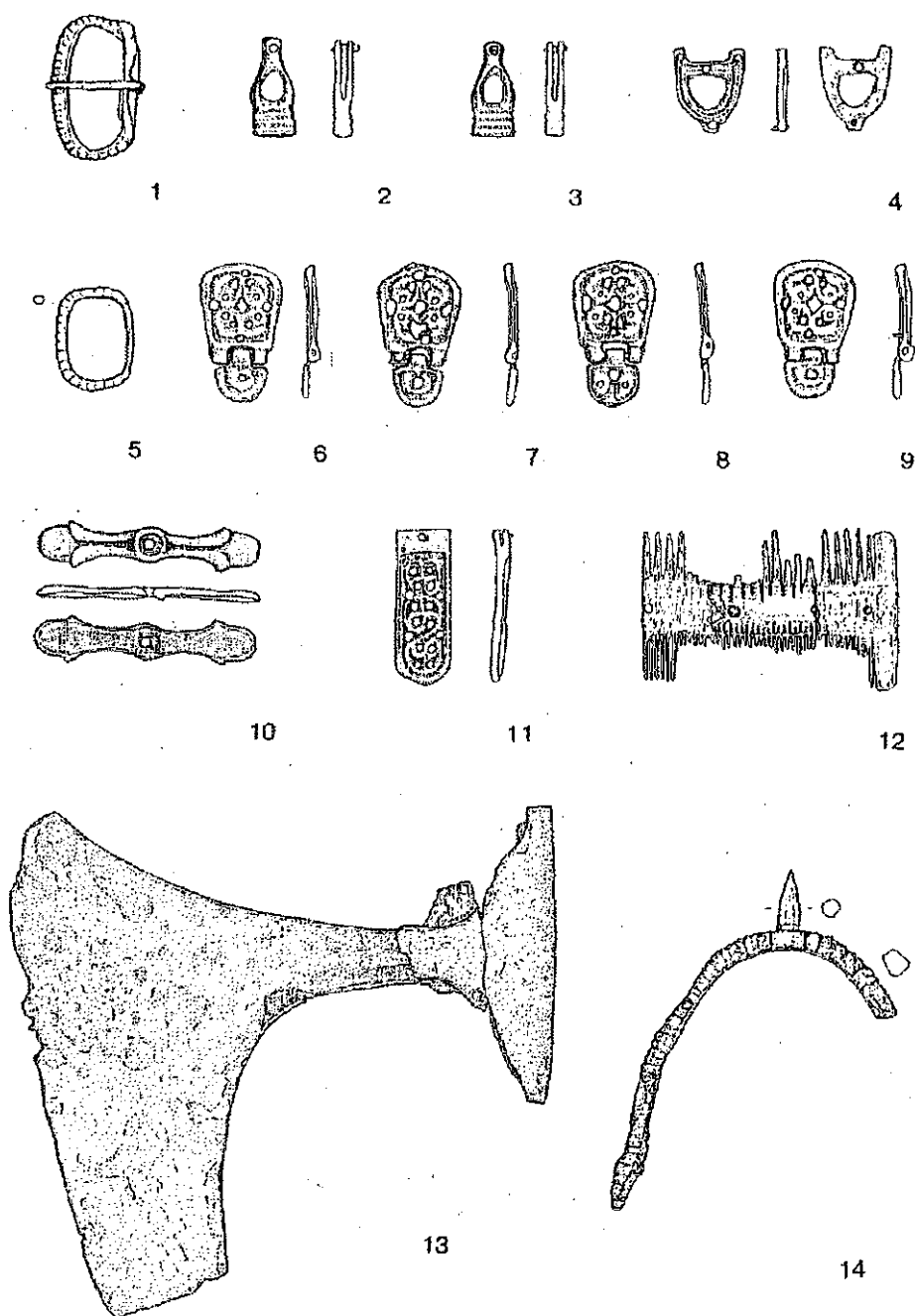
12 O. Fischbach, Ujabb leletek Hohenbergrol es Krungl. Arch. Ert. 17, 1897, 133ff.

13 E. Diez, Die Funde von Krungl und Hohenberg. Jahrbuch d. k.k. Zentralkomm. NF 4, 1906, 201ff.

14 E. Szameit, Karolingische Waffenfunde aus Österreich. Teil I: Die Schwerter. Arch. Austriaca 70, 1986, 385ff.

15 W. Menghin, Neue Inschriftenschwerter aus Süddeutschland und die Chronologie karolingischer Spathen auf dem Kontinent. Erlanger Forschungen, Reihe A 26, 1980, 227ff.

16 F.X. Kohla, Fundber. aus Österreich 9, 1966, 24.

T. 1: Baardorf/Baiersdorf.

als charakteristisch für die Übergangszeit von Blech zu Guß, also die spätere Mittelwarenzeit bzw. die Anfangsphase der Spätwarenzeit angesehen werden¹⁷. Der beigelegte Langsax (ohne Abb.) ist das erste in Österreich aufgefundene Exemplar mit damaszierter Klinge. Da derartige Saxe im 7./ 8. Jh. in einigen Stückzahlen vor allem im norddeutschen Raum auftreten¹⁸, könnte hier ein Import aus dem Niederrheingebiet bzw. dem sächsischen Stammesterritorium vorliegen. Der eiserne Stachelsporn (nicht abgebildet) mit kurzem Stachel, entspricht in seiner Dimensionierung und Machart dem Sporn von Baardorf/Baiersdorf. Die Fundkombination spricht für eine Datierung in die Zeit "um 700" bzw. in das 1. Drittel des 8. Jh. s.

4.) Kanzianiberg¹⁹

Im Museum Villach liegt unter dem Fundort Kanzianiberg ein aus Bronze gegossener, vergoldeter Beschlag in Durchbruchstechnik vor, der mit einem Lebensbaum/kelch - Motiv geschmückt ist, von dem zwei Vögel (Pfaue ?) picken (T. 3/1). Von der Form entspricht der Beschlag den ab der Phase SpA II weit verbreiteten, zweiteilig gearbeiteten spätawarischen wappenförmigen Hauptriemenbeschlägen. Er ist jedoch einteilig und erinnert daher an einteilige Pferdegesdirr beschläge, wie sie aus dem slowakischen Fundort Blatnica/St. Martin bekanntgeworden sind. Eine Datierung in das spätere 8. Jh. scheint daher am wahrscheinlichsten.

B. Waffen:

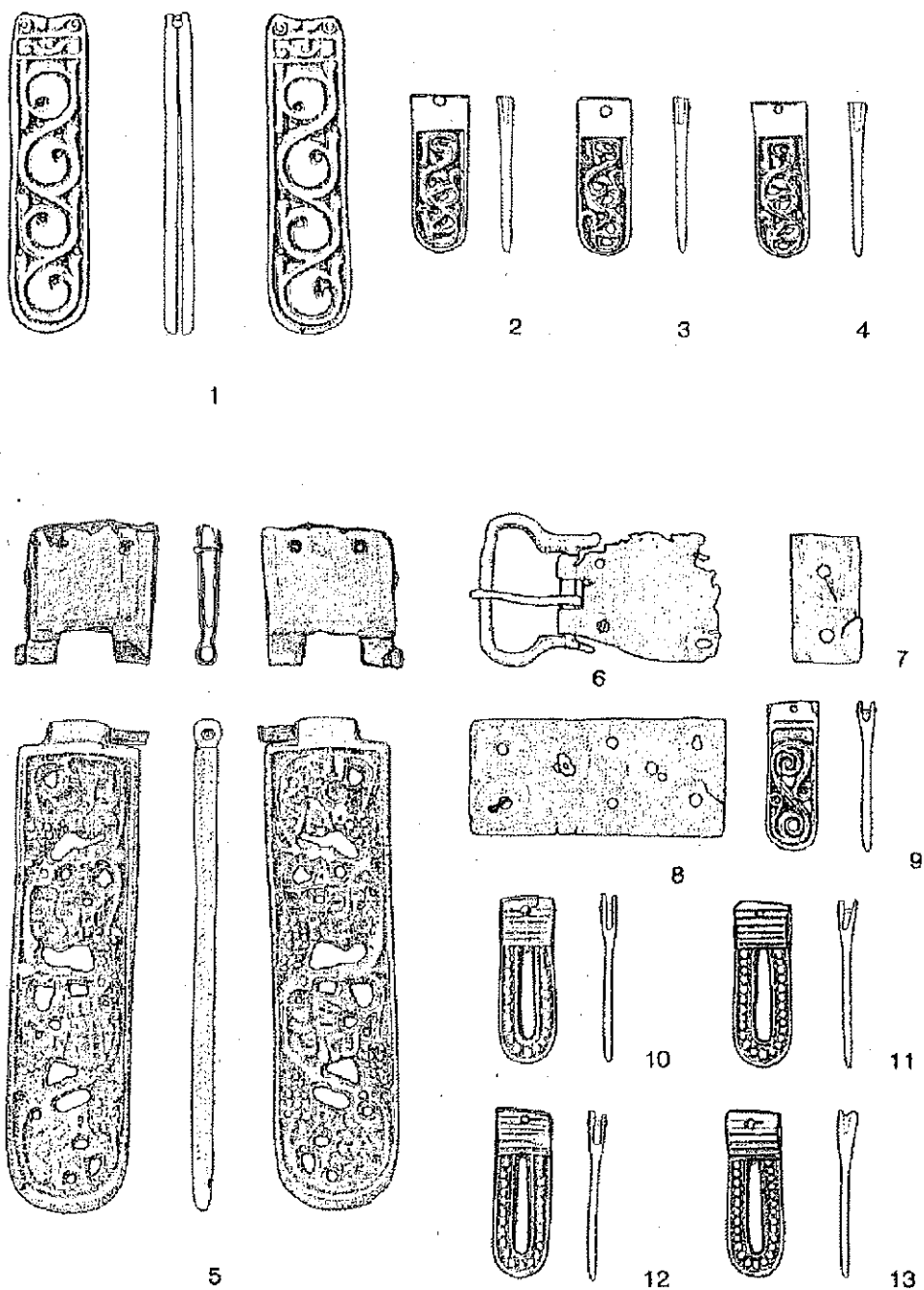
Hier ist vor allem das Schwert aus Tauchendorf/Gramilach (T. 4/1, 1A) anzuführen²⁰. Es wurde bereits 1907 ausgeackert und dürfte damit aus einem vom Pflug zerstörten Körpergrab stammen. Die leichte, schlanke Klinge ist noch in bester merowingerzeitlicher Tradition gefertigt, sie besteht aus einem damaszierten Klingenkern mit beidseitiger dünner Rosettenfünferdamast taufage. Das Griffstück mit der Parierplatte, Knauf und Knaufquerstück scheinen jüngere Ergänzungen an einer älteren, im Bereich des Griffangelsatzes abgebrochenen und reparierten Klinge zu sein. Im Röntgenbild ist zu sehen, daß die aus zwei Stäben zusammengesetzte (neue) Griffangel nicht homogen mit dem Klingenkern verbunden ist, sondern nachträglich lückenhaft angeschweißt wurde. Dies deutet m. E. auf einen Bruch der Griffangel mit anschließender Reparatur hin. Möglicherweise folgte der Reparatur der Klinge auch ein Tausch der nicht mehr zeitgemäßen älteren Gefäßteile. Diese neuen, im Stil der 2. Hälfte des 8. Jh. s gehaltenen Teile waren

17 P. Stadler, Ausgewählte awarische Bronzegüsse als Parallelen zu Gürtelbeschlägen von Vrap und Erseke. In: Joachim Werner, Der Schatzfund von Vrap in Albanien, Studien zur Archäologie der Awaren 2, 1989, 105f.

18 H. Westphal, Untersuchungen an Saxklingen des sächsischen Stammesgebietes - Schmiedetechnik, Typologie, Dekoration. Studien zur Sachsenforschung 7, 1991, 271 ff.

19 Dolenz, Anm. 4.

20 Mitt. d. k.k. Zentralkommission, NF 7, 1908, 114.

T. 2: 1-4 St. Peter bei Grafenstein; 5-13 Grabelsdorf bei St. Kanzian am Klopeinersee.

aber mit dem *Griffstück* nicht stimmig. Sowohl beim Knauf und Knaufquerstück wurde der feste Sitz auf der Griffangel nur mühsam, durch das Einpassen von eisernen Steckkeilen erreicht. Knauf und Parierstange wirken im Verhältnis zur schlanken Klinge etwas unproportioniert²¹. Beide entsprechen der Form der frühkarolingischen Schwerter vom Typ Altjührden, die für die Mitte bis 2. Hälfte des 8. Jhs. charakteristisch sind²². Zweifellos handelt es sich sowohl bei der Klinge als auch bei den Gefäßteilen um entweder von den Langobarden oder aus dem fränkischen Reich importierte Teile.

Die Datierung wird nicht allein durch einige Dutzend Fundkomplexe und Grabfunde aus Nordeutschland bestätigt²³, sondern auch durch einige verwandte Schwerter aus österreichischen Fundorten. Ich verweise auf die Waffen aus Sierninghofen, St. Georgen a.d. Gusen und Hainbuch, die durch Beifunde wie Sporen, Lanzen, Saxe und awarischen Ringschmuck in 2. Hälfte des 8. Jh. s datiert werden können²⁴.

C. Reitzubehör:

Unter den Funden des 8. Jh. s befinden sich in Kärnten Teile von Reitzubehör, die z.T. schon seit langem bekannt sind und jetzt durch Neufunde ergänzt werden.

1.) *Urlaken*.

Als Altfund ist der Steigbügel aus Urlaken (T. 3/2) seit langem in der Literatur geläufig²⁵. Er ist aus einem kräftigen dachförmigen Eisenstab gefertigt und von lang-dreieckigen Aufbau mit doppelt abgedrehter Öse. Die Auß enflächen sind durchgehend bichrom tauschiert, wobei dreibahnige Felder mit strichförmiger Messingtauschierung mit gleichartigen silbertauschierten alternieren. Typologisch steht er den Steigbügeln vom Typ Immenstedt nahe. Wieder sind es vor allem Grabfunde aus dem nord- und nordwestdeutschen Raum, die uns als Zeitstellung dieser Steigbügel vor allem in das 8. Jh. nahelegen²⁶. Dennoch möchte ich auch auf einen weiteren österreichischen Fundort, St. Johann bei Ternitz in Niederösterreich, verweisen, der ein ähnliches, aber typologisch etwas älteres und unverziertes Steigbügelpaar dieses Typs erbracht hat²⁷. Die Zeitstellung wird hier durch Beifunde einer im Tassilokelchstil verzierten Riemenzunge und gegossener awarischer Riemenbeschläge bestätigt.

21 Szameit, Anm. 13, 387 und 392f.

22 Menghin, Anm. 14.

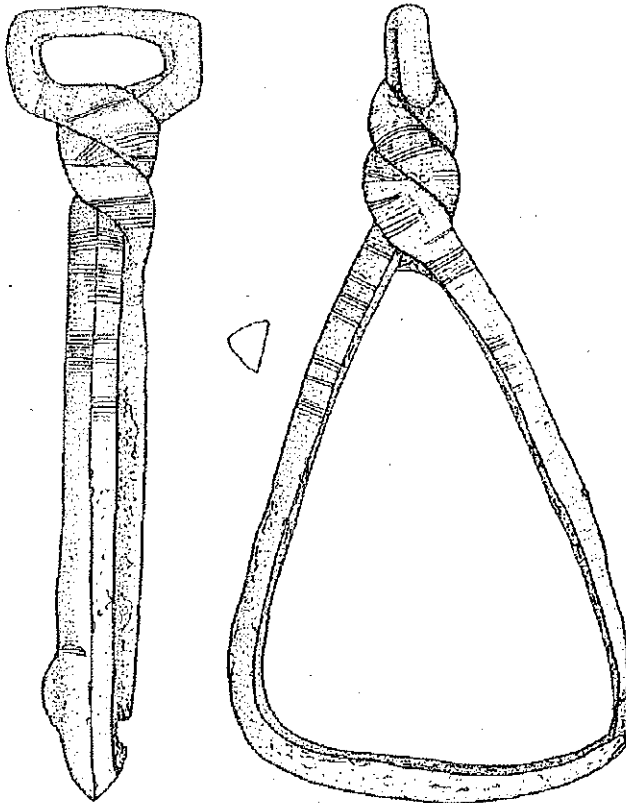
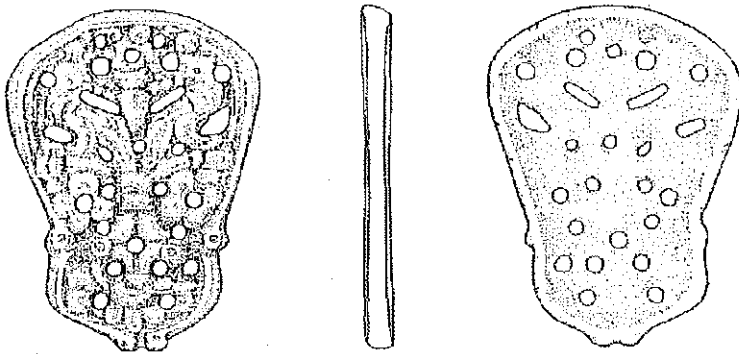
23 A. Geibig, Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Offa-Bücher 71, 1991.

24 Szameit, Anm. 3.

25 K. Dinklage, Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken. 1943, Taf. 10.

26 F. Stein, Adelsgräber des 8. Jahrhunderts in Deutschland. GDV, Serie A 9, 1967. 85.

27 W. Haider, Fundber. aus Österreich 29, 1990, 250f.

T. 3: 1 Kanzianiberg bei Villach ($M = 1:1$); 2 Urlaken ($M = 1:2$)

2.) Hemmaberg

Bei den Ausgrabungen Franz Glasers auf dem Hemmaberg kamen in jüngster Zeit auch wichtige frühkarolingerzeitliche Neufunde in sehr gutem Erhaltungszustand zu Tage, die noch unpubliziert sind. Besonders hervorzuheben ist ein gleicharmiger Sporn mit kreuzförmig angeordneten plastischen Tierkopfbenden (T. 4/4). In die zwei jeweils quer zum Schenkellende stehenden, gut ausgeprägten Tierköpfe sind je ein kurzer Nietstift eingelassen, die über einen an der Schenkellinnenseite als Gegenlager angebrachten Blechstreifen wurden Sporenriemen fixiert. Dieser überaus seltene Sporentyp, den wir nach seinen äußeren Merkmalen allgemein der 2. Hälfte des 8. Jh. s zuschreiben können, hat nun je ein interessantes Gegenstück aus slawischen Gräbern des Gräberfeldes von Auhof/Perg, OÖ. und Hainbuch, NÖ. Im noch unpublizierten Grab 28 des frühkarolingischen Gräberfeldes von Hainbuch an der Ennas, fand sich die gut ausgestattete Bestattung eines lokalen Edlen, der u.a. mit einer Spatha vom Typus Altjührden, einer Flügellanze und Sporen ausgestattet war²⁸. Die äußerst schlecht erhaltenen Sporn bilden kein gleichartiges Paar sondern gehören zwei unterschiedlichen Typen an. Der eine, ist ein sehr zartes, fast filigranes Gegenstück zum Sporn vom Hemmaberg. Auch er endet kreuzförmig in kleinen Tierköpfen, in denen kupfer- bzw. messingunterlegte Nietstifte stecken, die den Sporenriemen hielten. Das Grab 28 von Hainbuch wird vom Verf. in das 3. Viertel des 8. Jh. s datiert.

An das Ende des 8. Jh. s ist ein zweiter Sporn vom Hemmaberg zu setzen, der rechteckig profilierte Endplatten mit quer eingesetzten Nietstiften und innenliegender Gegenplatte aufweist (T. 4/3). Er kann als Prototyp für spätere, in verschiedenen Variationen ausgeführte Sporen aus mährischen Fundstätten gelten.

3. Lamprechtskogel

Zuletzt möchte ich noch auf ein in spätawarischer Tradition gefertigtes eisernes Steigbügelfragment vom Lamprechtskogel verweisen (T. 4/2). Die längs zum Trittsteg verlaufende enge Öse mit seitlichen, nach unten zusammenlaufenden Verstärkungsleisten entspricht völlig den awarischen Gepflogenheiten. Der Bügel ist außen gerippt profiliert. Ähnliche Steigbügel fanden sich im von A. Pleterski veröffentlichten Hortfund von Sebenje²⁹ und im noch spätawarisch geprägten vorgroß mährischen Milieu Mährens³⁰. A. Pleterski nimmt daher für die beiden Sebenjer Steigbügel mährische Herkunft an. Der Neufund vom Lamprechtskogel verdichtet nun die Fundsituation im Süden. Direkte Kontakte zwischen den Mähnern und den Karantanen sind am Ende des 8./Anfang 9. Jh. weder archäologisch noch historisch nachweisbar. Wie in Mähren selbst, kann daher

28 E. Szameit, *Fundber. aus Österreich* 30, 1991, 322f.

29 A. Pleterski, *Sebenjski zaklad* (Der Hortfund von Sebenje). *Arheološki Vestnik* 38, 1987, 237ff (294ff).

30 Z. Mechurova, *Die Steigbügel und andere Sattelbestandteile aus dem Frühmittelalter*. *Casopis Moravského Muzea* 68, 1983, 61ff. (264).

eine Herstellung dieser Bügel durch lokale, noch awarisch geschulte Kräfte aus dem Drau/Save-Raum in dieser Zeit nicht ausgeschlossen werden.

Eine Besonderheit des zerbrochenen Lamprechtskogler Steigbügel ist eine bemerkenswerte Reperaturstelle am seitlichen Bügelarm. Hier ist der Bügel alta gebrochen und notdürftig mit Kupferlot gekittet. Wie das Fragment zeigt, dürfte diese Reparatur den geforderten Belastungen nicht standgehalten haben, was letztlich zum Verlust des Bügels führte.

D. Baudenkmäler:

Obwohl nicht in die Kategorie der Kleinfunde gehörend, soll an dieser Stelle der Grabungsbefund von F. Glaser auf dem Molzbichel nicht unerwähnt bleiben³¹. Immerhin konnte mit der Anlage auf dem Molzbichel erstmalig ein frühkarolingischer Kirchenbau mit angeschlossenem Kloster innerhalb Karantaniens festgestellt werden, der mit großer Wahrscheinlichkeit auf die salzburgische Mission des 8. Jh. s zurückzuführen ist. Mit diesem Bau ist der Forschung ein weiterer Schlüssel zur Datierung und historischer Abklärung ähnlicher Anlagen bzw. von Anlagenresten in Kärnten und der Steiermark gegeben.

Zur Deutung der Funde des 8. Jh. s aus Kärnten:

Das dem 8. Jh. zurechenbare Fundspektrum Kärntens setzt sich im wesentlichen aus zwei Komponenten - einer awarischen und einer bairisch-fränkischen - zusammen. Es besteht vorläufig praktisch ausnahmslos aus Gegenständen des gehobenen Bedarfs. Sowohl die aus Gräbern stammenden, als auch die Streufunde lassen sich als Ausrüstung und Standeszeichen einer lokalen Oberschichte interpretieren. Das Formengut zeigt eine kontinuierliche Entwicklung, die das gesamte 8. Jh. durchläuft. Ein Charakteristikum ist die Kombination von östlichem (awarischen) Gürtelschmuck und westlichem (bairisch-fränkischen) Waffen bzw. Reitzubehör in reichen Männergräbern, während die überwiegende Mehrzahl aller sonstiger Bestattungen entweder beigabenarm (z.B. nur Messer und Gürtelschnalle) bzw. überhaupt beigabenlos sind. Hierin scheint sich das angeführte Fundgut Kärntens grundsätzlich von der Fundsituation südlich der Karawanken zu unterscheiden, wo derartige Kombinationen, vielleicht mit Ausnahme der Funde aus dem Raum Bled/Veldes, bisher fehlen. Daß diese Erscheinung aber nicht lokal auf Kärnten begrenzt ist, zeigen die gleichartigen Funde aus Krungl und Hohenberg in der Steiermark³² und aus Kirchdorf-Micheldorf im oberösterreichischen Kremstal³³. Im

31 F. Glaser, Fundberichte aus Österreich 24/25, 1985/86, 329, und PÖ 26, 1987, 257.

32 Fischbach, Anm. 11.

33 G. Kaschnitz, M. Abramič, Funde aus der Völkerwanderungszeit bei Kirchdorf-Micheldorf, OÖ. Jahrbuch f. Altertumskunde 3, 1907, 214ff.

Gegensatz zur Situation in der Steiermark, in Oberösterreich und im westlichen Niederösterreich fehlen in Kärnten bisher die Frauenbestattungen, die sich an diesen Körpergräberhorizont des 8. Jhs. anschließen lassen. Einzig ein Frauengrab mit im spätawarischen Stil ausgeführten Goldohrringen aus Villach/Judendorf scheint geeignet, sich in diesen Horizont einzufügen³⁴.

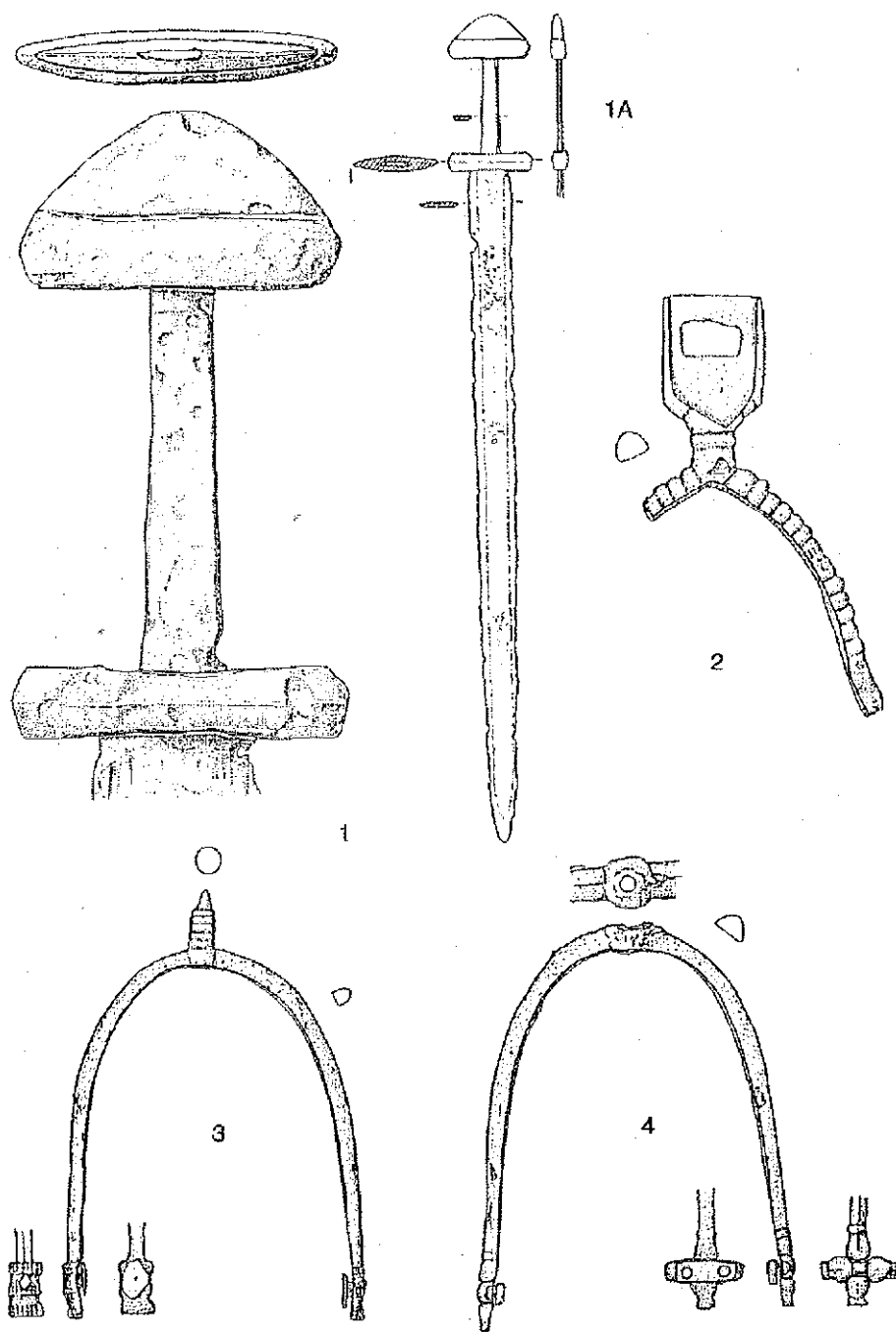
Verf. deutet die Kärntner Funde dahingehend, daß sich mit der Vollendung der Ethnogenese der Karantanen (mit der nach Meinung von Historikern etwa um 700 gerechnet werden kann³⁵) eine Öffnung der lokalen Oberschichte nach außen erfolgte. Dieser slawisch dominierte aber polyethnisch strukturierte Stammesverband vollzog eine Anpassung an die Sitten und Gebräuche der beiden großen Nachbarn, der Franken und der Awaren. Damit verbunden war auch die Annahme des fremden Kulturgutes. Die Öffnung der nun bodenständig gewordenen karantanischen Bevölkerung nach beiden Seiten hin ist ganz einfach durch ihre vorgegebene Brücken- bzw. Mittlerstellung im österreichischen Alpen/Donauraum zu verstehen. Der awarische Einfluß auf die Karantanen ist nach den zeitgenössischen Schriftquellen von ihrem Eindringen in den Ostalpenraum bis in die Tage des Fürsten Boruths, also bis in die 40-er Jahre des 8. erwiesen³⁶. Wie nun die Waffen und Sporen aus Baardorf/Baiersdorf und Grabelsdorf zeigen, macht sich spätestens "um 700" auch der bairisch-fränkische Einfluß bei den Karantanen bemerkbar. Danach müssen wir mit einem stetigen Eindringen bairisch-fränkischer Kulturelemente, verbunden mit politischem und religiösen Druck rechnen, was nicht zuletzt zur Rechristianisierung des Raumes führte. Die Überlegenheit der fränkischen Waffen und Kriegstechnik (schwergerüstete Truppenteile) scheint sich in der raschen Annahme spezifischer Ausrüstungsgegenstände wie der Spathen, Saxe, Sporen und Steigbügel durch die karantanische Oberschichte widerzuspiegeln. Dennoch muß auch der awarische Gürtel als Würdezeichen der Edlen noch eine gewisse Zeit eine Rolle gespielt haben, was wieder auf die lange Verbundenheit der karantanischen Oberschichte mit den Awaren hindeutet. Spätestens nach dem Zusammenbruch der (heidnischen?) gegen die bairische Vorherrschaft gerichteten Aufstände von 769 - 772 unter der Herrschaft Tassilos III., dem eine feste Bindung Karantaniens an das bairische Stammesherzogtum folgte, wird der awarische Kultureinfluß zu einem weitgehenden Ende gekommen sein.

Die Vermengung von westlichen und östlichen Tracht- und Schmuckelementen läßt sich in dieser Zeit auch in der gehobeneren weiblichen Trachtausstattung bei den Slawen im ober- und niederösterreichischen Alpenvorland und Donautal zu nachweisen. Im Unterschied zu den Karantanen trägt die lokale männliche Oberschichte hier zwar ebenfalls westliche Waffen und Reiterausrüstung, aber keinen awarischen Gürtel-

34 H. Dolenz, Die Gräberfelder von Judendorf bei Villach. Neues aus Alt-Villach 6, 1969, 7ff, bes. 14.

35 H. Wolfram, Die Geburt Mitteleuropas. 1987, 341ff.

36 H. Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. 1979, 43.

T 4: 1 Tauchendorf/Gramilach (M = 1:2); 2 Lamprechtskogel (M = 1:2); 3 - 4 Hemmaberg (M = 1:2)

schmuck. Die Verwendung westlicher wie awarischer Importe scheint also insgesamt eine Besonderheit der zwischen dem fränkischen und dem awarischen Kulturkreis angesiedelten slawischen Völker nördlich der Karawanken gewesen zu sein. Die Bedingungen für eine eigenständige Ethnogenese slawischer Gruppen im Alpenvorland und im Donautal dürften aber schwieriger als für die inneralpinen Siedler gewesen sein. Grundsätzlich muß en wir im Donautal/Alpenvorland mit einer anderen Siedlungsstruktur rechnen. Hier fehlte wahrscheinlich eine massivere restromanische Bevölkerungsschichte, wie wir sie zumindest für Teile der Ostalpentäler voraussetzen muß en, dafür waren mit Sicherheit mehr germanische Volkssplitter vorhanden und zusätzlich war dieses Gebiet zwischen den Baiern und Awaren umstritten. Daher war es den Siedlern hier nicht möglich vor dem Anschluß dieses Gebietes an das fränkische Reich eine eigene Stammesbildung zu vollenden.

Westliche Importe sind vor allem im östlichen Oberösterreich und im westlichen Niederösterreich stark dominierend. In der dem 8. Jh. zuzurechnenden Frühphase der Körpergräberfelder in der Steiermark (Krunzl, Hohenberg, Proleb u.a.), in Oberösterreich (Kremsdorf-Micheldorf, Bad Goisern, Sierninghofen, Steyr/Hausleiten, Dietachdorf/Kerschberg, Auhof, Gusen u.a.) und in Niederösterreich (Hainbuch/Dorf a.d. Enns, Mühling, Wimm, Amstetten, Pottenbrunn, Sieghartskirchen, Pitten) sind in der Frauentracht jeweils Importe aus dem Westen wie aus dem Osten vorhanden, wobei sich auch hier beobachten läßt, daß diese Inventare auf überdurchschnittlich ausgestattete Gräber beschränkt bleiben. Diese Tatsache zeigt deutlich, aus welchen Richtungen die kulturellen Impulse in den Ostalpenraum gedrungen sind. Ein kulturell eigenständiges lokales Fundgut kann hier mit Ausnahme von Gegenständen des täglichen Bedarfs (Messer, Keramik, einfachen Schmucktypen) im 8. Jh. nicht festgestellt werden. Noch ungeklärt ist die Stellung, die das bodenständige romanisierte Substrat im Donautal bei der Vermittlung des spätantiken Erbes an die Neuankömmlinge gespielt hat. Eine Belebung spätantiker Traditionen innerhalb slawischer Gemeinschaften im österreichischen Ostalpenraum vor dem 9. Jh. zeigt sich vorerst nur in einzelnen Bestattungen, wie z.B. im mit einer eisernen Ringfibel in Trachtlage ausgestattete Grab 162 aus Gusen³⁷.

37 V. Tovornik, Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil I, Arch. Austriaca 69, 1985, 165ff, bes. 242. Siehe dazu auch: E. Szameit, Zu frühmittelalterlichen Funden aus Gusen und Langenstein, Oberösterreich. Mit Exkursen zur Datierung des slawischen Gräberfeldes von Gusen und zur frühmittelalterlichen Graphitton-keramik. Arch. Austriaca 76, 1992, 185, bes. 192., Anm. 41.

K NAJDBAM 8. STOLETJA NA KOROŠKEM

Erik SZAMEIT

dr., Inštitut za prazgodovinsko in zgodnj srednjeveško arheologijo, 1190 Dunaj, Franz Klein Gasse 1, A

IZVLEČEK

Avtor obravnava različne stare in nove arheološke najdbe iz 8. st. na Koroškem. Med okritimi predmeti, ki jih moramo med zgodnj srednjeveškimi najdbami na Koroškem uvrstiti med uvožene, so avarsko pasno okovje in zahodno orožje oziroma konjeniška oprema. Razlaga jih kot značilne priče o političnem in gospodarskem življenju karantanskega prebivalstva v tem času in opozarja na podobno mešanje avarskih in frankovskih okrasnih prvin pri sočasni ženski noši v avstrijskem donavskem prostoru.

Znanost si že dolgo prizadeva, da bi natančneje razčlenila in opredelila najdbe iz zgodnjega srednjega veka v vzhodnoalpskem prostoru. Vidne razlike v ocenah nemških in slovanskih raziskovalcev se kažejo predvsem pri temeljnih vprašanjih kronološke opredelitve in pri tem, kateremu narodu jih pripisujejo. Te razlike so še tembolj očitne, če primerjamo ugotovitve, do katerih sta domala v istem času in na osnovi obsežnega materiala prišla o tej problematiki P. Korošec¹ in J. Giesler². Oba znanstvenika sta zgodnj srednjeveške najdbe razvrstila v tri skupine. P. Korošec v njih prepoznava tri različne slovanske kulturne kroge in vsakega od njih deli v starejšo in mlajšo fazo. Kronološko jih vmešča v čas med 7. in 10. st. J. Giesler pa jih brez etnične opredelitve njihovega izvora deli v tri kronološke horizonte in jih postavlja v čas od "okoli leta 800" do prve polovice 11. st.

Ne da bi se že lezel spuščati v vrednotenje kulturnozgodovinskih sodb obeh znanstvenikov, je avtor mnenja, da je datacija P. Koroščeve za vzhodnoalpske najdbe postavljena v prezgoden čas, Gieslerjeva pa v prepoznega³.

1 P. Korošec, Zgodnj srednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov. Dela Opera 22/1, 1979.

2 J. Giesler, Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. - 11. Jahrhundert. Arch. Korrespondenzblatt 10, 1980, 85ff.

3 E. Szameit, Anmerkungen zur Chronologie des 8.- 9. Jahrhunderts im Ostalpenraum. Zalai Muzeum 3, 1991, 73 ff.

Avtor v svojem prispevku obravnava več starejših in novejših najdb iz Koroške, za katere se zdi, da dajejo primerno podlago za postavitev samostojnega horizonta za arheološke najdbe iz te dežele v 8. st. Med temi najdbami so med drugim tako avarsko pasno okovje kakor tudi iz frankovske države uvoženo orožje in konjeniška oprema, torej predmeti, ki so lahko vsi po vrsti občutljivi za kronološko opredelitev.

NAJDBE:

A) Avarski bronasti predmeti⁴

1. Baarsdorf/občina Hörzendorf oziroma Baiersdorf/St. Donat/Šentvid ob Glini⁵

Že pred letom 1910 (morda 1906) so med gradnjo železnice (oziroma ob odpiranju gramozne jame) na področju Baiersdorfa pri Šentvidu ob Glini odprli grič in pri tem našli na nekaj zgodnjerednjeveških grobov. Čeprav so bili med delom grobovi brez dokumentacije uničeni, je več zbranih predmetov iz njih prek nekega antikvarja prišlo v muzej v Beljaku.

Med pridobljenimi najdbami je med drugim 11 avarskih bronastih predmetov (dve fotografsko dokumentirani skobi za jermen manjkata). Najdbe so bile leta 1960 prvič objavljene in ovrednotene⁶.

Kakor je pokazala natančna analiza originalov, gre brez dvoma za ostanke dveh različnih avarskih pasnih garnitur, ki ju je mogoče tako tipološko kot kronološko postaviti v dve različni skupini. Če se držimo Daimove⁷ in Stadlerjeve⁸ trodelne razvrstitve poznoavarskih bronastih predmetov v poznoavarsko fazo I, poznoavarsko fazo II in poznoavarsko fazo III, lahko en del okovja pripišemo poznoavarski fazi I (T. 1/1-3), drugega pa razviti poznoavarski fazi II (T. 1/4-11). Začetek ulivanja avarskega okovja je kronološko postavljen v različna obdobja, vendar zvečine v desetletja 670-680⁹ in 710-730¹⁰. Zadnji dve desetletji sta kot končna meja najbrž postavljeni v prepoznen čas, kar je posledica domneve, da moramo trajanje srednjeavarskega horizonta med zgodnjeavarskim in poznoavarskim horizontom razširiti na dobri dve človeški generaciji. V tem primeru pa je potrebno izhajati iz tega, da je ulito okovje že v srednjeavarski dobi II spodrinilo pločevinastega. Zaradi tega je zelo verjetno, da je ob izteku 7. st.

4 Za opredelitev bronastih predmetov glej: E. Szameit, Das Frühmittelalterliche Grab von Grabelsdorf bei St. Kanzian am Klopeinersee, Kärnten. Mit einem Beitrag von P. Stadler. Arch. Austriaca 77, 1993.

5 H. Dolenz, Funde aus Kärnten aus dem 7. - 11. Jh. Carinthia I 150, 1960, 733ff.

6 H. Mitscha-Märheim, Bemerkungen zum frühmittelalterlichen Fundmaterial aus Kärnten. Carinthia I 150, 1960, 751.

7 F. Daim, Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. Studien zur Archäologie der Awaren 3/1, 1987, 28ff.

8 P. Stadler, Die Sereation awarischer Gürtelgarnituren. Masch. Diss. Wien, 1985.

9 N. Fettich, A. Marosi, Trouvailles avars de Dunapentele. Arch. Hung. XVIII, 1936, 98 f.

10 F. Daim, Anm. 6, 159.

oziroma v času "okoli leta 700" vzporedno obstajalo eno in drugo okovje, pločevinasto in ulito, oziroma so ga uporabljali v kombinacijah. Ne glede na to, kateri kronološki opredelitvi damo prednost, iz tega izhaja, da je bil v Baiersdorfu prvi izmed imetnikov pasu z avarskim pasnim okovjem pokopan nekako v prvi tretjini, drugi pa v drugi tretjini 8. st. Časovno opredelitev avarskega okovja podpirajo pridatki: preprosto tauširane ostroge poznomerovinškega tipa (T. 1/14) s kratkim trnom, široka sekira zahodne (merovinške) oblike (T. 1/13) ter zeleno patiniran troplastni glavnik in njegovi ostanki (T. 1/12).

Sondažno izkopavanje v Baiersdorfu/St. Donatu, za katero je dal pobudo K. Dinklage, je trajalo od 2. do 5. 8. 1943. Tisti čas somed oranjem na ravnem temenu podolgovatega hriba večkrat naleteli na dele skeletov. V preiskanih plasteh so poleg recentnih živalskih kosti končno našli ostanke zelo poškodovanega, približno zahodno-vzhodno orientiranega skeletnega pokopa brez pridatkov. Iz poročil in zapisov v avstrijskem državnem spomeniškem zavodu in v Deželnem muzeju v Celovcu je mogoče sklepati najmanj to, da imamo na področju Baiersdorfa/St. Donata in Baarsdorfa opraviti z dvema blizu drug drugega ležečima pokopališčema:

2. Št. Peter pri Grabštanju (St. Peter/Grafenstein)¹¹

V uničenem grobu pri Št. Petru blizu Celovca so našli ostanke poznoavarske pasne garniture: en z vitico okrašen jeziček glavnega jermena in tri istovrstne jezičke pomožnega jermenja (II/1-4). Po mnenju F. Daima in P. Stadlerja garnitura sodi v poznoavarsko fazo II. Datiramo jo lahko nekako v sredino 8. st. Po oblikovnih in razvojnih značilnostih skoraj v celoti ustreza pasni garnituri iz Krungla na Štajerskem, ki je bila najdena že v 70. letih 19. st. obenem z ne več ohranjenim železnim karolinškim mečem¹².

Čeprav krungelskega meča nikoli ni bilo mogoče natančneje opredeliti, bi po opisu in merah¹³ morebiti lahko ustrezal spathi s Hohenberga, v kateri moramo videti zgodnjekarolinški okrasni meč mannheimskega tipa¹⁴. Meče mannheimskega tipa pretežno uvrščajo v sredino oziroma drugo polovico 8. st.¹⁵.

3. Grabalja vas pri Škocijanu ob Klopinskem jezeru (Grabelsdorf bei St. Kanzianu am Klopeinersee)

To avarsko pasno garnituro so našli leta 1965 med izkopavanjem, ki ga je vodil F. X. Kohla¹⁶. Iz najdbene skice v njegovem dnevniku je razvidno, da je ležala v grobu s

11 Dolenz, Anm. 4.

12 O. Fischbach, Ujabb leletek Hohenbergrol es Krungibol. Arch. Ert. 17, 1897, 133ff.

13 E. Diez, Die Funde von Krungl und Hohenberg. Jahrbuch d. k.k. Zentralkomm. NF 4, 1906, 201ff.

14 E. Szameit, Karolingische Waffenfunde aus Österreich. Teil I: Die Schwerter. Arch. Austriaca 70, 1986, 385ff.

15 W. Menghin, Neue Inschriftenschwerter aus Süddeutschland und die Chronologie karolingischer Spathen auf dem Kontinent. Erlanger Forschungen, Reihe A 26, 1980, 227ff.

16 F.X. Kohla, Fundber. aus Österreich 9, 1966, 24.

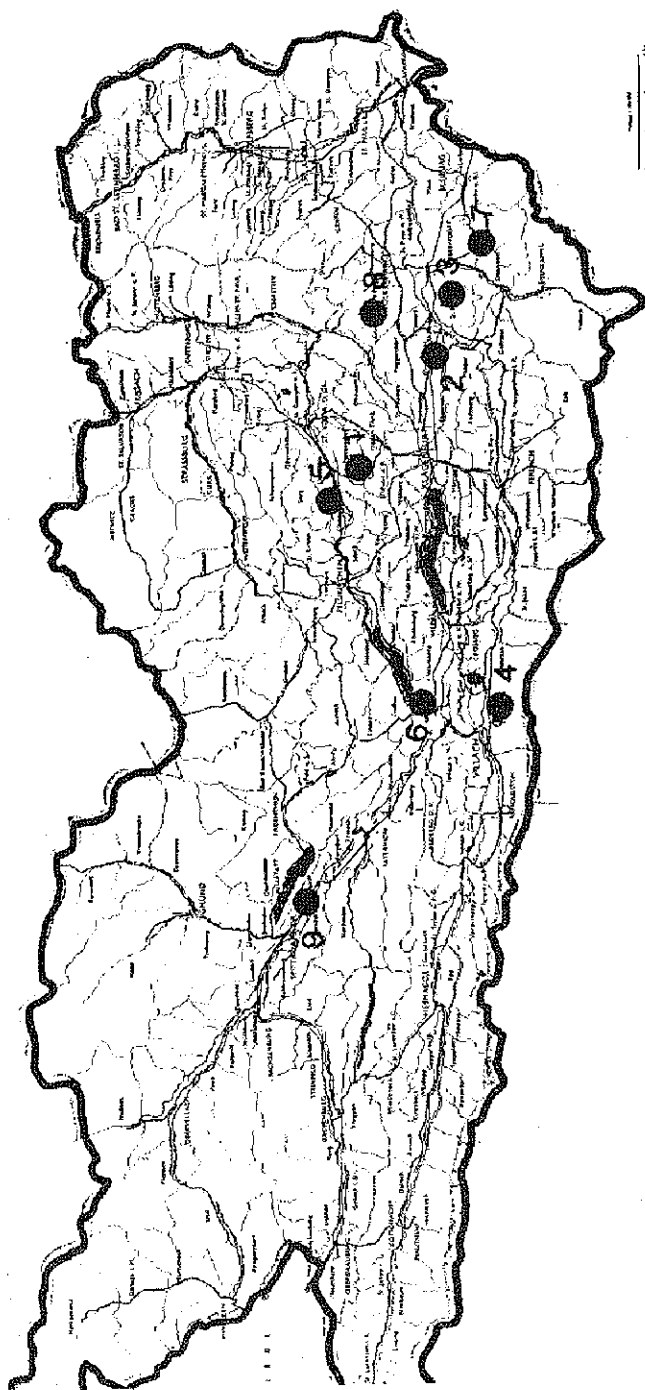

Abb. 1: Funde des 8. Jahrhunderts aus Kärnten / Najdbe 8. stoletja na Koroškem:
 1-Baardps/Haersdorf, 2-Grafenstein/Grubstajn, 3-Grubstajnf bei St. Kanzian/Grubajla vas pri Škocjanu, 4-Kauzianiberg bei Villach/Skocjan pri
 Bekstaniju, 5-Tauchendorf/ Gramitach, 6-Urlaken, 7-Hemmaberg bei Globasnitz/Sv. Ema pri Globasnici, 8-Lamprechtstogel, 9-Molzbiel

skeletom v zravnani hrbtni legi. Poleg pasne garniture so v grobu našli še dolgi meč, dva noža, okrašeno posodo za kosti in železno ostrogo. Ta grob je bil, kot dodatni pokop ob robu, izkopan v prazgodovinsko nasuto gomilo. V njej so poleg halštatskega ženskega žganega pokopa z bronasto iglo in tremi posodami našli tudi dve sulici iz verjetno istočasnega moškega pokopa.

Pasna garnitura iz Grabalje vasi sestoji iz litega okovja in izrezanih pločevinastih kosov. Velik ulit bronast jeziček glavnega jermena (T. II/5) ima gibljiv pločevinast šarnir; na pasni zaponki z okrasom iz pločevine (T. II/6) in na več posrebljenih ali pocinjenih kosih pločevinastega pasnega okovja (T. II/7 in 8) so še vidni ostanki usnjenih pasov. Iz brona so uliti tudi atipični jezički pomožnih jermenov z bisernim robom (T. II/10-13) in en z vitico okrašen jeziček pomožnega jermena (T. II/9). Po mnenju P. Städlerja lahko tako pomešana pasna okovja razlagamo kot značilnost za prehod s pločevine na litino, torej za pozno srednjeavarsko fazo oziroma za poznoavarsko fazo I¹⁷. Dolgi meč iz istega groba (brez T.) je prvi v Avstriji najdeni primerek z damas ciranim rezilom. Ker na več takih mečev iz 7./8. st. naletimo predvsem v severnonemškem prostoru¹⁸, gre morebiti pri tem primeru za uvoz iz Spodnjega Porenja oziroma s saškega ozemlja. Železna ostroga (brez T.) s kratkim trnom po dimenzijah in načinu izdelave ustreza ostrogi iz Baiersdorfa. Kombinacija najdb govori za datacijo v čas "okoli leta 700" oziroma v prvo tretjino 8. st.

4. Škocijan pri Bekštanju (*Kanzianiberg*)¹⁹

Muzej v Beljaku pod oznako najdišče Kanzianiberg hrani iz brona ulito pozlačeno okovje v predrti tehniki, okrašeno z motivom čaše življenja, iz katere zobljeta ptici (dva pava?) (T. III/1). Po obliki to okovje ustreza dvodelno gibljivo izdelanim poznoavarskim ščitastim okovjem glavnega jermena. Vendar je obdelano enosmerno gibljivo in zaradi tega med drugim spominja na enodelno obdelana okovja, kakršna so poznana iz slovaškega najdišča Blatnica/Sv. Martin. Zato se datacija v konec 8. st. zdi najbolj pravilna.

B) Orožje

Tu je potrebno navesti predvsem meč iz najdišča Tauchendorf / Gramilach (T. IV/1 in 1A)²⁰. Med oranjem so ga našli že leta 1907 in je zato verjetno pripadal katcremu od skeletnih grobov, ki jih je uničil plug. Lahko tenko rezilo je izdelano še v najboljšem merovinskem izročilu; njegovo damascirano jedro ima na obeh straneh rozetni funiran

17 P. Stadler, *Ausgewählte awarische Bronzegüsse als Parallelen zu Gürtelbeschlägen von Vrap und Erseke*. In: Joachim Werner, *Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Studien zur Archäologie der Awaren* 2, 1989, 105f.

18 H. Westphal, *Untersuchungen an Saxklingen des sächsischen Stammesgebietes - Schmiedetechnik, Typologie, Dekoration*. Studien zur Sachsenforschung 7, 1991, 271 ff.

19 Dolenz, Anm. 4.

20 Mitt. d. k.k. Zentralkommission, NF 7, 1908, 114.

damast. Zdi se, da so bili ročaj s prestreznim delom, glavič in njegov prečni zatič kasneje dodani na starejše rezilo, ki je bilo v nastavku trnatega ročaja zlomljeno. Na rengentski sliki se vidi, da iz dveh kosov sestavljen novi trnasti ročaj ni homogeno spojen z jedrom rezila, temveč je bil na mestu škrbastih raz dokovan kasneje. Dodani deli pa se ne ujemajo s prvotnimi, kajti celo pri glaviču in njegovem prečnem zatiču je bilo trdno sedišče na trnastem ročaju izdelano le s težavo, in sicer s pomočjo železnih stičnih zagod. Glavič in prestrezní del sta v primerjavi s tankim rezilom nekoliko nesorazmerna²¹ in v celoti ustrezata obliki zahodnokarolinških mečev altjuhrdenskega tipa, kakršni so značilni za sredino in drugo polovico 8. st.²² Brez dvoma tako pri rezilu kakor pri sestavinah ročaja gre za dele, ki so bili uvoženi ali od Langobardov ali iz frankovske države.

Datacije ne potrjujejo le številne skupine najdb in posamezne grobne najdbe iz severne Nemčije²³, temveč tudi nekaj sorodnih mečev iz avstrijskih najdišč. Opozoril bi le na orožje iz najdišč Sierninghofen, St. Georgen a. d. Gusen in Hainbuch, ki ga zaradi pridakov, kot so ostroge, sulice, meči in avarski okrasni obročki, lahko datiramo v drugo polovico 8. st.²⁴

C) Konjeniška oprema

Med najdbami iz 8. st. na Koroškem imamo dele konjeniške opreme, ki so že dolgo poznani, a jih zdaj dopolnjujejo še nova odkritja.

1. Urlaken

Kot stara najdba je v literaturi že dolgo prisotno streme (T. III/2) iz najdišča Urlaken²⁵, ki je iz močne strehaste železne palice izdelano v obliki podolgovatega trikotnika z dvozavojsnim ušesom. Na zunanijh straneh je v celem dvobarvno tauširano, tako da se izmenjujejo veččrna polja s progasto vkovanimi pasovi med in enaka polja s srebrnim tauširanjem. Tipološko je sorodno stremenom iz Immensteda. In spet nam zlasti grobne najdbe iz severnega in severozahodnega nemškega prostora kažejo predvsem na 8. st., ko gre za datacijo teh stremen²⁶. Kljub vsemu bi rad opozoril še na eno avstrijsko najdišče, in sicer na St. Johann pri Temitzu v Spodnji Avstriji, kjer so našli podoben, a tipološko nekoliko starejši in neokrašen par tovrstnih stremen²⁷. Datacijo tu potrjujeta dva pridatka, in sicer v slogu Tasilovega keliha okrašen jermenski jeziček ter ulito avarsko pasno okovje.

21 Szameit, Anm. 13, 387 und 392f.

22 Menghin, Anm. 14.

23 A. Geibig, Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter. Offa-Bücher 71, 1991.

24 Szameit, Anm. 3.

25 K. Dinklage, Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten und seinen Marken. 1943, Taf. 10.

26 F. Stein, Adelsgräber des 8. Jahrhunderts in Deutschland. GDV, Serie A 9, 1967, 85.

27 W. Haider, Fundber. aus Österreich 29, 1990, 250f.

2. Pri Sv. Emi pri Globasnici (Hemmaberg)

Med izkopavanji pri Sv. Emi, ki jih je vodil Franz Glaser, so nedavno naleteli tudi na pomembne, zelo dobro ohranjene nove najdbe iz zgodnjekarolinškega obdobja, ki pa niso bile še objavljene. Posebej bi rad opozoril na enakoramno streme s križno obrnjema zaključkoma v obliki plastičnih živalskih glav (T. IV/4). V vsako izmed lepo in izrazito oblikovanih živalskih glav, ki stojita prečno na krakih stremena, je zakovan kratek nastavek, ki je s pomočjo na notranji strani kraka nameščenega pločevinastega traku kot nasprotno ležišče utrjeval stremenski jermen. Ta nadvse redek tip stremena, ki ga po njegovih zunanjih znakih na splošno uvrščamo v drugo polovico 8. st., pa ima zanimivo vzporednico v Spodnji Avstriji. V neobjavljenem grobu 28 na zgodnjekarolinškem grobišču v Heinbuchi ob Enasu so naleteli na dobro opremljen pokop lokalnega odličnika, kjer so med drugim našli eno spatho altjuhrdenskega tipa, kopje s krilno ostjo in dve stremeni²⁸. Stremeni sta zelo slabo ohranjeni in ne pripada ta istemu paru, temveč vsako drugačnemu tipu. V enem, ki je žal zelo slabo ohranjeno, lahko vidimo zelo nežno, skoraj filigransko vzporednico stremenu od Sv. Eme. Tudi to se v obliki križa končuje z majhnima živalskima glavama, v kateri sta zakovičena z medjo oziroma bakrom podložena nastavka, ki sta držala usnjen jermen. Grob 28 v Hainbuchi avtor datira v tretjo četrtino 8. st.

Na konec 8. st. je treba uvrstiti tudi drugo streme od Sv. Eme, ki ima pravokotno profilirana zaključka, prečno zakovičena nastavka in na notranji strani vzporedno ploščico (T. IV/3). V tem stremenu lahko vidimo prototip za kasnejša, v različnih inačicah izdelana stremena iz moravskih najdišč.

3. Lamprechtškogel

Na koncu bi rad opozoril še na fragment železnega, v poznoavarskem izročilu izdelanega stremena iz najdišča Lamprechtškogel (T. IV/2). Vzдолžno na stopalno prečko obrnjeno ozko uho s stranskimi, navzdol v snop potekajočimi ojačitvami popolnoma ustreza avarskemu načinu izdelave; na zunanji strani je streme rebrasto profilirano. Podobni stremeni so našli tudi v zakladni najdbi v Sebenju, ki jo je objavil A. Pleterski²⁹, in v poznoavarsko označenem predvelikomoravskem okolju na Moravskem³⁰. A. Pleterski za obe stremeni iz Sebenja domneva, da sta moravskega izvora. Nova najdba z Lamprechtškogla še zgošča mrežo najdb na jugu. Neposrednih stikov med Pomoravci in Karantanci ob koncu 8. in v začetku 9. st. ni mogoče ne arheološko ne zgodovinsko dokazati. Zaradi tega, tako kot za samo Moravsko, v tem času ni mogoče izključiti, da

28 E. Szameit, *Fundber. aus Österreich* 30, 1991, 322f.

29 A. Pleterski, *Sebenjski zaklad (Der Hortfund von Sebenj)*. *Arheološki Vestnik* 38, 1987, 237ff (294ff).

30 Z. Mechurova, *Die Steigbügel und andere Sattelbestandteile aus dem Frühmittelalter*. *Casopis Moravského Muzea* 68, 1983, 61ff. (264).

teh stremen niso izdelali domači, še v avarskem izročilu šolani mojstri iz dravsko-savskega prostora.

Posebnost zlomljenega stremena z Lamprechtškogla je pomembno popravilo na stranskem kraku. Tu je bilo streme zlomljeno in nato zasilno popravljeno z bakrenim lotom. Kakor priča fragment, popravljeno mesto ni zdržalo zahtevanih obremenitev, zaradi česar se je streme nazadnje propadlo.

D) Arhitekturni spomeniki

Kljub temu da ne sodi v kategorijo drobnih najdb, je na tem mestu potrebno omeniti arheološko najdbo F. Glaserja ob izkopavanju v Molzbichlu³¹, kajti v Molzbichlu je bila na Koroškem prvič ugotovljena zgodnjekarolinška cerkvena stavba s priključenim samostanom, ki jo je zelo verjetno treba povezati s salzburškimi misijonarji v 8. st. S to najdbo je znanost dobila še en ključ za datiranje in zgodovinsko opredelitev podobnih zgradb oziroma njihovih ostankov na Koroškem in Štajerskem.

K opredelitvi najdb iz 8. st. na Koroškem

Skupina raznovrstnih najdb na Koroškem, ki jih lahko datiramo v 8. st., ima pretežno dve sestavni komponenti: avarsko in bavarsko-frankovsko. Vsebuje za zdaj praktično brez izjeme predmete, namenjene višjim potrebam. Celo iz grobov izvirajoče kakor tudi nakl jučne najdbe je mogoče uvrstiti med sestavine oborožitve in med stanovske znake zgornje plasti takratnega koroškega prebivalstva. Bogastvo oblik kaže na sklenjen razvoj, ki teče skozi celotno 8. st. Za najdbe je značilna kombinacija vzhodnega (avarskega) pasnega okovja in zahodnega (bavarsko-frankovskega) orožja oziroma konjeniške opreme v bogatih moških grobovih, medtem ko je pretežna večina vseh drugih pokopov ali imela le skromne pridatke (na primer samo nož in pasno spono) ali pa je bila sploh brez pridatkov. Kaže, da se navedeno bogastvo najdb na Koroškem prav v tem temeljito razlikuje od najdb južno od Karavank, kjer take kombinacije, razen morda na področju Bleda, doslej še niso bile odkrite. Da pa ta pojav ni omejen samo na Koroško, dokazujejo istovrstne najdbe iz Krungla in s Hohenberga na Štajerskem³² kakor tudi najdbe iz Kirchdorfa-Micheldorfa v zgodnjeavstrijskem Kremstalu³³. V nasprotju s stanjem na Štajerskem, v Gornji Avstriji in zahodnem delu Nižje Avstrije pa na Koroškem doslej niso še odkrili ženskih grobov, ki bi jih bilo mogoče uvrstiti v ta horizont skeletnih pokopov v 8. stoletju. Kakor se zdi, ima en sam ženski grob v

31 F. Glaser, Fundberichte aus Österreich 24/25, 1985/86, 329, und FÖ 26, 1987, 257.

32 Fischbach, Anm. 11.

33 G. Kaschnitz, M. Abramč, Funde aus der Völkerwanderungszeit bei Kirchdorf-Micheldorf, OÖ. Jahrbuch f. Altertumskunde 3, 1907, 214ff.

Judendorfu pri Beljaku z zlatimi uhani, izdelanimi v poznoavarskem slogu, take značilnosti, da ga lahko postavimo v ta horizont³⁴.

Avtor razlaga najdbe na Koroškem, izhajajoč iz domneve, da se je po končani etnogenezi Karantancev (s čimer je treba po mnenju zgodovinarjev³⁵ računati nekako okoli leta 700) tamkajšnja vrhinja plast začela odpirati navzven. Karantanska plemenska zveza, v kateri so prevladovali Slovani, po sestavi pa je bila večnarodna, se je začela prilagajati običajem in navadam velikih sosedov Frankov in Avarov. S tem je bilo povezano tudi prevzemanje tujih kulturnih dobrin. Dejstvo, da so se Karantanci, ki so zdaj posta li samostojni, odpirali na obe strani, lahko zelo preprosto razložimo s pomočjo njihovega povezovalnega oziroma posredovalnega položaja v alpsko-donavskem prostoru.

Avarski vpliv na Karantance je po sodobnih virih dokazan od njihovega prihoda na vzhodnoalpski prostor vse do časa kneza Boruta, torej vse do 40. let 8. st.³⁶. Po tem času pa moramo računati s sklenjenimi prodori bavarsko-frankovskih kulturnih elementov v povezavi s političnim in verskim pritiskom, kar je, ne nazadnje, pripeljalo do ponovnega pokristjanjenja tega območja. Zdi se, da se premoč frankovskega orožja in tehnike vojskovanja (oddelki s težko oborožitvijo) kaže v dejstvu, da je karantanska vrhinja plast naglo prevzela specifična sredstva oborožitve, kot so spatha, meč, ostroge, stremena. Vendar je med odličniki moral določen čas imeti veljajo tudi še avarski pas kot znak dostojanstva, kar spet kaže na zvezo karantanskih vrhnjih plasti z Avari. Najkasneje po zlomu (poganskih?) uporov proti bavarski vladi Tasila III. v letih 769-772, ki mu je sledila trdna povezava Karantanije z bavarsko plemensko vojvodino, je avarski kulturni vpliv dokončno ugasnil.

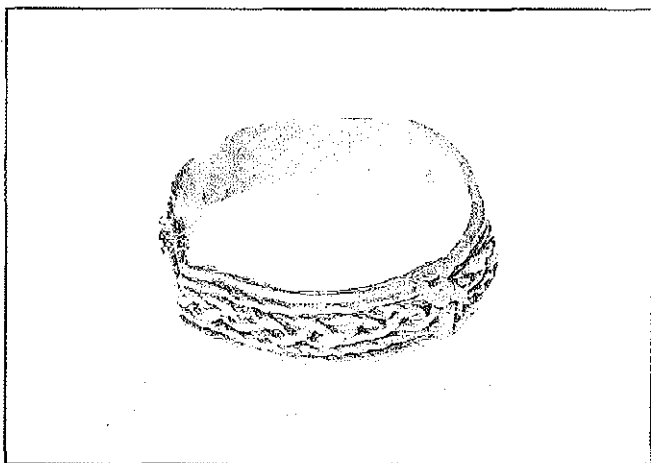
Mešanje zahodnih in vzhodnih prvin pri noši in okrasju v tem času je mogoče zaslediti tudi v izdelavi ženskih oblačil v višjih plasteh pri Slovanih v zgornjeavstrijskem in nižjeavstrijskem predalpskem prostoru in v dolini Donave. V nasprotju s Karantanci moški v višjih plasteh tukaj sicer prav tako nosijo orožje in konjeniško opremo z zahoda, ne pa avarskega pasnega okovja. Zdi se torej, da je bila raba z zahoda od Frankov kakor tudi z vzhoda od Avarov uvoženih predmetov na splošno posebnost slovanskih ljudstev, ki so bila naseljena med frankovskim in avarskim kulturnim območjem severno od Karavank. Razmere za samostojno etnogenezo slovanskih plemen pa so bile v predalpskem prostoru in v dolini Donave verjetno težje, kot so jih imeli prebivalci znotraj Alp. V dolini Donave in v predalpskem prostoru moramo na splošno računati z drugačno strukturo naseljenega prebivalstva. Tu verjetno ni bilo gosteje naseljenih ostankov rimskih ljudstev, kakršni so gotovo bili prisotni vsaj v nekaterih delih vzhodnoalpskih dolin, zato pa je brez dvoma bilo več razpršenih germanskih plemenskih jeder, vrh tega

34 H. Dolenz, Die Gräberfelder von Judendorf bei Villach. Neues aus Alt-Villach 6, 1969, 7ff, bes. 14.

35 H. Wolfram, Die Geburt Mitteleuropas. 1987, 341ff.

36 H. Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. 1979, 43.

so se za to področje vojskovali tako Avari kot Bavarci. Zaradi tega tamkajšnji prebivalci pred pripojitvijo tega področja k frankovski državi niso mogli dobro izoblikovati svoje lastne narodne skupnosti. Predmeti z zhoda močno prevladujejo predvsem v vzhodnem delu Zgornje Avstrije in v zahodnem delu Spodnje Avstrije. V zgodnji, v 8. st. vmeščeni fazi ske-

*Prstan iz zgodnesrednjeveškega grobišča v Predloki (10. stol.)
(Fotodokumentacija Pokrajinski muzej Koper (PMK))*

letnih pokopov na Štajerskem (Krunzl, Hohenberg, Proleb itd.), v Zgornji Avstriji (Kremsdorf-Micheldorf, Bad Goisern, Sierninghofen, Steyr/Hausleiten, Dietachdorf/Kerschberg, Auhof, Gusen itd.) in v Spodnji Avstriji (Hainbrunn/Dorf a. d. Enns, Muhling, Wimm, Amstetten, Pottenbrunn, Sieghartskirchen, Pitten) najdemo pri ženski noši vedno tudi predmete tako z zahoda kakor z vzhoda; tudi tu je mogoče ugotoviti, da je prisotnost takih predmetov omejena le na grobove, ki so nadpovprečno opremljeni. To dejstvo jasno kaže, iz katerih smeri so kulturni vplivi prihajali v vzhodnoalpski prostor. Z izjemo predmetov vsakdanje rabe (noži, keramika, preprosto okrasje) na tem področju za 8. st. ni mogoče ugotoviti kulturno samostojnih lokalnih najdb. Nerazjasnjena je še vloga, ki jo je plast prejšnjega romaniziranega prebivalstva v dolini Donave imela pri posredovanju poznoantične dediščine novonaseljencem. Oživitev poznoantičnega izročila pri Slovanih v avstrijskem vzhodnoalpskem prostoru se za zadaj kaže le v posameznih grobovih, kot na primer v grobu 162 iz najdišča Gusen, kjer so na obleki našli železno okroglo fibulo³⁷.

(Iz nemščine prevedel Jože Hočevar)

37 V. Tovornik, Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil I, Arch.Austriaca 69,1985, 165ff, bes. 242.

PRISPEVEK ARHEOLOGIJE K INTERPRETACIJI LISTINE O RIŽANSKEM PLACITU

Vinko ŠRIBAR

dr., 66000 Sv. Anton pri Kopru, Kortina 5, SLO

IZVLEČEK

Avtor ugotavlja, da je pri zgodovinski interpretaciji listine o Rižanskem placitu le malo problemov, ki so še nedorečeni. Nedefinirano je arheološko gradivo iz zgodnj srednjeveških nekropol Istre. Gradivo iz grobov v Predloki je dalo naslednji rezultat: 1. Prve najdbe alpskoslovanskega porekla datiramo pred konec 8. stoletja; 2. grobišče je v rabi nenehno pred in po letu 1000, torej sklepamo na poselitveno kontinuiteto od 8. stoletja naprej. Zgodovinarji teh rezultatov niso upoštevali. Grobišča na hrvaškem delu niso doživela historične, ampak le arheološko interpretacijo. Avtor svetuje dodatne arheološke raziskave na določenih najdiščih severne Istre.

V bibliografskem pregledu študij o Rižanskem placitu (RP) se že stoletja vrstijo različne interpretacije raziskovalcev tega dokumenta, ki je nadvse pomemben za razvoj srednjeevropskega prostora (oziroma Avstrije in Slovenije). To se vidi v znanstvenih prizadevanjih recentnega časa; pravkar smo n.pr. dobili v roke pomembno študijo iz Zgodovinskega inštituta dunajske Univerze dr. Harald Krahwinklerja "*Friaul im Frühmittelalter*" s posebnim poglavjem, ki je posvečeno RP. Iz neposredne sedanjosti je tudi prizadevanje akademika prof. L. Margetića z delom "*Neka pitanja prijelaza vlasti nad Istrom od Bizanta na Franke*", predstavljenim na tem srečanju in pa primerjalna študija S. Žitka "*Listina Rižanskega placita - dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinskega*", izšla v *Annales* 1 in 2, Koper 1991 in 1992. Naše srečanje pa priča, da ta tematika še ni izčrpana in da smo najbrž pred novim programom, ki naj bi ga zastavil ta zbor in bi nam moral služiti za daljše obdobje. O končno veljavnem programu bomo lahko govorili šele tedaj, ko bomo ugotovili učinek, ki ga bo imelo vrednotenje dokumenta o RP v luči arheoloških najdb. Za tako presojanje bi morali imeti na voljo najdbe iz obdobja 8. in 9.st. s teritorija koprške škofije, za katerega imamo v tem trenutku na voljo dve skupini arheološkega gradiva, in sicer iz ožjega območja Rižanske doline iz zgodnj srednjeveškega grobišča, ki je bilo izkopano ob južni strani župne cerkve v

Predloki, in pa kamnite arhitektonske elemente, ki so bili najdeni na raznih najdiščih koprskega zaledja, toda še vedno v mejah zgodnesrednjeveške koprške škofije. V sedanjem trenutku govorimo le o enem zgodnesrednjeveškem grobišču, kar je v nasprotju s poselitveno podobo te pokrajine v istem času. Najbrž je to posledica ne dovolj raziskanega prostora. Primerjave bo treba poiskati v sosednjih pokrajinah, kot so Kras, Vipavska dolina in Hrvaška Istra.

Zato se najprej pogledajmo rezultate, ki nam jih daje arheološko raziskovanje v Predloki v Rižanski dolini, na osrednji in najbolj topografsko poudarjeni točki v prostoru gornjega dela Rižane, pod vasjo Črni Kal pod kraškim robom. Od izvira Rižane, ki je oddaljen od Predloke le okoli 3 km, ni bolj privlačnega kraja. Med izvirom Rižane in njenim izlivom v Koprski zaliv ni arheološko bogatejše lokacije ter tudi ne s tako dolgo kontinuiteto. Ta trditev bo verjetno v neki kasnejši fazi presojanja tehtnosti Predloke kot zgodovinske lokacije igrala pomembno, če ne odločujočo vlogo.

Poglejmo arheološko pričevanje: vse raziskave je vodila prof. E. Boltin Tomè, pri kateri lahko izpostavimo izredno raziskovalno erudicijo in temeljito poznavanje arheologije zgodnjega srednjega veka in tudi cele Istre. Njene raziskave terenskega in študijskega značaja še niso zaključene, saj pravkar pripravlja dokončno objavo arheoloških izkopavanj v Predloki, ki bo po vsej verjetnosti vsebovala tudi obsežen študijski del. Poleg poznoantičnega grobišča in grobov iz zgodnjega srednjega veka ob južni in jugovzhodni strani ž.c. sv. Janeza Krstnika je bilo skupaj odkritih 101 grob, ki jih delimo v starejšo (od 6. do 8. st.) in mlajšo skupino (od 8. do 11. st.). Za starejšo skupino citiramo analogije iz Rifnika, z Bleda, iz Gojač, Velega Mluna, Mejice pri Buzetu in tudi od drugod. V skupini mlajših grobov so bili srebrni obsenčni obročki in različni tipi prstanov, med najdbe sodi tudi tudi kovan srebrn uhan. Tu so še razni obsenčni obročki iz brona. Med karakteristične najdbe v mlajši skupini sodijo tudi liti belobrdski uhani grozdastega tipa. Med pomembne najdbe te skupine štejemo tudi uhane z zvončasto oblikovano jagodo, ki je okrašena s filigransko obdelano žico; najdbe so bile najdene v grobu 31 in sodijo v dalmatinsko skupino oz. v čas 9. in 10. st. To je bila situacija, ki je nastala po izkopavanju v l. 1974.

To je kratek povzetek iz poročila, ki ga je prof. E. Boltin Tomè objavila v razstavnem katalogu pod naslovom *Predloka, Spašeno arheološko blago Slovenije - 1980, str. 65/66*, ki pa temelji na prispevku iste avtorice v zborniku *Slovensko morje in zaledje*, 1, leta 1977, str. 83, z naslovom *"Staroslovanski grobovi v Predloki pri Črnem Kalu in vprašanje kontinuitete naselja"*. V številnih študijah je avtorica gradivo iz Predloke obravnavala iz različnih zornih kotov. Po stilni in časovni opredelitvi ga je opredelila etnično in še posebno pozorno je analizirala njegov odnos do sosednjih regij. Po ugotovitvah E. Boltinove arheološko lokaliteto v Predloki s cerkvijo sv. Janeza Krstnika odlikuje poselitvena kontinuiteta od zgodnje antike vse do današnjega časa. Zaradi svoje posebne lege in topografske podobe ter zaradi izredno velikega za pozidavo ugodnega prostora, kar je v zgornjem in srednjem toku Rižane velika izjema, se je sama po sebi ponujala

kot središče prej omenjenega prostora. Tej tezi v prid govorijo tudi objekti, ki jih je Boltinova ugotovila v Predloki. Poznoantično in iz prvega obdobja zgodnjega srednjega veka izvirajoče skeletno grobišče, na katero se navezuje skeletno grobišče iz karolinškega in otonskega obdobja, priča o prisotnosti cerkvenega središča, ki je imelo pravico krsta in pokopavanja. Ker je današnji cerkveni objekt zgodovinsko gledano mlad, upravičeno domnevamo, da je znotraj temeljev današnje cerkve stala starokrščanska cerkev, ki je doživela kontinuiteto tudi skozi ves zgodnji srednji vek. Severno od cerkvene ladje je stal velik antični objekt z apsidialnim zaključkom z ne popolnoma določeno obliko, za katerega pa Boltinova meni, da je imel profani značaj. Toda važno je le to, da se je od tega objekta pa naprej proti severu in severovzhodu ponujala možnost graditve, kar se je ispričalo ob skrajno severnem robu tega tedaj zazidalnega prostora¹. Glede na kultno funkcijo južnega dela te zaravni je ideja o vili rustiki na istem prostoru zelo verjetno vprašljiva². Za lokalno in seveda za slovensko nacionalno zgodovino je še posebej pomembno skeletno grobišče iz obeh faz zgodnjega srednjega veka, še posebej iz karolinško-otonskega časa. Starejše, tj. poznoantično grobišče se po pridevkih v grobovih niti najmanj ne razlikuje od grobišč istega časa v jugovzhodnem alpskem prostoru, in sicer v zelo znanih velikih refugijih, kjer prebivalstvo iz obdobja pozne antike na naših tleh poskuša nadaljevati enako kulturno in civilizirano življenje kot ga je imelo v svojih mestih ob velikih magistralah. Ker še nimamo na voljo antropometričnih primerjalnih študij med starejšim in mlajšim osteološkim gradivom iz Predloke, da bi lahko zanesljivo odgovorili na vprašanje, ali gre v poznejši fazi zgodnjega srednjega veka za kontinuiteto starega prebivalstva, ki je začelo uporabljati nove kulturne dobrine ali pa le za drugorodno prebivalstvo, ki je prineslo s seboj tudi nove pridobitve frankovskega in otonskega časa, predlagam vsaj za čas, dokler ni na voljo novih antropoloških študij, da sprejmemo tezo, da gre za novodošlo prebivalstvo. Ta predlog mi narekujejo izkušnje pri izkopavanjih na Bledu-Pristavi, kjer je enako kot v Predloki bilo grobišče s kontinuiteto skozi ves zgodnji srednji vek, vendar je bilo v starejši fazi prisotno staroselsko prebivalstvo, v drugi fazi pa priseljeni Slovani³. Tej tezi v prid govori vsa zgodnesrednjeveška arheologija ne samo slovenskega, ampak tudi avstrijskega in hrvaškega, istrskega in furlanskega prostora⁴. Zato je v dosedanjih objavah upravičena ne samo teza, ampak tudi trditev o Slovanih, ki so bili uporabniki v grobišču mlajše faze v Predloki⁵. Poleg staroselskih kulturnih elementov v starejšem delu grobišča

1 E. Boltin Tomè, Predloka - antična in zgodnesrednjeveška lokaliteta, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 11/2, 1986, 189-207, zlasti 191. Avtorica obravnava problem rimskodobnih ostalin tudi v prispevku Staroslovanski grobovi v Predloki pri Črnem Kalu in vprašanje kontinuitete naselja, Slovensko morje in zaledje 1, Koper 1977, 81-101, zlasti 90-94.

2 Drugi del op. 1 velja tudi za omembo domnevne rimske vile.

3 J. Kastelic, B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, Arheološko in antropološko poročilo za l. 1948, Dela SAZU 2, Ljubljana 1950.

4 V. Šribar-V. Starè, Od kod ketlaške najdbe v Furlaniji, ArhVes 25, 1976, 462.

5 E. Boltin Tomè, Sulla questione dell'insediamento degli Slavi nel capodistriano e nell'Istria settentrionale, Balcanoslavica 4, 23 ss.

so v mlajšem staroslovanskem delu prisotni ketlaški grobni pridevki zelo znani pri alpskih Slovanih, navzoči so tudi grobni pridevki tako imenovane belobrdске pripadnosti, lastni posavskim Hrvatom, in ne manjkajo tudi pridevki, ki jih opredeljujemo kot dalmatinsko-hrvaške⁶. Ob takih pojav

nostih sta možni dve interpretaciji: prva, da je na tem prostoru prišlo tudi že v tej zgodaji do etničnih mešanj, druga verjetnost pa je, da je prihajalo do izmenjave dobrin med sosedi. Ta problem je obravnaval prof. J. Kastelic pri svoji objavi grobišč v Gojačah, kjer dopušča možnost neposrednega stika med Dalmacijo in Krasom oz. Vipavsko dolino, kar naj bi tam veljalo tudi za čas frankovskega obdobja⁷. To možnost moramo dopustiti tudi v našem primeru, čeprav je verjetno, da gre le za nekoliko poznejši čas. Prav ta situacija od nas zahteva, da bi morali podrobneje raziskati odnos Predloke do njenih bližjih in tudi daljnih sosedov. Ugotovimo najprej, da je Predloka dokaj oddaljena od drugih staroslovanskih najdišč po Istri, Krasu, Vipavski dolini in Furlaniji in kaj šele od ketlaških najdišč po Kranjskem in Štajerskem. Po svoji geografski oddaljenosti so ji še vedno najbližja najdišča iz okolice Buzeta. Najbrž bi bilo potrebno podrobno raziskati kulturne elemente, ki kažejo na to, da sta koprška in buzetska regija bili tedaj in tudi danes gospodarsko in kulturno vedno zelo povezani. Čeprav najdba ne pomeni praviloma tudi prisotnosti pripadnika etnične oz. kulturne skupine, pri kateri je neka tipološka zvrst doma, v primeru Buzeta in njegove okolice najbrž lahko govorimo tudi o prisotnosti nosilca iz kulturnega kroga alpskih Slovanov. Citirajmo npr. najbližje najdišče Mejico, iz katerega Boltinova objavlja dva najbolj preprosta obsenčna obročka s tremi zankami na spodnjem delu loka, ki so izdelane iz tenke žice⁸. V tej izvedbi so ti obročki v Istri vsekakor nekomercialno blago, saj so tukaj izjema. Na drugi strani pa so na kranjskem prostoru in širše dokaj v uporabi in najbrž zelo običajni⁹ v najrevnejšem sloju prebivalstva. Zato je nosilec teh obročkov iz Mejice najbrž bil prišlek s prostora alpskih Slovanov. Čeprav za gledanje na RP zadostuje že samo dejstvo, da so na istrskem prostoru prisotni Slovani v času 8. in 9. stol., si ob tej priložnosti dovoljujemo diferenciacijo slovanskega prebivalstva na osnovi gradiva, ki priča o variacijah noše pri slovanskem prebivalstvu tega prostora. To je najbrž zametek dogajanja, ki je pozneje v času visokega in poznega srednjega veka pripeljalo do oblikovanja jezikovnih in narodnostnih skupin oz. narodov. V pregledu arheoloških najdb slovanskega prebivalstva Istre, omejenem na čas 8. in 9. st., lahko govorimo o nekaterih skupnih imenovalcih. Tako kot v računstvu, kjer skupni imenovalac povezuje razne dejavnike (številke)

6 E. Boltin Tomè, *Spaseno arheološko blago*, Novi Sad 1981, 65-66.

7 J. Kastelic, *Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici*, *Zgodovinski časopis* 6-7, Ljubljana 1952-53, 89.

8 E. Boltin Tomè, *Sulla questione ...*, *Balcanoslavica* 4. Na tabeli na str. 25, pod št. 1 in 2, sta obsenčna obročka, ki sta posneta po objavah B. Marušića v *ArhVes* 6/1, 1955 in od istega avtorja v *Istra u ranom srednjem veku*, Pula 1960, T. 8.6.

9 Iz statističnih pregledov najdb na staroslovanskih grobiščih številčno po pravilu vodijo obsenčni obročki. To je zanesljivo najcenejši okrasni predmet pri noši in zato pristopen tudi za širše ljudske množice.

v eno računsko operacijo, je tudi v arheologiji skupni imenovalec neka tipološka in kronološka posebnost kulturne pojavnosti, ki povezuje dva sosednja prostora ali tudi dve etnični skupnosti v širšo celoto. Primerov je zelo veliko. Za najbolj značilnega v Istri lahko opredelimo luničast uhan iz Žminja s krogci na lunuli, ki ga vedno vsi citiramo kot poseben primer za datacijo in opredelitev pripadnosti¹⁰. Po svoji polmesečno oblikovani lunuli je ta uhan tuj Istri in širšemu hrvaškemu prostoru. Koncept te oblike je doma pri alpskih Slovanih, kjer je razširjen v vseh mogočih variacijah. Uhana iz Žminja pa je najbrž najtesneje povezan z zelo zgodnjim luničastim uhanom v miniaturi izvedbi z ozko lunulo, ki ga poznamo iz Furlanije in Avstrije¹¹. Ko Boltinova analizira uhan s krogci na lunuli, vidi zanj analogijo predvsem v primerku iz Žminja in zraven še omenja znane primere iz Batuj¹² in iz Muša v Furlaniji, ki pa jih zaradi poznega značaja grobišča teh lokacij moramo datirati drugam, in sicer zanesljivo ne daleč pred letom tisoč. Po svojem poreklu in razvoju so s tem uhanom ozko povezani nekateri uhani iz Batuj, kot je npr. uhan, ki je nastal s kovanjem spodnjega dela loka obsenčnega obročka z dvojno razčlenjeno odebelitvijo obeh koncev loka. To tehniko pridobivanja luničastega uhana poznamo že iz zgodnejšega obdobja npr. iz Gojač-Morleka, le da so tukaj v komaj nakazano lunulo naredili eno oz. tri luknjice¹³. Ta razvoj še bolj bogato ilustrirata uhana iz groba 50 (T. 20.7) ali pa uhan, najden med grobovi (T. 59.3 ali T. 29.1). V isto oblikovno skupino sodi tudi skoraj analogen uhan, močno soroden našemu iz Batuj, grob 50, ki pa do sedaj ni bil objavljen, saj je najden na grobišču ob cerkvi sv. Lovrenca na Monte di Buja. Najdba sodi v sondo 4, ob južni strani ladje na prostoru uničenih grobnih jam. Ta tip uhana poznamo tudi z avstrijskega prostora¹⁴ in najbrž je razširjen vse do desnega brega Donave. Zato uhan iz Žminja lahko opredelimo kot zadnjega v razvojni

10 B. Marušić, Starohrvatska nekropola u Žminju, Pula 1987, 58s in T. 17. 5 (grob 217).

11 V zvrst luničastega uhana, ki ima ozek spodnji del, sodi vsekakor tudi ta iz Žminja. Nastal je s tehniko kovaškega širjenja spodnjega dela obsenčnega obročka. Nekaj jih poznamo iz Furlanije (Buja, Muš-Mossa), prav tako jih ne manjka na današnjem slovenskem prostoru in se širijo vse do Donave na Avstrijskem in tudi do Bavarske. Na preglednici preglednici kovanih luničastih uhanov je ta vrsta prikazana pod skupino E in smo med njimi pred skoraj 15 leti razlikovali kar 14 enačic, ki jih je razvojno treba najbrž postaviti na začetek razvoja kovanih luničastih uhanov. Z ozirom na najdbo iz Invillinu bi bilo nujno ugotoviti kakšno vlogo je igrala Furlanija pri razvoju tega tipa uhana (V. Šribar, V. Starč, Katalog Karantansko-ketlaške kulture, Razstava v NMLJ, 1974).

12 V skupino uhanov, ki jih obravnavamo pod opombo 11, prištevamo tudi nekatere uhane iz Sv. Jurja pri Batujah, kot je npr. iz groba 50 (T. 20.7), ki predstavlja zelo pozen razvojni derivat z nekaterimi stilnimi značilnostmi najprej za 9. ali še bolj za 10. stol. Tipološko zgodnejši in časovno veliko bližji našim prototipom je uhan T. 29. 1, ki sodi v začetno fazo razvoja uhana, ki je nastal iz obsenčnega obročka. Še najbrž veliko zgodnejša, vendar razvojno zanesljivo povezana s tipom uhana, ki ga obravnavamo, sta uhana iz Morleka z eno in tremi luknjicami na ozki lunuli (D. Svoljšak-T. Knific, Vipavska dolina, Ljubljana 1976, T. 10. 2, 3).

13 Lc.

14 Kot vezni člen istrskega prostora z Avstrijo in Bavarsko pri tipologiji luničastega uhana z ozko lunulo je vsekakor nekaj uhanov te vrste iz doline gornjega Tilmonta in Degana (P. Korošec, Zgodnjerednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov II, T. 119, 6-9) in še posebno iz Luincisa-Ovara (o.c., T. 119, 8). V navedenem delu avtorica citira primerke tega tipa uhana na Avstrijskem in Bavarskem (o.c., T. 122, 1-6).

vrsti uhanov, ki nastane s kovanjem spodnjega loka ustreznega tipa obsenčnega obročka. Ta del analize naj bi le potrdil že navedeno tezo o poreklu luničastega uhana na splošno. Pri deležu, ki ga je dala Furlanija pri razvoju luničastega tipa uhana, bi mogoče morali upoštevati tudi uhan, ki ga je V. Bierbrauer izkopal v Invillinu¹⁵. Tako nas je tudi Žminj, ki je globoko v Istri, odpeljal na severnoležeči neistrski prostor. Do podobnega rezultata bi nas pripeljala že omenjena obsenčna obročka s tremi zankami na spodnjem delu loka iz Mejice pri Buzetu. Najboljše tovrstne analogije najdemo v Gorici (Gorizia), ki jo še povezujemo z arheološko podobo Vipavske doline¹⁶. Pri iskanju povezujočih členov med Istro in severno ležečim prostorom se je potrebno še enkrat ustaviti pri Žminju z njegovimi številnimi najdbami uhanov, pri katerih je zvončasti dekorativni element stalno prisoten in ga poznamo v dveh različnih izvedbah. To so primeri, pri katerih moramo govoriti o velikomoravskem oz. bizantinskem konceptu izdelave uhana oz. zvončka. Ob tem tipu pa je v rabi uhan z zvončkom, kot ga je razvil karantansko-ketlaški prostor, kjer je obsek sestavljen iz dveh polovičk iz tolčene pločevine, ki sta med seboj povezani po metodi "pertlanja" ali sta, le izjemoma, povezani z obročki iz žice, ki je, poredko, tudi granulirana. Najlepše primere vidimo v Pittionijevi objavi starslovanskega grobišča v Kottlach¹⁷. Seveda jih ne manjka na klasičnem prostoru razširjenosti karantansko-ketlaškega kulturnega kroga na današnjem slovenskem prostoru in sicer v mejah razširjenosti karantansko-ketlaškega kulturnega vpliva¹⁸. Ob številnih primerih bizantskega tipa tega uhana v Žminju pa je tip zvončastega uhana ali morda obsenčnega obročka neki tujek, ki spregovori šele, ko v njem vidimo pričo o prisotnosti nosilca, ki je prišel s karantanskega prostora. V tako interpretacijo nas silita dva premisleka: prvič, da je zvončasti uhan karantanskega tipa nekonkurenčen bizantinski zvrsti tega uhana, in drugič, da je velik prostor brez najdb med karantanskim prostorom in Istro, da so najdbe v Istri prej posledica nekih mikromigracij kot pa pričevanje o trgovski menjavi. K takemu tolmačenju se zatekamo tudi pri okrogli broši iz Šiparja, na kateri je upodobljen dvojni križ, na osrednjem delu pa levjelika zver¹⁹. Na istrskem prostoru je še več najdišč in najdb alpskoslovanskega izvora, ki bi jih lahko opredelili kot "skupni imenovalec". Med njimi pa po številu in obliki vodijo obsenčni obročki, najbrž najbolj značilni za najrevnejše prebivalstvo. Ob bogatih izdelkih belobrdске in dalmatinske kulture so se s ketlaškimi obsenčniki lahko zadovoljili le tisti, ki so zrasli in bili vzgojeni v okolju, v katerem je bil doma ketlaški obsenčnik. Ketlaški material se pojavlja ne samo v Istri, ampak tudi na severnodalmatinski obali, kar lahko trdimo na temelju najdišč v Vinodo-

15 V. Bierbrauer, Invillino-Ibligo in Friaul, Münchener Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte 33-34, 1987-1988.

16 D. Svoljšak, T. Krufic, Vipavska dolina ..., T. 11. 2, 3, 4.

17 R. Pittioni, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Kottlach, Sonderschriften der Zweigstelle des Deutschen archäologischen Instituts, Wien 1943.

18 Citiramo primerek tega tipa uhana ali obročka po P. Korošec, o.c., T. 47.1 ali iz Kranja zopet po isti avtorici T. 70.3, itd.

19 B. Marušić, Skeletni grobovi v Bujah in Buzetu, ArhVes 38, 1987, T. 8, sl. 8.

lu²⁰. Ko R. Matejčić meni, da so spremembe na tem koncu Dalmacije povezane s frankovskim vdorom v te kraje in s tem posredno nakazuje možnost, da je pojav ketlaške kulture na tem koncu Dalmacije povezan s prisotnostjo Karantancev, vsaj pri nekaterih vojaških pohodih Frankov²¹. Poleg tega, da lahko to velja tudi za prostor Istre, bi bilo treba na tem prostoru upoštevati tudi možnost, da so premiki Karantancev v te kraje lahko povezani tudi z uvajanjem fevdalnega gospodarjenja z zemljo znotraj frankovske države, s čimer je povezano tudi premikanje kmečke in tudi obrtniške delovne sile. Zato tudi ni najbolj sprejemljiva teza nekaterih starejših raziskovalcev Istre in Dalmacije, da je pojav karantansko-ketlaških najdb povezan z 9. in 10. st. Prejkone je bolj verjetno, da so te pojavnosti imele začetke že pred koncem 9. st., kot nam to zelo jasno dokazuje grobišče v Predloki²². V tako kratkem predavanju si nismo mogli privoščiti podrobnejše arheološke analize primerjave Predloke in drugih najdišč v Istri in na najbližjem prostoru Krasa in Vipavske doline; to bi bilo potrebno opraviti v posebni študiji; vendar že iz površnega pregleda, ki smo ga nakazali, dobimo vtis, da je omenjeni prostor poselitveno povezan v celoto, ki v tem zgodnjem času etnično še ni mogla biti zdiferencirana. To se je zgodilo vsekakor veliko pozneje ob migracijskih tokovih, o katerih nam govori zgodovinoписje poznega srednjega veka²³. Ker nam primerjava z alpskoslovansko migracijo v Furlanijo ne bi prispevala k poglobljanju našega znanja o Slovanih v Istri, je po vsej verjetnosti prav, da jo opustimo. Mogoče je poučno samo dejstvo, da je o naseljevanju Karantancev v Furlanijo na temelju najdb mogoče povedati zelo veliko. Poglejmo si samo karto poselitvenih tokov iz Koroške in Gorenjske, ker nam kaže na visoko stopnjo organiziranosti tega dogajanja. Ob tem mislimo, da se je nekaj podobnega moralo dogajati tudi na istrskem prostoru. Kot zaključek je vsekakor ugotovitev, da tako kot v Predloki tudi na drugih najdiščih v Istri, na katerih ugotavljamo prisotnost karantansko-ketlaških najdb, po pravilu srečujemo poselitveno kontinuiteto skozi ves čas zgodnjega srednjega veka ter da ni bilo nobenih premikov, ki bi pričali o začasnem ali stalnem umikanju slovanskih priseljencev. Ob zgodnjersrednjeveškem grobišču v Predloki z njegovo staroslovansko fazo, ki nam je posredovalo arheološko gradivo, ob katerem smo lahko razmišljali o času priselitve Slovanov v Istro, za sedaj ni drugih grobišč iz te dobe. Obstaja pa tukaj še neko drugo arheološko gradivo, ob katerem bomo poskušali razmišljati o odnosu novih naseljencev in cerkvijo. To je dokaj bogato gradivo iz najdišč od Kopra do Pirana in v koprskem zaledju vse do doline Dragonje. Pokrajinski muzej v Kopru je predstavil leta 1977 v muzeološko zelo domiselno prezentirani razstavi plastiko s pleteninasto ornamentiko in ob tej priložnosti izdal katalog s fotografijami 33 kosov tega gradiva iz cele Slovenije²⁴. Večji del je iz ožjega območja Kopra, nekaj tudi

20 R. Matejčić, Istraživanje dijela starohrvatske nekropole u Velom Dolu kod Križišća u Vinodolu, *Histria Archaeologica* II/1, Pula 1974, 14s.i

21 I.c., 15s.

22 E. Boltn Tomč, Elementi ketlaške kulturne skupine na grobišču v Predloki, *Arh. Vest.* 32, 1981, 600.

23 M. Kos, *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1933, 36 ss.

iz mestnega areala samega mesta. Zelo je poučen pogled na to gradivo, še posebno, če upoštevamo njegovo topografsko razporeditev. Med primerki, ki so v Pokrajinskem muzeju, je 10 takih, za katere do tega trenutka še nimamo podatkov o najdišču, vendar je upravičeno domneva, da so ali iz mestnega areala Kopra ali iz njegovega neposrednega zaledja. Vsi sodijo v časovni okvir prve polovice 9. st. razen enega, ki ga je avtor kataloga postavil v splošni okvir 9. st. To je vsekakor pomemben podatek, ker dokazuje, da se časovno ujema z Rižanskim placitom, in še bolj zato, ker dokazuje njihovo sočasnost s prvimi slovanskimi naseljenci tudi na ožjem obalnem pasu. Temu problemu bomo namenili več pozornosti ob tovrstnih najdbah v vaseh, ki so najbližje mestu: fragment s Sv. Marka in kamen iz Sv. Kolombana pri Hrvatinih, tj. z grebena severno od Kopra, popolnoma ohranjena tranzena v zvoniku župne cerkve v Šmarjah južno od Kopra, časovno opredeljena v 10. st.²⁵, in del kamna pod kropilnikom v cerkvi sv. Blaža v Padni, okrašen s pletenino iz prve polovice 9. st. Ti 4 kamni so iz slovenskih vasi v neposredni okolici Kopra. Kamen s Sv. Marka je bil v neposredni bližini ruševin, za katere izročilo trdi, da so temelji cerkve sv. Marka, ki je najbrž sodila k nekemu blizu ležečemu naselju, o katerem sicer ne vemo ničesar, vendar številne okoliščine govorijo, da je obstajalo nekje v neposredni bližini gomile na Sv. Marku. Število kolonov, ki so obdelovali veliko površino med Sv. Markom in Semedelo, ni moglo biti majhno in so po vsej verjetnosti stanovali oz. živeli v bližini svojega dela. Navedena naselja, najdišča teh kamnov, so danes slovenska, a po shemi, ki smo jo spoznali v Predloki, je upravičena teza oz. domneva, da so jih poseljevali, vsaj od frankovskih časov, tudi Ivanovi Slovani. Tako postavljenemu problemu bi bilo potrebno posvetiti še posebno študijo. Čeprav Krkavče niso v neposredni sosesčini mesta oz. so bolj oddaljene kot drugi kraji z ostanki arhitektonskih elementov cerkvene opreme, okrašenih s pletenino, to ne spremeni dejstva, da je bila ta vas odvisna od bližnjih obalnih mest. Krkavče ležijo v okolju bogate arheološke in historične preteklosti in jih prištevamo med slovenske vasi že z zgodnje-srednjeveško tradicijo²⁶. Pri istovetenju slovanske naselitve na tem delu istrske obale s prisotnostjo kamnov s pletenino si ne moremo dovoliti prevelikega poenostavljanja tega metodološkega prijema, kajti raziskave poselitve Slovanov na severnoistrski obali v času zgodnjega srednjega veka (v mislih imamo prostor, ki politično sodi v republiko Slovenijo) so šele v začetni fazi. Dosedaj je opravljeno le eno večje arheološko izkopavanje, in to v Predloki, medtem ko je hrvaška istrska arheologija podrobneje raziskala srednjo in južno Istro in dokazala slovansko naselitev notranjosti Istre. Toda tu še vedno obstaja problem povezanosti te naselitve s cerkveno arhitekturo, pri kateri se pojavlja pri notranji opremi dekorativni element pletenine. Zaradi boljšega razumevanja primerjajmo našo situacijo s situacijo na Koroškem. Ko je Schmiedinger v svojem pomembnem delu *Patriarch und Landesherr* razpravljal o mejah patriarhovega fevda na Koroškem,

24 M. Sagadin, *Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji*, Koper 1977.

25 I.e., transena iz Šmarj pri Kopru je predstavljena pod zaporedno št. 23.

26 I.e., pod zaporedno številko 16 in 17 sta kamna iz Krkavč.

mu je za definiranje meje na severu zmanjkalo argumentov²⁷. Ko je Ginhart napisal študijo o kamnih s pleteninami na Koroškem in jo je dopolnil Piccottini²⁸, se je porodila možnost za ugotovitev, da je ornamentika na kamnih in verjetno tudi njena izdelava povezana s središčem patriarhove stolice, tj. Furlanijo, in manjkal je samo en korak do možne ugotovitve, da so cerkve s pletenino na Koroškem nemalokrat povezane s prisotnim staroslovanskim grobiščem²⁹. Saj to je bil čas, ko je Koroška bila skoraj v celoti slovanska. Zato ni presenetljivo, da je oglejska cerkev, še posebno v času Paulina II, naredila vse, da bi utrdila in tudi razširila krščansko vero med še poganske Slované³⁰. To velja za ves prostor oglejske škofije, ki je bil poseljen s Slovani, in enako za prostor patriarhovega fevda na Koroškem, kar je sicer nenavadno in protipravno, vendar vse govori za to³¹. Cerkve s pletenino na Koroškem so postale središča cerkvenega življenja, zato jih glede na čas, v katerem so nastale, brez težav lahko opredelimo kot osnovo za organizacijo prafar, ki so v 12. st. služile za postavitve farne organizacije. Ta za cerkev pozitivna izkušnja je lahko bila vzorec za vključitev Ivanovih Slovanov v cerkveno življenje tudi na severnoistrskem prostoru. Tudi če se to ni zgodilo, vsekakor lahko govorimo o istočasnosti obeh dogajanj: gre za problem vključevanja novonaseljenih Slovanov v obredno življenje krščanstva na prehodu v fevdalni gospodarski sistem. Zanesljivo tudi ni naključje, da v tem času nastajajo nove cerkvene stavbe z vsemi značilnostmi tega tipa cerkvene arhitekture. Zato je najbrž teza o novih cerkvah za potrebe slovanskega prebivalstva vsekakor upravičena. Torej tudi cerkve na koprskem področju lahko opredelimo kot naslednji oziroma drugi arheološki argument ne samo o prisotnosti Slovanov, ampak tudi o prostoru, na katerem so bivali kot novonaseljenci. To so vsekakor novi podatki, ki jih dosedaj nismo upoštevali, čeprav seveda tudi ti potrebujejo dodatno preverjanje. Kamne s pleteninasto ornamentiko najdemo ne le v prafarnih cerkvah koprskega zaledja, ampak tudi v mestnem jedru in v suburbanem prostoru Kopra³². Čeprav v Piranu poznamo tovrstne kamne - vgrajeni so v baptisteriju - ne dvomimo, da so bili tudi drugod³³. Kamne s pleteninasto ornamentiko iz romanskih mest na severnoistrski obali lahko povezujemo s kamni iz vaških naselij edino v zvezi s cerkveno organizacijo in pa z eventualnimi delavnicami, ki jih tedaj vasi še niso mogle imeti ali pa so od tod bili tudi izvajalci gradbenih del in njihovi projektanti, nikakor pa

27 H.Schmiedinger, *Patriarch und Landesherr (Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileia)*, Graz-Köln 1954.

28 K.Ginhart, *Die karolingischen Flechtwerksteine in Kärnten, Carinthia* 1, 132, 1942.

29 P.Korošec, *Zgodnjesrednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov*, Ljubljana 1979, 163. V poglavju "kulturni objekti" so pokazani skoraj vsi objekti te vrste ne samo na Koroškem, ampak tudi na današnjem Slovenskem prostoru. V nekaterih primerih je omenjeno tudi grobišče okoli cerkve kot je to na Blejskem Otoku ter na Koroškem, n.pr. Borče/Förk-Emmersdorf (str. 23), pod zaporedno številko 52, itd.

30 M.Kos, o.c., 65 ss.

31 *ibid.*

32 M.Sagadin, *Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji*, Koper 1977: kamni št. 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 14, 15 naj bi vsaj delno sodili v opremo koprskih cerkv.

33 *ib.* ter kamni št. 18, 19, 20.

jih ne moremo povezati z dokaznim gradivom o slovanski prisotnosti. Za mesta najbrž zares ni nobenega dvoma, da so bila v romanskih rokah³⁴. Ta njihova podoba se niti malo ne spremeni pred letom 1000; zelo počasi in postopno ter ne z veliko uspeha se začne menjati šele v 11. st. Svojega romanskega značaja mesta niso zgubila vse do recentnih časov. Sklep Staroslovanska nekopola v Predloki ob cerkvi sv. Janeza Krstnika s svojo starokrščansko romansko tradicijo nesporno dokazuje prisotnost slovanskih naseljencev v drugi polovici 8. st. ter dalje kontinuirano v obdobje visokega srednjega veka in vse do sedanjega časa. Arheološko gradivo oziroma najdbe, ki so bile kot pridevki v grobovih, pričajo, da je slovansko prebivalstvo, ki se je tukaj naselilo v drugi polovici 8. st., živelo tukaj nepretrgoma zagotovo v obdobju zgodnjega srednjega veka, in skoraj ni nobenega dvoma, da tudi kasneje. Najdbe tudi dokazujejo nesporno alpsko-slovansko poreklo teh prebivalcev. Toda v grobovih so tudi posamezne najdbe, ki sodijo v takoimenovani belobrdski kulturni krog ali pa tudi v starohrvaško dalmatinsko kulturno skupino. To gradivo dovolj eksplicitno priča, da slovanski prebivalci iz Predloke in njene okolice ne sodijo med tiste, ki naj bi bili izseljeni s svojih novih domovanj v koprskem zaledju. Nesporno gre v tem primeru za analogijo tudi s slovansko poselitvijo v srednji in južni Istri. O tem pričajo številna starohrvaška grobišča, ki so jih odkrili in preučili istrski arheologi na čelu z dr. Brankom Marušićem³⁵. Izkušnje in rezultati raziskav, ki jih je opravil Arheološki muzej Istre iz Pulja, bi lahko kazali, kje in kako raziskovati tudi na prostoru severne Istre. Kot potokaz za bodoče raziskave lahko služijo kamni s pletenino iz cerkva v koprskem zaledju. To so bile najbrž cerkve s pravico krsta in pokopa. V tem okviru je treba iskati staroslovanska grobišča pred letom 1000. To so cerkve, ki skoraj praviloma kažejo na kontinuiteto uporabe v zgodnjem in visokem srednjem veku. Analiza arheološkega gradiva iz zgodnesrednjeveškega grobišča v Predloki, ki jo je opravila v številnih študijah prof. E. Boltin Tomè, nam kaže tri horizonte tega grobišča: staroselski iz 6. ali 7. st., alpsko-slovanski iz 8. do 11. st. ter horizont grobov, ki sodijo v hrvaško-dalmatinski kulturni krog. Najštevilnejši so grobovi iz karantansko-kotlaškega kulturnega kroga. Gradivo teh dveh skupin opredeljujemo kot pričevanje o slovanski prisotnosti v Predloki v drugi polovici 8. pa vse do 11. st. O slovanski pripadnosti pokopanih v času mlajše polovice zgodnjega srednjega veka govori poleg kulturne opredelitve grobnih pridevkov tudi dejstvo, da v tem času znotraj karolinške in pozneje tudi otonske države edino Slovani tisti, ki še ohranjajo navado dajanja pridevkov v grobove. Ob razmišljanju, kdo so bili nosilci okrasnih predmetov iz karantansko-ketlaškega kroga, sodimo da so te predmete prinesli s seboj njihovi lastniki ob selitvah, ki jih je usmerjala volja Frankov pri vključevanju Istre v okvir svoje države.

34 S. Žitko, Listina Rižanskega placita - Dileme in razpotja domačega in tujega zgodovinopisja, Koper 1991. Iz celega konteksta listine o RP izhaja dejstvo, da so istrska mesta na obali bila trdno v rokah domačega romanskega prebivalstva.

35 B. Marušić, Istra u ranom srednjem vijeku, Pula 1960 in številna ostala dela istega avtorja, ki obravnavajo problem naselitve Slovanov v Istro.

Od kod so prišli v to pokrajino karantanski, hrvaški ali pa še kaki drugi naseljenci v mejah predloške fare? Na enega od tokov nedvomno kaže luničasti uhan iz Predloke³⁶ iz ženskega groba 65. To je uhan, ki zasluži še posebno podrobno analizo. Tipološko sodi med uhane, ki razvojno nastanejo iz obsenčnih obročkov. Na spodnjem luničasto razširjenem delu so vrezani trije krogeci s piko na sredi. Od zgornjega dela je lunula ločena tudi z dvema polkrožno oblikovanima vrezoma. Kot vzorčni primerek, mogoče tudi izhodiščni po obliki, je uhan (E 14) iz grobišča pri Sv. Juriju pri Batujah³⁷. Ta uhan je ohranil še različne značilnosti obsenčnega obročka. S svojim videzom daje vtis veznega člana med obsenčnim obročkom in luničastim uhanom. Tudi pri tem je spodnji, srpasto razširjeni del ločen od locnja z dvema polkrožnima zareza. To govori za neko še ne popolnoma definirano sorodnost med uhanoma iz Batuj in Predloke. Skoraj ni nobenega dvoma, da gre za časovno in tipološko povezanost. Uhan iz Predloke je že nekoliko tehnološko bolj razvit.

Pri obravnavi uhana iz Batuj je treba omeniti še vrezani ornament na lunuli, ki ima obliko večkrat ponovljenega znamenja "X". Spodnji del ornamenta je bolj izrazit in zaradi tega zelo spominja na "valovnico", kar je pomembno pri iskanju primerljivega gradiva. Analogijo za uhan iz Predloke najdemo sorazmerno zelo blizu Batuj, in sicer na desnem bregu Soče, tj. v Furlaniji, nedaleč od Gorice, v vasi Muš. Ta uhan predstavljamo na razpredelnici pod E 3. Po svoji osnovni obliki je ta uhan zelo podoben uhanu iz Batuj, namreč zelo sta si podobna srpasto oblikovana luničasta dela uhana. Tu je še nesporno dejstvo, da oba uhana sodita v isto tehnološko skupino. Zaradi ugotavljanja nadaljnjih sorodnostnih povezav je treba poudariti, da je površina lunule na uhanu iz Muša okrašena z dvema vrstama vrezanih krogcev s piko na sredi, ki so razporejeni ob zgornjem in spodnjem delu lunule. Uhan iz Muša se je zgledoval po novih ornamentačnih prvinah, ki jih bomo obravnavali ob drugi priložnosti. Da bi lahko zaključili z našo primerjalno študijo za uhan iz Predloke, se moramo ustaviti še pri znanem in dobro datiranem primerku iz Žminja (E 6). Čeprav sodi v isto tehnološko skupino kot dosedaj naštetih primerki iz Predloke, Batuj in Muša, je vendar oblikovno in proizvodno najnaprednejši³⁸. Oblikovna sorodnost med uhanoma iz Muša in Žminja je na dlani. Lunula uhana iz Žminja je nastala najbrž pri vročem kovanju, je širša in bolj dovršeno oblikovana in po njeni površini teče samo ena vrsta krogcev s piko na sredi. Vsak krogec je postavljen v posebno polje, ki ga omejujejo dvojai črtkani vrezi ob vsaki strani krogca. Kronološka in tipološka povezanost med našimi štirimi uhani E skupine je kljub vsej kritičnosti sprejemljiva. Ta povezanost ima še neko drugo dimenzijo, in to je geografsko-komunikacijska povezanost na relaciji od Furlanije do Istre. Smer širjenja oziroma gibanja te skupine predmetov od zahoda proti jugovzhodu pa je izpričana v tipološkem razvoju.

36 E. Boltn Tomè, *Elementi* ..., 1981, T.2.12.

37 D. Svoljšak, T. Knific, *Vipavska dolina, Situla 17*, Ljubljana 1976, 53-55, T.1.6, T.III.

38 P. Korošec, *Arh. slika*; M. Brozzi, *Stanziamenti paleoslavi del IX-X sec. in Friuli, Ce fas tu?* 39, 1-6, Udine 1963.

zaporedju od Batuj oz. od Muša proti Žminju. Tako pridemo do teze oziroma do trditve, da je najstarejši strat zgodnesrednjeveške poselitve v Predloki prišel iz Furlanije prek Vipavske doline in Krasa. Od tod pa je nadaljeval svojo pot proti središču Istre. Čeprav je ta kulturni strat vezan za najstarejšo fazo alpskoslovanskih grobišč, si vendar v tem študijskem trenutku ne bi upali opredeljevati etničnega substrata, ki je bil proizvajalec in uporabnik te skupine predmetov. O tem bo še tekla beseda v nadaljevanju študije o tej kulturni pojavnosti. Začasno sprejemam tezo E. Boltin-Tomětove o naselitvi Karantancev in nosilcev dalmatinsko-hrvaške skupine priseljencev. Sicer je to problematika, ki ji moramo posvetiti še več časa za podrobno analizo. Šele tako bomo prišli do nadrobnejših spoznanj o organizacijskih postopkih Frankov pri naseljevanju istrskega prostora. Pri študijski obravnavi te teme bo treba pritegniti še gradivo z grobišča v Mejici pri Buzetu, analizo odnosa med "kóttlaškim" in drugimi najdbami na grobišču v Žminju in ne manj pomemben prispevek, ki bi ga dala grobišča v Velem Dolu. Še bolj dokončno podobe te problematike bi verjetno dobili, če bi nam uspela enaka analiza na prostoru Furlanije in seveda Koroške. Poleg luničastega uhana, ki smo ga doslej obravnavali kot skupni imenovalca za prostor od Istre do Furlanije, so na tem prostoru znotraj že znanih zgodnesrednjeveških grobišč še druge grobne najdbe, ki jih bomo pri kasnejših analizah te problematike nujno morali obravnavati že zaradi tega, da bomo dobili popolnejšo predstavo o kulturnem jedru migracijske skupine, o kateri smo govorili pri obravnavi grobišča v Predloki, in povezavah tega grobišča z drugimi grobišči, o katerih je tekla beseda. Iz tako koncipiranega skupnega imenovalca naj za sedaj omenimo samo uhane z luknjicami na razširjeni spodnji polovici locnja z grobišč na Gojačah³⁹. Analiza, ki smo jo opravili doslej z drugo skupino predmetov, in skupina "skupnega imenovalca" še bolj dokazujeta migracijsko gibanje v smeri Furlanija - Vipavska dolina - Kras - Slovensko Primorje - Istra. Toda o tem ob drugi priložnosti.

39 D. Svoljšak-T. Knific, Vipavska dolina, 1976, 112; T. 10.1-3; T. 11.2-4; T. 132; T. 52.5,6; B. Marušić, Istra u ..., 1960, T. VII; B. Marušić, Mejica presso Buzet, Arh. Vest. 6/1, 1955, T. 1.5.

IL CONTRIBUTO DELL'ARCHEOLOGIA ALL'INTERPRETAZIONE DEL DOCUMENTO DEL PLACITO DEL RISANO

Vinko ŠRIBAR

dr. sc., 66000 San Antonio di Capodistria, Cortina 5, SLO

SINTESI

L'autore constata che ben poche sono le questioni rimaste ancora indefinite nell'ambito dell' interpretazione storica del Placito di Risano. Indefinito è rimasto il materiale archeologico proveniente dalle necropoli istriane dell'Alto Medioevo. Il materiale rinvenuto nella necropoli di Predloka (Lonche) ha dato i seguenti risultati: 1) i primi ritrovamenti di origine slavoalpina sono antecedenti all'VIII secolo, 2) la necropoli venne usata ininterrottamente prima e dopo l'anno 1000, il che fa presumere uno stanziamento permanente dall'VIII secolo in poi. Gli storici non hanno tenuto conto di questi risultati. Le necropoli situate nella parte croata dell'Istria non sono state oggetto di una interpretazione storica, ma soltanto archeologica. L'autore suggerisce ulteriori ricerche archeologiche in determinati siti dell'Istria settentrionale.

Nella bibliografia relativa al Placito del Risano si possono incontrare le più diverse interpretazioni che nei secoli sono state proposte dagli studiosi di questo documento, uno tra i più significativi per lo sviluppo dell'area centroeuropea (ovvero dell'Austria e della Slovenia). Un tanto è evidente anche nelle ricerche compiute in tempi recenti. Proprio in questi giorni abbiamo ricevuto un importante studio dall'Istituto di Storia dell'Università di Vienna, firmato dal dr. Harald Krahwinkler ed intitolato "Friaul im Frühmittelalter", nel quale un intero capitolo è dedicato proprio al Placito del Risano. Recentissimi sono anche il contributo del prof. Lujo Margetić "Neka pitanja prijelaza vlasti nad Istrom od Bizanta na Franke", presentato a questo incontro, e lo studio comparativo di S. Žitko "Listina Rižanskega placita - dileme in nasprotja domačega in tujega zgodovinopisja", pubblicato sui primi due numeri della rivista *Annales* nel 1991 e nel 1992. Il nostro convegno è un'ulteriore testimonianza che il tema non è affatto esaurito e che ci troviamo di fronte ad un nuovo programma di indagini a lunga scadenza, che dovrebbe scaturire proprio da questo incontro. Ma di un programma valido si potrà parlare soltanto quando saremo riusciti a focalizzare l'effetto che avranno avuto sulla valutazione del documento i ritrovamenti archeologici. Per riuscire in questo intento

dovremmo disporre di reperti risalenti all'VIII e al IX secolo e pertinenti al territorio della diocesi di Capodistria. Attualmente per quest'area disponiamo di due gruppi di materiale archeologico: uno relativo ad una necropoli scoperta accanto al muro meridionale della chiesa parrocchiale di Predloka, cioè nella vallata del Risano, un'altro comprendente invece diversi elementi architettonici in pietra provenienti da vari siti del circondario di Capodistria, sempre però nell'ambito giurisdizionale della diocesi altomedievale. Attualmente possiamo parlare soltanto di una necropoli, anche se ciò contrasta con la mappa dell'insediamento di questa zona nel periodo esaminato. Indubbiamente si tratta soltanto della conseguenza delle poche indagini archeologiche effettuate in quest'area. Per questo motivo andranno individuate delle analogie nelle regioni confinanti, il Carso, la valle del Vipacco, l'Istria croata.

Ma vediamo innanzitutto i risultati a cui hanno portato le prospezioni archeologiche a Predloka, la località principale e topograficamente più significativa nell'area del Risano superiore, presso il villaggio di Črni Kal sotto al ciglione carsico. Dalla sorgente del fiume, che dista 3 km, e sino a qui non si incontra luogo più suggestivo. Tra la sorgente e la foce del fiume che sbocca nel golfo di Capodistria non si è trovato un sito archeologico più ricco e con tale continuità insediativa.

Qualora, in una fase successiva, si giungesse ad una valutazione dell'importanza di Predloka come località storica, questa affermazione avrà un ruolo molto significativo, se non determinante.

Passiamo ora alle testimonianze archeologiche. Tutte le indagini sono state dirette dalla prof.ssa E. Boltin Tome, che vanta una eccellente esperienza di ricerca e una profonda conoscenza dell'archeologia altomedievale e dell'Istria tutta. Le sue indagini sul campo ed i suoi studi non sono ancora ultimati, infatti sta portando a termine la stesura della relazione conclusiva sugli scavi di Predloka, pubblicazione che certamente conterrà anche un vasto apparato critico e comparativo. Oltre alla necropoli tardoantica e alle tombe altomedievali, lungo il muro meridionale e quello sud-orientale della chiesa parrocchiale di S. Giovanni Battista sono venute complessivamente alla luce 101 sepolture, che si possono suddividere in un gruppo più antico (dal VI all'VIII sec.) ed uno più recente (dall'VIII all'XI sec.). Per quanto attiene al gruppo più antico si possono rilevare analogie con Rifnik, Bled, Gojače, Veli Mlun, Mejica presso Pinguente ed altri siti. Nel corredo delle tombe più recenti sono stati rinvenuti pendenti da tempia in argento ed in bronzo, vari tipi di anelli ed anche un orecchino d'argento battuto. Tra i rinvenimenti più tipici del gruppo più recente vanno annoverati gli orecchini fusi a grappolo del tipo di Bijelo Brdo. Reperti interessanti sono anche gli orecchini con perla a campana decorata da un cordone con lavorazione a filigrana. Tutti questi oggetti sono stati scoperti nella tomba 31 e appartengono al gruppo dalmato ovvero al periodo del IX - X secolo. Questa campagna di scavo è stata condotta nel 1974.

Quando esposto è un breve sunto della relazione intitolata "Predloka, Spašeno arheološko blago Slovenije" la prof. E. Boltin Tome ha pubblicato nel catalogo della

mostra (pagg. 65/66) e che si basa sullo studio della stessa autrice apparso nel 1977 sulla rivista "Slovensko morje in zaledje", 1, pag. 83 dal titolo "Staroslovanski grobovi v Predloki pri Črnem Kalu in vprašanje kontinuitete naselja." In numerosi altri contributi l'autrice ha presentato il materiale di Predloka da vari aspetti, determinandone l'appartenenza etnica e analizzandone attentamente il rapporto con le regioni vicine. Secondo E. Boltin Tome il sito archeologico di Predloka con la chiesa di S. Giovanni Battista può vantare una continuità insediativa dell'abitato che va dal periodo romano ai giorni nostri.

La particolare posizione geografica e la morfologia dell'abitato, insieme ad una notevole abbondanza di spazio edificabile, condizione eccezionale lungo il corso superiore e medio del Risano, ne hanno fatto logicamente il polo centrale della zona. La necropoli tardoantica e quella risalente al primo medioevo, cui si ricollegano i sepolcri ad inumazione di epoca carolingia e ottoniana, attesta l'esistenza di un centro religioso, cui spettava il diritto di battesimo e sepoltura. Poiché la chiesa odierna è, storicamente, recente, si può ragionevolmente supporre che entro il perimetro dell'edificio attuale sorgesse un sacello paleocristiano, che ha avuto continuità per tutto il periodo dell'alto medioevo. A nord della navata era situata una grande costruzione romana che terminava con un'abside in forme non meglio definite. E. Boltin Tome ritiene che avesse carattere profano. Resta comunque determinante il fatto che a partire da questa costruzione verso nord e nord-est si apriva un grande spazio edificabile, come attestato all'estremo limite settentrionale di quest'area¹. Tenendo conto della funzione di culto della parte meridionale della spianata, l'idea che in quest'area sorgesse una villa rustica risulta poco verosimile². Per la storia locale e naturalmente per quella nazionale slovena riveste una particolare importanza la necropoli ad inumazione nelle sue due fasi altomedievali, soprattutto per il periodo carolingio-ottoniano. La necropoli più antica, tardoromana, non si discosta quanto a corredo da altre necropoli dello stesso periodo venute alla luce nella zona sudorientale delle Alpi, nei cosiddetti "rifugi", luoghi in cui la popolazione del periodo tardoromano cerca di perpetuare anche nelle nostre zone la cultura, la civiltà e lo stile di vita che conduceva nelle proprie città lungo le principali vie di comunicazione. Per poter rispondere con sicurezza al quesito in merito ad una possibile continuità anche nel periodo tardo-medievale della popolazione residente indigena, che avrebbe fatto propri novi stimoli culturali, o se ci troviamo di fronte a popolazione immigrata portatrice delle nuove acquisizioni dell'età franca e ottoniana dovremmo disporre di nuovi dati. Siccome non abbiamo ancora a disposizione studi antropometrici comparativi per quanto concerne il materiale osteologico più antico e quello più recente di Predloka propongo che, per il momento, sino a che non avremo questi risultati, si

1 E. Boltin Tome, Predloka - Antična in zgodnesrednjeveška lokaliteta, str. 189-207, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 11/2, 1986, 189-207, spec. 191. L'autrice tratta il problema dei resti romani anche nel contributo "Staroslovanski grobovi v Predloki pri Črnem Kalu in vprašanje kontinuitete naselja", Slovensko morje in zaledje 1, Koper 1977, 81-101, spec. 90-94.

2 La seconda parte della nota 1 vale anche per la supposta villa romana.

accolga la tesi di una nuova colonizzazione. Questa tesi mi viene suggerita dalle esperienze maturate durante gli scavi a Bled-Pristava, dove, al pari di Predloka, è venuta alla luce una necropoli che presentava una continuità di sepoltura che spaziava lungo tutto l'alto medioevo, ma con una fase più antica pertinente a popolazione autoctona ed una più recente a genti slave immigrate³. A favore di questa tesi è tutta l'archeologia altomedievale e non soltanto slovena, ma anche dell'area austriaca, croata, istriana e friulana⁴. Pertanto negli studi sinora pubblicati è pienamente plausibile non soltanto la tesi ma anche l'affermazione relativa agli Slavi quali fruitori della necropoli di Predloka nella sua fase più recente⁵. Accanto ad elementi della cultura autoctona nella parte più antica del sepolcreto, nella zona più recente, paleoslava, sono presenti corredi funerari köttlachiani, molto comuni tra i cosiddetti Slavi-Alpini, reperti pertinenti alla cultura di Bijelo Brdo, caratteristici per i Croati dei territori lungo la Sava, ma non mancano rinvenimenti che potremmo ascrivere all'area dalmato-croata⁶. Queste scoperte possono prestarsi a due interpretazioni: da un lato che nella zona considerata già in questo primo periodo si sia registrata una mescolanza etnica e dall'altro la probabilità che ci fosse uno scambio di beni (una forma di baratto) tra vicini. Questo problema è stato trattato dal prof. J. Kastelic nella pubblicazione sulla necropoli di Gojače, nella quale non esclude contatti diretti tra la Dalmazia ed il Carso ovvero la valle del Vipacco, contatti che ci sarebbero stati anche durante il periodo franco⁷. Questa possibilità non va esclusa neppure nel nostro caso, anche se è probabile che siano avvenuti in tempi un po' più recenti. Proprio questa situazione ci impone di indagare in maniera più approfondita sui rapporti tra Predloka ed i vicini, sia quelli prossimi che quelli più lontani. Si osserva in primo luogo che Predloka è piuttosto distante dagli altri siti paleoslavi dell'Istria, del Carso, della valle del Vipacco e del Friuli, per non parlare di quelli köttlachiani della Carniola e della Stiria. Geograficamente si trovano più vicino i siti dei dintorni di Pinguente. Probabilmente sarebbe necessario approfondire le indagini sugli elementi culturali che indicano gli stretti legami culturali ed economici che, in quei periodi lontani come oggi, univano l'area capodistriana a quella pinguentina. Sebbene di norma un reperto non sta necessariamente ad indicare la presenza dell'appartenente ad un determinato gruppo etnico o culturale cui spetta un dato genere tipologico, nel caso di Pinguente e dei suoi dintorni si può probabilmente parlare anche dei portatori appartenenti alla cerchia culturale degli Slavi-Alpini. A questo proposito ricordiamo in primo luogo Mejica, di cui Elica Boltin Tome ha pubblicato due semplici pendenti da tempia

3 J. Kastelic - B. Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, Arheološko in antropološko poročilo za l. 1948, Dela SAZU 2, Ljubljana 1950.

4 V. Šribar - V. Starč, Od kod ketlaške najdbe v Furlaniji, Arh. Ves 25, 1976, 462.

5 E. Boltin Tome, Sulla questione dell'insediamento degli Slavi nel capodistriano e nell'Istria settentrionale, Balcanoslavica 4, 23 ss.

6 E. Boltin Tome, Spašeno arheološko blago, Novi Sad 1981, 65-66.

7 J. Kastelic, Najdbe zgodnjega srednjega veka v Gojačah pri Gorici, ZČ 6-7, Ljubljana 1952-53, 89.

con tre sottili cerchietti nella parte inferiore dell'arco⁸. In tale tipo di realizzazione questi pendenti sono certamente merce non commerciabile in Istria, infatti in quest'area rappresentano un'eccezione. D'altra parte nella Carniola e oltre sono piuttosto diffusi e probabilmente usuali⁹ tra gli strati sociali più poveri. E' quindi verosimile che chi portava questi pendenti fosse un nuovo arrivato, giunto dal territorio degli Slavi-Alpini. Anche se per quanto concerne il Placito del Risano è sufficiente il fatto stesso che gli Slavi risultino presenti in territorio istriano nell'VIII e nel IX secolo, in questa sede ci permettiamo di proporre una differenziazione della popolazione slava di questi territori in base all'abbigliamento, come attestato dai resti materiali. Qui è probabilmente già presente, in nuce, quel fattore che più tardi, entro il tardo medioevo, portò alla formazione di gruppi linguistici e nazionali cioè dei diversi popoli. Prendendo in rassegna i ritrovamenti archeologici spettanti alla popolazione slava dell'Istria, limitatamente all'VIII e al IX secolo, si possono individuare alcuni denominatori comuni. Così come in matematica, dove il denominatore comune collega alcuni fattori (i numeri) in una operazione di calcolo, anche in archeologia il denominatore comune è rappresentato da una particolarità tipologica o cronologica, legata ad un fenomeno culturale, che accomuna due aree vicine o due gruppi etnici in un insieme più ampio. Gli esempi non mancano. In Istria quello più significativo è l'orecchino di Gimino che presenta tre nodi sulla lunula e che viene citato da tutti noi come l'esempio principe per stabilire cronologia e appartenenza¹⁰. Questo tipo di orecchino, per via della sua forma a mezzaluna non è affatto comune in Istria e in un più vasto ambito croato. Appartiene invece agli Slavi-Alpini, presso i quali è diffuso in tutte le varianti possibili. L'orecchino di Gimino è probabilmente da collegare ai primi orecchini a mezzaluna, di dimensioni molto ridotte, rinvenuti in Friuli e in Austria¹¹. Quando E. Boltin Tomè analizza l'orecchino con tre nodi sulla lunula trova analogie soprattutto con quello di Gimino e altri esemplari conosciuti di Batuje¹² e Mossa nel Friuli che, per essere le necropoli di quelle località

8 E. Boltin Tomè, Sulla questione..., *Balkanoslavica* 4: nella tavola a pag. 25, i nri. 1 e 2 rappresentano pendenti da tempia ripresi dal lavoro di B. Marušić apparso in *Arh. Ves* 6/1, 1955 e dallo studio dello stesso autore, intitolato "Istra v ranom srednjem vijeku", Pula 1960, T. 8,6.

9 Di norma tra i reperti delle necropoli paleoslave prevalgono statisticamente i pendenti da tempia. Si trattava indubbiamente dell'elemento decorativo meno costoso e quindi accessibile anche agli strati sociali meno abbienti.

10 B. Marušić, *Starohrvatska nekropola u Žminju*, Pula 1987, 58 ss. e T. 5 (tomba 217).

11 Al tipo di orecchino "a luna" con la parte inferiore più stretta, appartiene indubbiamente anche l'esemplare di Gimino. Veniva realizzato appiattendolo la parte inferiore del pendente da tempia. Alcuni esemplari sono noti dal Friuli (Buja, Mossa) e non mancano neppure nell'odierno territorio sloveno, con presenze sino al Danubio in Austria e sino alla Baviera. Nella tabella relativa agli orecchini battuti "a luna" questo tipo è illustrato nel gruppo E. Quasi 15 anni orsono tra questi esemplari abbiamo rilevato ben 14 varianti, che vanno certamente datate agli inizi dello sviluppo di questa tecnica. Facendo riferimento alla scoperta di Invillino sarebbe opportuno stabilire quale ruolo venne svolto dal Friuli nell'evoluzione di questo tipo di orecchino (V. Šribar - V. Starè, *Katalog karantansko-ketiške kulture*, Mostra in Museo nazionale, Ljubljana, 1974).

12 Al gruppo degli orecchini di cui si è parlato alla nota 11 appartengono pure alcuni esemplari

molto più tarde, vanno ascritti ad un altro periodo, certamente non molto anteriore all'anno mille. Per origini e sviluppo a questo orecchino si devono collegare alcuni orecchini di Batuje, come ad esempio quello realizzato assottigliando la parte inferiore dell'arco di un pendente da tempia che presenta due ingrossamenti alle estremità. Questa tecnica, che permetteva di ricavare un orecchino "a luna" è nota da epoche precedenti, ad esempio Gojače-Morlek, solo che qui, nella mezzaluna poco evidenziata, sono stati praticati dei forellini (uno o tre)¹³. Questa evoluzione è illustrata ancor meglio dagli orecchini provenienti dalla tomba 50 (T.20.7) o da quello rinvenuto tra le tombe (T. 59.3 o T. 29.1). Allo stesso gruppo formale appartiene un orecchino analogo, molto simile a quello di Batuje, tomba 50, sinora inedito, perché è venuto alla luce nella necropoli accanto alla pieve di S. Lorenzo in Monte di Buja. Il reperto è pertinente alla sonda 4, effettuata lungo il muro meridionale della navata, nel luogo in cui sono state trovate delle fosse tombali distrutte. Questo tipo di monile è noto anche in area austriaca¹⁴ e probabilmente è diffuso sino alla sponda destra del Danubio. Pertanto l'orecchino di Gimino può venir considerato l'ultimo stadio di sviluppo nell'evoluzione di tale ornamento, realizzato appiattendolo l'arco inferiore di un determinato tipo di pendente da tempia. Questa parte dell'analisi dovrebbe soltanto confermare la già citata tesi sull'origine dell'orecchino "a luna". Per evidenziare il ruolo del Friuli nello sviluppo di questo tipo di orecchino dovremmo forse prendere in considerazione anche quello scoperto da V. Bierbrauer a Invillino¹⁵. Così anche Gimino, posto nel cuore dell'Istria, ci ha portati fuori dalla penisola, molto più a nord. A un risultato simile ci avrebbero condotto anche i due pendenti da tempia con tre cerchi sull'arco inferiore trovati a Mejica presso Pinguente. Ma le migliori analogie si possono riscontrare a Gorizia, che viene ancora collegata con l'immagine archeologica della valle del Vipacco¹⁶. Cercando gli elementi di connessione tra l'Istria ed i territori posti più a nord bisogna nuovamente fermarsi a Gimino ed ai numerosi orecchini che vi sono stati rinvenuti. Qui l'elemento decorativo a campana è sempre presente ed è noto in due varianti: una attesta la presenza della

provenienti da Sv. Junj presso Batuje, come ad esempio quello dalla tomba 50 (T. 20,7), che rappresenta una derivazione molto tarda con alcune caratteristiche stilistiche, tipiche dapprima del IX secolo e particolarmente del X secolo. Tipologicamente più antico e cronologicamente più vicino ai nostri prototipi risulta l'orecchino T. 29. 1, pertinente alla prima fase di sviluppo dell'orecchino derivato dal pendente da tempia. Sono probabilmente ancora più antichi, ma tuttavia dal punto di vista dell'evoluzione certamente collegati al tipo da noi preso in considerazione, i due orecchini di Morlek con uno e tre forellini sulla stretta lunula (D. Svoljšak - T. Knific, Vipavska dolina, Ljubljana 1976, T. 10.2, 3).

13 Ibid.

14 Un elemento di raccordo tra l'area istriana e l'Austria e la Baviera per quanto concerne la tipologia dell'orecchino "a luna" con lunula stretta è indubbiamente rappresentato da alcuni orecchini di questo tipo rinvenuti nella valle del Tagliamento superiore e Degano (P. Korošec, Zgodnjesrednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov II, T. 119. 6-9) ed in particolare quelli da Luincis-Ovaro (op.cit., T. 119. 8). L'autrice menziona esemplari di questo tipo in Austria e in Baviera (o.c., T. 122. 1-6).

15 V. Bierbrauer, Invillino-Idligo in Friaul, Münchener Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte 33-34, 1987-1988.

16 D. Svoljšak - T. Knific, Vipavska dolina, op.cit. 1976, T. 11. 2, 3, 4.

maniera morava ovvero bizantina di realizzare questi monili, l'altra il tipo a campana sviluppatosi nell'area carantano-köttlachiana, dove il pendente è costituito da due metà realizzate in lamina battuta, unite "ad incastro" oppure, anche se di rado, unite mediante cerchietti di filo, raramente granulato. Gli esemplari più belli sono stati pubblicati dal Pittioni nella sua relazione sulla necropoli paleoslava nella località stessa di Köttlach¹⁷. Naturalmente questo tipo di ornamento è presente nell'area classica di diffusione della cultura carantano-köttlachiana nell'odierno territorio sloveno, sempre nell'ambito della zona di influenza di questa cultura¹⁸.

Accanto ai numerosi esempi del tipo bizantino di questo monile a Gimino, risultano quasi estranei il tipo a campana e forse anche il pendente da tempia. Assumono un significato rilevante solo se li consideriamo testimonianze della presenza di un individuo giunto dal territorio carantano. A tale interpretazione ci rimandano due considerazioni: in primo luogo che il tipo carantano di orecchino a campana non rappresentava un elemento concorrenziale al tipo bizantino ed in secondo luogo che esiste un'ampia zona senza ritrovamenti tra l'Istria e ed il territorio carantano e che quindi i ritrovamenti istriani sono il riflesso di micromigrazioni e non la risultante di scambi commerciali. Un tanto si può affermare anche in merito alla spilla di Sipar sulla quale sono raffigurati una doppia croce ed al centro un animale simile al leone¹⁹. In terra istriana ci sono altri siti e reperti pertinenti al mondo slavo-alpino che potremmo considerare "denominatore comune". Predominano, sia per numero che per forma, i pendenti da tempia che probabilmente erano caratteristici per gli strati meno abbienti della popolazione. A fronte di splendide realizzazioni della cultura dalmata e di Bijelo Brdo, i pendenti köttlachiani potevano soddisfare soltanto quanti erano cresciuti in un ambiente in cui questi ornamenti avevano avuto origine. Il materiale köttlachiano compare non soltanto in Istria ma anche sulle coste della Dalmazia settentrionale, come attestano i reperti di Vinodol²⁰. R. Matejčić ritiene che i mutamenti sopravvenuti in questa parte della Dalmazia siano il risultato delle incursioni franche e quindi, anche se indirettamente, si può ipotizzare che il ritrovamento di elementi della cultura köttlachiana in tale area sia da collegare alla presenza dei Carantani, almeno durante certe campagne militari dei Franchi²¹. Per poter affermare un tanto anche per l'Istria sarebbe da tener in considerazione la possibilità che gli spostamenti dei Carantani in queste zone siano stati determinati dalla concessione delle terre secondo il nuovo sistema feudale introdotto nello stato franco e la conseguente mobilità di forza lavoro contadina e

17 R. Pittioni, *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Köttlach*, Sonderschriften der Zweigstelle des Deutschen archäologischen Instituts, Wien 1943.

18 Citiamo questo tipo di orecchino o pendente da P. Korošec, op. cit., T. 47. 1 o da Kranj, secondo la stessa autrice, T. 70. 3, passim.

19 B. Marušić, *Skeletni grobovi v Bujah in Buzetu*, *Arh. Ves* 38, 1987, T. 8, T. 8.

20 R. Matejčić, *Istraživanje dijela starohrvatske nekropole u Velom Dolu kod Križišća u Vinodolu*, *Histria Archaeologica* II/1, Pula 1974, 14.

21 *Ibid.*, 15.

artigiana. Pertanto non appare accettabile la tesi di alcuni studiosi che in passato facevano risalire la comparsa dei materiali carantano-köttlachiani al IX e al X secolo. Sembra molto più probabile che questo fenomeno abbia avuto inizio prima della fine del IX secolo, come attestato chiaramente dalla necropoli di Predloka²².

In una esposizione così breve non possiamo permetterci un'analisi archeologica comparativa più dettagliata di Predloka e degli altri siti in Istria, sul Carso e nella valle del Vipacco. Questa potrebbe essere materia per un saggio. Tuttavia, già dalla breve rassegna che ne abbiamo proposto, si ricava l'impressione che questo territorio per quanto concerne l'insediamento sia collegato ad una unità più ampia, che in questo periodo non può ancora presentare differenziazioni etniche. Ciò accadrà molto più tardi, durante le migrazioni, e ce lo conferma la storiografia del tardo medioevo²³. Siccome un confronto con la migrazione degli Slavi-Alpini in Friuli non servirebbe ad arricchire le nostre conoscenze sugli Slavi dell'Istria, probabilmente ci conviene trascurarlo. Forse vale comunque la pena ricordare che sulla base dei resti materiali si possono acquisire numerosi elementi relativi all'insediamento dei Carantani in Friuli. Se esaminiamo la mappa delle correnti migratorie dalla Carinzia e dall'Alta Carniola vedremo che si trattava di un fenomeno ben organizzato. Qualcosa di simile deve essere accaduto anche in terra istriana. A conclusione di quanto detto sinora voglio ricordare che a Predloka, come negli altri siti istriani in cui è stata riscontrata la presenza di reperti carantano-köttlachiani, in genere si registra una continuità insediativa per tutto il periodo altomedievale e non sono attestati spostamenti che possano far pensare ad un trasferimento temporaneo o permanente degli immigrati slavi.

Oltre a Predloka, che con la sua necropoli altomedievale e la sua fase paleoslava ci ha offerto il materiale archeologico che ha permesso queste riflessioni sui periodi di insediamento degli Slavi in Istria, per il momento non ci sono noti altri sepolcreti risalenti a questi periodi. Possediamo comunque altro materiale archeologico che ci servirà per tentare di stabilire il rapporto che intercorreva tra i nuovi arrivati e la chiesa. Si tratta di materiale piuttosto abbondante proveniente da siti scoperti nell'area tra Capodistria e Pirano e nel retroterra capodistriano sino alla valle della Dragogna. Nel 1977, in una esposizione molto originale, il Museo regionale di Capodistria ha presentato elementi architettonici con ornamenti "ad intreccio", pubblicando nell'occasione anche un catalogo con le foto di 33 esemplari provenienti da tutta la Slovenia²⁴. La maggior parte dei reperti proveniva dal territorio più prossimo a Capodistria, mentre alcuni pezzi erano pertinenti alla stessa area urbana della città. Uno sguardo a questo materiale può offrire spunti molto stimolanti, soprattutto se teniamo conto della sua ripartizione topografica. Tra gli esemplari custoditi nel Museo ce ne sono 10 di cui per il momento non

22 E. Bolfin Tomè, Elementi ketlaške kulture skupine na grobišču v Predloki, Arh. Ves 32, 1981, 600.

23 M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1933, 36 ss.

24 M. Sagadin, Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji, Koper 1977.

conosciamo il sito di provenienza, anche se appare valida la supposizione che li vuole appartenenti all'area urbana o al suo circondario più prossimo. Tutti i reperti possono venir datati nella prima metà del IX secolo, al di fuori di uno che l'autore del catalogo ha genericamente ascrivito a questo secolo. Si tratta di un dato molto importante, che conferma la corrispondenza cronologica con il Placito del Risano e ancor più con la comparsa dei primi immigrati slavi nella fascia costiera. A questo problema dedicheremo più spazio nel trattare di reperti simili venuti alla luce nei villaggi vicini alla città: il frammento da Monte S.Marco e la pietra da San Colombano presso Crevatini, ovvero dalla cresta a nord di Capodistria, la transenna completamente integra murata nel campanile della chiesa di Monte a sud della città, datata nel X sec.²⁵ e un frammento lapideo rinvenuto al di sotto dell'acquasantiera nella chiesa di S.Biagio a Padena, ornato da un motivo "ad intreccio" risalente alla prima metà del IX secolo.

La pietra rinvenuta sul Monte S.Marco si trovava nelle immediate vicinanze delle rovine che secondo la tradizione sono le fondamenta della chiesa di S.Marco, che serviva probabilmente un abitato nei paraggi del quale non sappiamo nulla, ma che numerose circostanze ci fanno supporre sorgesse in prossimità del tumulo sul Monte stesso. Certamente i coloni che coltivavano l'estesa superficie tra S.Marco e Semedella dovevano essere numerosi, e con tutta probabilità risiedevano in un luogo vicino. Le località citate, nelle quali sono stati rinvenuti i resti lapidei, oggi sono abitati sloveni e, secondo lo schema che ci ha fatto conoscere Predloka, si può ragionevolmente ritenere che vennero colonizzati, almeno a partire dell'età franca, anche dagli Slavi del duca Giovanni. A questo problema, comunque, andrebbe dedicato uno studio approfondito.

Sebbene Carcase (Krkavče) non si trovi nelle immediate vicinanze della città, ovvero sia la più lontana rispetto agli altri abitati in cui sono stati scoperti tali elementi architettonici pertinenti a qualche chiesa e decorati "ad intreccio", ciò non modifica il fatto che questo villaggio dipendesse dai vicini centri costieri. Carcase è situata in una zona ricca di storia e di rinvenimenti archeologici e si annovera tra le località slovene di tradizione ancora altomedievale²⁶. Nell'identificare l'insediamento slavo in questa parte della costa istriana in base alla presenza di questi frammenti lapidei con decorazione "ad intreccio" non possiamo permetterci di semplificare troppo questo approccio metodologico. Infatti le ricerche relative alla colonizzazione slava in questa parte della costa istriana (e intendiamo parlare dell'area oggi inclusa politicamente nella Repubblica di Slovenia) sono appena iniziate. Sinora è stata condotta una sola grande campagna di scavo, proprio a Predloka, mentre gli archeologi dell'Istria croata hanno compiuto vaste indagini nel centro e nel sud della penisola, attestando la presenza di insediamenti slavi nell'interno dell'Istria. Rimane comunque aperto il problema del collegamento tra queste

25 Ibid., la transenna di Šmarje presso Capodistria è presentata al numero 23.

26 Ibid., ai numeri 16 e 17 sono presentate le pietre provenienti da Krkavče.

ondate di colonizzazione e l'architettura religiosa, dove si registra la comparsa di elementi decorativi "ad intreccio".

Per meglio comprendere la situazione confrontiamola con quella che si riscontra in Carinzia. Quando H. Schmiedinger nel suo importante contributo "Patriarch und Landesherr" esaminava i confini delle proprietà feudali patriarchine in Carinzia, rimase senza argomenti utili a definirne i limiti settentrionali²⁷. Quando poi K. Ginhart scrisse il suo saggio sui resti lapidei decorati "ad intreccio" rinvenuti in Carinzia, opera poi completata dal G. Piccottini²⁸, si ebbe modo di stabilire che tale ornamentazione ed anche la sua stessa realizzazione erano connesse alla sede del patriarca, cioè il Friuli. Mancò un niente perché si riuscisse a determinare che le chiese carinziane decorate in questa maniera erano spesso legate alla contemporanea presenza di una necropoli paleoslava²⁹. In questo periodo infatti quasi tutta la Carinzia era slava. Pertanto non deve stupire che la chiesa di Aquileia, in particolare al tempo di Paolino II, abbia fatto di tutto per diffondere la fede cristiana tra gli Slavi ancora pagani³⁰. Ciò vale per tutta l'area sottoposta all'arcivescovado di Aquileia abitata da genti slave ed anche per il feudo patriarchino della Carinzia, cosa inusuale e contraria alle norme del diritto, anche se tutti gli elementi raccolti l'attestano³¹. Le chiese carinziane con decorazioni "ad intreccio" divennero i centri della vita religiosa pertanto, indipendentemente dal periodo in cui sorsero, possiamo considerarle le fondamenta su cui si svilupparono le chiese matrici che nel XII secolo avrebbero poi dato luogo alla nascita delle pievi. Questa esperienza positiva per la chiesa potrebbe essere stata presa a modello per includere anche gli Slavi del duca Giovanni nella vita religiosa dell'Istria settentrionale. Anche se ciò non avvenne, si può ugualmente ipotizzare una contemporaneità dei due eventi. Tutto ciò è legato al problema dell'inserimento dei nuovi immigrati Slavi nell'ambito dell'organizzazione ecclesiastica nel periodo che vede il passaggio al nuovo sistema economico feudale. Certamente non è un caso che in questo periodo sia stata avviata la costruzione di nuovi edifici di culto con tutte le caratteristiche proprie di tale architettura. Pertanto è sicuramente plausibile la tesi che collega la nascita delle nuove chiese alle necessità della popolazione slava. Quindi anche le chiese del territorio capodistriano possono venir assunte come secondo argomento archeologico in favore non solo della presenza ma anche dell'ampiezza del territorio in cui gli Slavi si erano insediati. Si tratta certamente di dati nuovi, che sinora non erano stati presi in considerazione, anche se naturalmente

27 H. Schmiedinger, *Patriarch und Landesherr, Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileia*, Graz-Köln 1954.

28 K. Ginhart, *Die karolingischen Flechtwerksteine in Kärnten, Carinthia I*, 132, 1942.

29 P. Korošec, *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov*, Ljubljana 1979, 163. Nel capitolo "edifici di culto" sono rappresentati quasi tutti gli edifici di questo tipo presenti non soltanto in Carinzia ma anche nell'odierno territorio sloveno. In alcuni casi viene menzionato anche il sepolcro intorno alla chiesa, come ad esempio sull'isola di Bled e in Carinzia a Fölk (Borče) - Emmersdorf (pag. 23), sotto il nro. 52, passim.

30 M. Kos, *l.c.* 65 ss.

31 Idem.

necessitano di ulteriori verifiche. I resti lapidei con ornamenti "ad intreccio" si trovano non soltanto nelle chiese matrici del retroterra capodistriano, ma anche nel centro stesso della città e nel suburbio³². Anche se a Pirano conosciamo un solo esemplare di tali frammenti - murato nel Battistero - non dubitiamo che ce ne fossero anche altrove³³. Le pietre con questi motivi ornamentali provenienti dai centri latini sulla costa settentrionale dell'Istria possono venir collegate a quelle rinvenute nei villaggi dell'entroterra soltanto per quanto concerne l'organizzazione ecclesiastica e le eventuali botteghe, certamente non presenti, in quel periodo, nelle campagne. Venivano dalle città forse anche gli operai e i progettisti delle chiese, ma comunque questo materiale non può essere ritenuto una prova della presenza slava. Ed effettivamente sembra indubbio che le città fossero abitate da popolazione latina³⁴ e questa loro condizione non muta prima dell'anno mille. Ai primi, lentissimi, e all'inizio poco fruttuosi cambiamenti, si assiste appena nell'XI secolo. Le città non hanno mutato il loro carattere sino a tempi molto recenti.

Conclusione.

La necropoli paleoslava di Predloka insieme alla chiesa di S. Giovanni Battista con la sua tradizione paleocristiana attesta senza ombra di dubbio la presenza di colonizzatori slavi a partire dalla seconda metà dell'VIII secolo e per tutto il basso medioevo sino ai giorni nostri. I reperti archeologici trovati come corredo nelle tombe testimoniano che queste genti, stabilitesi in zona nella seconda metà dell'VIII secolo, vissero stabilmente in questa località durante l'alto medioevo e non ci sono quasi dubbi sulla loro presenza anche in seguito. I rinvenimenti stabiliscono chiaramente l'origine slavo-alpina di queste popolazioni. Tuttavia nelle tombe si sono rinvenuti singoli reperti che rimandano alla cultura di Bijelo Brdo oppure al gruppo dalmato paleocroato. Questi materiali testimoniano esplicitamente che gli abitanti slavi di Predloka e del suo circondario non furono fra quelli che sarebbero stati costretti ad abbandonare le loro dimore nei dintorni di Capodistria. In questo caso è indubbio che si possa trattare di un fenomeno analogo alla colonizzazione slava dell'Istria centrale e meridionale. Ne sono una conferma le numerose necropoli paleoslave scoperte e studiate dagli archeologi istriani guidati dal dr. Branko Marušić³⁵. Le sperienze ed i risultati delle indagini effettuate dal Museo archeologico dell'Istria di Pola potrebbero servire da guida nel decidere dove e come scavare anche nell'Istria settentrionale. Ad indirizzare le ricerche possono servire anche i frammenti lapidei con decorazioni "ad intreccio" delle chiese del retroterra capodistriano che probabilmente si valevano del diritto di battesimo e sepoltura. In questo ambito vanno

32 M. Sagadin, *Plastika* ..., o.c., i frammenti lapidei ai nri. 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 14, 15 sarebbero almeno in parte elementi dell'arredo di chiese capodistriane.

33 Ibid. ed i resti lapidei nro. 18, 19, 20.

34 S. Žitko, *Listina Rižanskega placita - dileme in razpotja domačega in tujega zgodovinskega*, Koper 1991. Dal contesto del PR risulta evidente un fatto, e cioè che le città della costa istriana erano saldamente in mano alla popolazione latina autoctona.

35 B. Marušić, *Istra u ranom srednjem vijeku*, Pula 1960 e i numerosi altri lavori dello stesso autore che trattano il problema dell'insediamento degli Slavi in Istria.

individuare le necropoli paleoslave anteriori al 1000. Si tratta di chiese per cui in genere è attestata una continuità di fruizione durante l'alto ed il basso medioevo.

L'analisi del materiale archeologico proveniente dalla necropoli altomedievale di Predloka, presentata in vari scritti dalla prof. E. Boltin-Tome, indica i tre orizzonti di questo sepolcreto: il primo pertinente a popolazione autoctona del VI o VII secolo; uno slavo-alpino che va dall'VIII all'XI secolo ed un terzo costituito da tombe riferibili alla cerchia culturale dalmatocroata. Le tombe più numerose sono quelle appartenenti alla cultura carantano-köttlachiana. I materiali di questi ultimi due gruppi stanno a testimoniare la presenza slava a Predloka a partire dalla seconda metà dell'VIII e fino all'XI secolo.

Che i defunti sepolti nella seconda metà dell'alto medioevo appartenevano al ceppo slavo viene confermato, oltre che dalla *facies* culturale del corredo funerario, anche dal fatto che in quel periodo nell'ambito dello stato carolingio e poi di quello ottoniano furono soltanto gli Slavi a conservare l'uso di mettere un corredo nelle tombe.

Tentando di individuare chi abbia "importato" questi ornamenti pertinenti alla cultura carantano-köttlachiana, riteniamo che lo abbiano fatto proprio quelli a cui erano appartenuti, nel corso dei loro spostamenti incentivati anche dalla volontà dei Franchi di includere pure l'Istria entro i confini del loro stato.

Da dove arrivarono i Carantani, i Croati e altri abitanti della pieve di Predloka? Uno di questi flussi migratori è senza dubbio attestato dall'orecchino "a luna"³⁶ proveniente dalla tomba femminile n.65 che merita un'analisi particolareggiata. Per tipologia questo orecchino rientra tra quelli derivati dai pendenti da tempia: nella parte inferiore più larga, "a luna", sono incisi tre cerchietti con un puntino nel mezzo. La lunula è inoltre separata dalla parte superiore anche da altre due incisioni semicircolari. Un esempio singolare - forse il modello da cui sono derivati questi orecchini - è il n. E 14, proveniente dalla necropoli di Sv. Jurij (G.Giorgio) presso Batuje³⁷. Sembra quasi una forma intermedia tra il pendente da tempia e l'orecchino "a luna". Anche in questo caso la parte inferiore, che si allarga "a falce", è separata dall'anello di chiusura mediante due incisioni semicircolari, e testimonia una non meglio definita connessione tra l'orecchini di Batuje e quello di Predloka. Non ci sono quasi dubbi che esistano stretti legami sia cronologici che tipologici, sebbene l'orecchini di Predloka sia tecnologicamente un po' più evoluto.

In merito all'orecchino di Batuje va rilevata inoltre la decorazione incisa sulla lunula, costituita da un motivo ad "X" ripetuto più volte. La parte inferiore dell'ornamento è più marcata e ricorda molto un'onda, il che risulta importante nell'individuare analogie con altri materiali. Somiglianze con l'orecchino di Predloka si riscontrano relativamente vicino a Batuje, sulla sponda destra dell'Isonzo, nel villaggio Friulano di Mossa, presso Gorizia. Nella tabella questo orecchino è contrassegnato dalla sigla E3. Risulta essere

36 E.Boltin-Tome, *Elementi...*, 1981, T. 2, 12.

37 D. Svoljšak, T. Knific, *Vipavska dolina, Situla 17*, Ljubljana 1976, 53-55, T. I. 6, T. III.

molto simile a quello di Batuje, soprattutto per la lunula "a falce". E' indubbio inoltre che entrambi appartengono allo stesso gruppo tecnologico. Per individuare altre somiglianze va detto inoltre che la superficie della lunula dell'orecchino di Mossa è decorata da due file di cerchietti incisi con un puntino nel mezzo, disposti lungo il bordo superiore ed inferiore della lunula. L'orecchino di Mossa aveva fatto proprie nuove particolarità decorative, di cui tratteremo in un'altra occasione. Per concludere questo nostro studio comparativo dell'orecchino di Predloka dobbiamo soffermarci ancora su un esemplare noto e precisamente datato di Žminj/Gimino (E 6). Questo, sebbene appartenga allo stesso gruppo tecnologico degli orecchini di Predloka, Batuje e Mossa, risulta il più evoluto dal lato produttivo³⁸. La connessione formale tra il pendente di Mossa e quello di Gimino è evidente. La lunula dell'orecchino di Gimino, che è stata probabilmente battuta a caldo, appare più larga, con finiture più accurate e presenta soltanto un serie di cerchietti con un puntino al centro. Ogni cerchietto è sistemato in un campo, delimitato da doppie incisioni lineari disposte ai lati del cerchio.

La correlazione tipologica e cronologica dei nostri quattro esemplari di orecchini del gruppo E risulta accettabile ed ha inoltre un'altra dimensione, la connessione geografico-stradale tra il Friuli e l'Istria. La diffusione di questo gruppo di oggetti è avvenuta da ovest verso sudest e lo attesta l'evoluzione tipologica da Batuje, ovvero da Mossa, verso Gimino. In tal modo possiamo arrivare ad affermare che lo strato più antico dell'insediamento di Predloka appartenga a genti giunte dal Friuli attraverso la Valle del Vipacco ed il Carso che si sono poi spinte verso il centro dell'Istria. Sebbene questo strato culturale sia legato alla fase più antica delle tombe slavo-alpine, allo stato attuale delle indagini non azzarderemmo una definizione del substrato etnico produttore e fruitore di questo gruppo di oggetti. Questo aspetto verrà approfondito nel corso delle indagini relative a questo fenomeno culturale. Per il momento concordo con la tesi di E. Boltin Tome in merito all'insediamento dei Carantani e del gruppo dalmato-croato. In ogni caso sarà necessario molto altro tempo per analizzare dettagliatamente questo problema. Soltanto così si arriverà a definire un quadro particolareggiato in merito ai sistemi organizzativi che i Franchi adottarono nel colonizzare l'area istriana. In tali ricerche sarà necessario includere pure il materiale di Mejica è presso Pinguente, l'analisi dei rapporti tra i reperti "kôtlachiani" e quelli di altre culture presenti nella necropoli di Gimino ed anche il contributo non indifferente che potrebbe dare la necropoli di Veli Dol. Con tutta probabilità un quadro molto più completo si potrebbe ricostruire avendo a disposizione un'analisi simile compiuta in Friuli e anche in Carinzia. Nell'ambito delle necropoli altomedievali sinora note in quest'area, oltre all'orecchino "a luna", sono presenti vari altri materiali di corredo che nel corso delle future indagini su questa problematica dovranno necessariamente essere presi in considerazione, se non altro per acquisire una

38 P.Korošec, Arheološka slika; M. Brozzi, Stanziamenti paleoslavi del IX-X sec. in Friuli, *Ce fas tu?* 39, 1-6, Udine 1963.

visione più completa del mondo culturale di questo gruppo di immigrati di cui abbiamo trattato nel presentare la necropoli di Predloka e stabilire i collegamenti tra questo e gli altri sepolcreti di cui si è parlato. Il denominatore comune così concepito trova riscontro ad esempio negli orecchini con forellini nella parte inferiore allargata del fermaglio, trovati nella necropoli di Gojače³⁹. L'analisi che abbiamo compiuto sinora con un altro gruppo di oggetti e con quello del "denominatore comune" ribadiscono in maniera ancora più significativa il flusso di migrazioni che si svolse sull'asse Friuli-Valle del Vipacco-Carso-Istria.

Ma su questo tema ritorneremo in un'altra occasione.

Traduzione di Daniela Milotti Bertoni

39 D. Svoljšak-T. Knific, Vipavska dolina, 1976, 112; T. 10.1-3; T. 11.2-4; T. 52.5,6; B. Marušić, Istra u ..., 1960, T. VII; B. Marušić, Mejica presso Buzet, Arh. Vest. 6/1, 1955, T. 1.5.

Prikaz:

Harald Krahwinkler: FURLANIJA V ZGODNJEM SREDNJEM VEKU
(FRIAUL IM FRÜHMITTELALTER, Wien - Köln, 1992.)

Herwig WOLFRAM

prof. dr., Institut za avstrijsko zgodovino, Dunaj, Karl Lueger Ring 1, A

Leta 803 se je furlansko vojvodstvo - vsaj po aspiracijah - razširilo. Frankovska vojska je vdrla v Panonijo, da bi mirovno posredovala med Avari in Slovani, istočasno pa je hotela utrditi pokorščino kneza Tuduna. Neki nekoliko bolj odmaknjen vir vsebuje podatek, da je Panonija s sosednjimi Tegna priznala Karlovo oblast. Kakorkoli že razumemo to sporočilo, v ta čas verjetno spadajo začetki tako zahodnodalmatinskih-liburnijskih kneževin kakor vojvodine (dukata) Sisak/Siscia. Bizantinci niso posegli v frankovsko-avarsko vojno. Toda širitev Karlove oblasti na področje Jadrana od Benetk prek Gradeža do Istre je zelo prizadela njihove interese. Bizantinski poslanci so Karla Velikega leta 812 z aklamacijo potrdili za bazileja (kralja) šele potem, ko se je odrekel Benetkam in dalmatinskim mestom. Ta potrditev je bila ne nazadnje posledica zmag bolgarskega kana Kruma nad bizantinskimi vojaškimi silami. Gradež in njegovo istrsko cerkveno (diocezansko) območje sta zato ostala pod Franki in s tem podrejena posredno furlanski upravi.

Med spori za Benetke in Dalmacijo je obstajala nevarnost, da bi se upirala tudi Istra, ki je prišla pod Franke najbolj zgodaj leta 788, in bi se zavzela za povratek Bizantincev. Povod za njeno nezadovoljstvo je dalo vladanje vojvode Janeza, ki si je brezobzirno prizadeval za utrditev svojega lastnega položaja in položaja svojih sorodnikov v deželi. Krahwinkler je s prepričljivimi argumenti utemeljil verjetnost, da Janez in njegovi niso prišli od drugod, temveč so bili domači velikaši, ki so stavili na frankovsko karto, da bi po tej poti kot Karlovi mandatarji postali gospodarji Istre. Zaradi aktivnosti bizantinskega ladjevja v Jadranu pa so pritožbe istrskih višjih slojev obrodile uspeh. Karel Veliki je napotil v Istro dva poslanca (verjetno leta 804), ki sta v znamenitem Rižanskem placitu zaustavila samovoljo zelo sposobnega vojvode. Izrek so zapisali v listino, ki ne priča le o prehodu teh krajev izpod bizantinske pod frankovsko oblast, temveč je tudi najpomem-

bnejša italijanska upravna listina vse do visokega srednjega veka. Dokument osvetljuje institucionalne, socioekonomske in predvsem etnične razmere v primorskem področju Istre. Romanski mestni prebivalci niso bili samo prepričani, da jih Janez in njegovi sorodniki izkoriščajo, ampak so tudi sodili, da jih njegovi slovanski privrženci ogrožajo. Na drugi strani pa je kot branilec in zastopnik svojega istrskega cerkvenega območja nastopil gradeški patriarh Fortunat, ki je bil tedaj še v najboljših odnosih z Aachnom. Karlova poslanca sta bila Kadolaj in Aio: eden je bil najbrž furlanski vojvoda, drugi Langobard, ki so ga Pipinove vojaške sile "našle" v begunstvu pri Avarih in si je kot izgnanec končno le še pridobil vladarjevo naklonjenost. Karel Veliki je gotovo v vsem in trdno podprl odločitev svojih pooblaščenecv. Tudi njegov sin in naslednik Ludvik Pobožni je takoj po prevzemu prestola leta 814 potrdil Rižanski placit, ki so mu ga predložili, in je kasneje, ko je verjetno že izbruhnila vojna z Ljudevitom, ponovno nastopil v obrambo Istre.

Haraldu Krahwinklerju gre vse priznanje, da je skoraj petdeset strani svoje monografije o Furlaniji namenil temeljiti obravnavi imenovane sodne listine. Po zelo dobrem uvodu podaja doslej prvi celoten prevod dokumenta v nemški jezik (202, op. 11), ki ga vrhu tega še obširno komentira in interpretira. Dalje obravnava tudi strukturo in pojmovno bogastvo listine (210 ss) in navaja bogate podatke o nastopajočih osebah. Peto poglavje namenja pravnozgodovinskemu položaju mest in njihovih predstavnikov (227 ss). Zatem sledi raziskava nazivov, funkcijskih oznak ter socioekonomskih aspektov v listini, vključno z etničnimi problemi, ki so se izcimili v prvi vrsti iz sporov med romanskim mestnim prebivalstvom in Slovani, ki jih je naselil vojvoda Janez.

O Krahwinklerjevi monografiji obširno poroča R. Bratož (ZČ 47, 1993, 145-149). Namen pričujoče predstavitev je, da s posebnim poudarkom opozori na avtorjevo odlično pionirsko raziskavo o Rižanskem placitu. O pionirski raziskavi lahko govorimo zato, ker je avtorju v njej uspelo sorazmerno obširno prikazati tako rekoč vse pomožnovedne, pravnozgodovinske, gospodarskozgodovinske in socialnozgodovinske kakor tudi etnografske aspekte te edinstvene listine. Rižanski placit je vsekakor še zmerom primerna tema za posebno disertacijo oziroma samostojno knjigo.

(Prevod iz nemščine: Jože Hočevar)

DISKUSIJA/DISCUSSIONE

S. Žitko, Koper: Mislim, da je bilo današnjih 6 referatov zelo dobra iztočnica za diskusijo in, da smo dobili dovolj celostno podobo o vprašanju Rižanskega placita bodisi iz historičnega, bodisi iz arheološkega aspekta. Še enkrat seveda moram ponoviti, da nam je žal, da za današnje srečanje nismo pridobili zgodovinarjev iz Furlanije, bodisi prof. G. C. Menisa, bodisi prof. A. Tagliaferrija, da je še vedno eno odprtih vprašanj vprašanje upravne ureditve in odnosa med Furlanijo in Istro v 8. v začetku 9. stoletja, to se pravi nekje v obdobju Rižanskega placita. To je še vedno zaslediti v stališčih in razpravah italijanskih oz. furlanskih zgodovinarjev. Se pravi, ali sta tvorili Furlanija in Istra eno upravno enoto v času Karla Velikega ali sta bili to dve različni upravni enoti. V tem kontekstu je še vedno nedorečeno vprašanje funkcije vojvode Johanesa odn. vojvode Ivana ali Janeza, kakor hočete. Žal tega vprašanja zaradi odsotnosti furlanskih zgodovinarjev ne bomo mogli v celoti razčistiti.

Drug segment, ki je danes tudi izostal in o katerem sem govoril, je prav gotovo pomemben segment bizantinskega upravnega odnosno še bolj davčnega sistema, o katerem je nameraval govoriti dr. Jadran Ferluga, ki je udeležbo zaradi bolezni moral odpovedati.

Kljub temu smo danes vendarle dobili izredno nazorne orise, konstelacijo tedanje dobe, politično konstelacijo, ki jo je podal dr. Lujo Margetić. Izredno dober koncizen oris istrske cerkve v 7. in 8. st. pa dolgujemo dr. R. Bratožu. Ravno tako oris arheološke podobe z zanimivima prispevkoma E. Szameita in B. Mader. S tem odpiram diskusijo ne da bi sugeriral katero vprašanje je pomembnejše odn. katero vprašanje bodo diskutanti prej načeli. Predlagal bi, da bi vendarle posneli vaše diskusije, zato bi prosil, da bi se vsak predstavil. Te diskusije lahko tudi kasneje pošljete Muzeju v pisni obliki, za kar vam bomo hvaležni, sicer bomo skušali iz vaših diskusij, ki bodo snemane, oblikovati tekst in ga dodati k referatom in izdati v zborniku. Odpiram diskusijo.

P. Štih, Ljubljana: Imam pripombo, ki se mi zdi primerna za začetek diskusije o Rižanskem placitu. Navezujem na drugi referat današnjega dne, to je bila filološka analiza dr. G. Filipija, in diskusija o tem, ali v zaključku placita stoji vejica ali ne. Pozabili ste na dejstvo, da je listina Rižanskega placita ohranjena samo v enem prepisu iz začetka 16. st., medtem ko Rižanski zbor spada v začetek 9. st. Iz diplomatičnega stališča je to gotovo slabo stanje. Imamo samo eno kopijo in še to 700 let po času nastanka. Zato je povsem mogoče, da je v tem času prišlo do deformacije teksta in tega se moramo na vsak način zavedati. Listina je ohranjena v trevisanskem kodeksu in to kot kopiačni prepis,

kar pomeni, da je med originalom in tem kodeksom najmanj še en prepis. Verjetno pa jih je bilo še veliko več. Zato moramo biti pri obravnavi tega teksta, tudi s filološkega stališča, silno previdni. Kdor je videl karolinško listino iz 9. st. ve, da razen pike druge interpunkcije niso poznali. Vejice tudi ni v prepisu, to je stvar izdajatelja, kam jo je postavil. V bodoče bi bila naloga v zvezi z analizo Rižanskega placita, da bi se naredila diplomatična analiza, ki bi morda dala rezultate, kar pa ni nujno. Namreč, placitum ne pomeni samo sodnega zbora, ampak pomeni v diplomatiki posebno obliko listine, s posebnimi formulami. Mogoče je dobro primerjati to listino v diplomatičnem oziru z ostalimi sodnimi listinami tistega časa in bi se potem pokazalo ali ustreza notranja zgradba listine uzancam tistega časa. To bi bila naloga, ki bi jo bilo potrebno na vsak način narediti. S tem v zvezi, kako je to pomembno, bi opozoril na drugo listino, ki jo postavljamo v zvezi s tem placitom: to je listina Ludvika Pobožnega, ki je nastala med 814. in 821., CDI jo postavlja v l. 815. S to listino naj bi sin Karla Velikega cesar Ludvik Pobožni potrdil Istranom njihove pravice, ki so si jih pridobili v Rižanskem placitu. Iz diplomatične analize te listine sledi zanimiva ugotovitev, da legitimacijska formula te listine, v katero ni še nihče podvomil, ne ustreza uzancam tistega časa, recimo: v tej listini je o "Divina ordinantia clementia", to je formula, ki ni običajna do 833. Listina pa seveda ni ohranjena v originalu. To dejstvo meče dvom, senco na to listino. S tega stališča bi bilo mogoče dobro analizirati Rižanski placit. To je čisto kot programska točka, ne kot diskusija.

Goran Filipi, Pula: Odgovoril bi na prvi del glede vejice. Jasno, da ni bilo vejic v tistem času, vendar vsaka poved je lahko večznačna. In nekateri so jo interpretirali tako, da so postavili vejico na eno mesto, drugi na drugo, torej za to gre, ne pa da kdo trdi, da je vejica bila v izvorni listini.

M. Župančič, Koper: Glede G. Filipija: kraj Priatello locira R. Härtel v razpravi o Možacu v Oprtalj, kot tudi že prej A. Guillou. Te možnosti ne bi izključil.

D. Vuga, Ljubljana: Predvsem bi rad pohvalil predavanje g. doktorja Szameita o karantanskih najdbah v 8. st., saj vemo, da je to čas Karantanije. Gre za samostojno državno telo v vzhodnih Alpah, ki je imelo takšen ali drugačen izvor, nedvomno pa smo na tleh vzhodnih Alp, torej južnega Norika; vemo, da je tu zelo močno keltsko prebivalstvo. Kljub romanizaciji se Kelti ohranjajo. Preseljevanja so prinesla v ta prostor Germane, tudi Langobardi so zelo verjetni, poznamo vire o bojih s Franki. Viri govorijo o napadih Slovanov, ki prihajajo z vzhoda. Marsikaj v tem prostoru ni čisto jasno. Kako je Karantanija nastala, je veliko teorij. So tudi teorije, s katerimi se "uradna" znanost ne strinja, recimo to, kar piše kolega dr. J. Šavli. Dejstvo je, da imamo v Karantaniji kup stvari, ki neverjetno vlečejo na evropski zahod, da ne rečemo v keltski svet. Med drugim

"kamen", oboževanje kamna; že ime *Kar-*, to je star keltski koren, pomeni "čer, skalo"; kako torej postanejo Karantanci Slovenci.

Ko pride Karantanija formalno pod Franke, ne kot podložna, ampak kot pridružena država, gre v bistvu za telo, ki ima svoj status, svoje pravo in veljavo. Zato ne preseneča nagovor vojvode Bernarda Spanheimskega 1. maja 1227 v Vratcih pri Podkloštru, ko pozdravi viteza Ulricha Lichtensteinskega: "Bug vas primi, kralva Venus". Pozdrav je slovenski, karantanski. ... Gre za prastar organizem Karantanije, ki preseneča, kot preseneča ta naslonitev v kulturi na zahod, na srednjo Evropo. Slovenci smo pač pripadali srednji Evropi in Zahodu. Nismo ravno radi uporabljali termina: karolinška, otonska država itn. To je pač politični okvir, ki z njim moramo računati. V ta okvir pa najdbe neverjetno lepo spadajo. Torej tudi zveza z Zahodom in z Vzhodom, ki je takrat bil še vedno grozeč; vemo vojne Karla Velikega z Obri se razpletejo šele v prvih letih 9. st., potem pa se celo Obri pokristjanijo in postanejo frankovski podložniki, in se še pritožujejo nad Karantanci, ki počasi prodirajo in jih ogrožajo. Pomembno za Vzhodne Alpe je, da je celo Štajerska prvotna karantanska marka in kasneje slovenska. Karantanija, če se čisto na kratko izrazimo, je v bistvu legitimna predhodnica Koroške in iz tega jedra se potem razvija Notranja Avstrija oz. vsa Avstrija. Delitev v tem prostoru je jasna. Najdbe iz tega fundusa, ki ga je dr. Szameit prikazal po tolikih letih, res potrjujejo, da smo na pravi poti. Hotel sem opozoriti, da se zavemo tega izjemnega okvira Slovenije oz. Karantanije, kako so naši kraji bili v bistvu eni od stebrov Evrope, v srcu Evrope. Krščanstvo po mojem mnenju v teh krajih ni nikdar zamrlo, kajti vse nove najdbe kažejo, da se domačinstvo ohranja v enklavah, večjih ali manjših, vse do ponovne kristjanizacije Karantancev in Bavarcev. Hvala.

M. Župančič: Dve pripombi: Imel sem priložnost brati tekste in bil sem začuden, da niti kolegi zgodovinarji niti arheologi niso omenili edinega dela, ki je konkretno opredelil koprski teritorij v letu 804. To sta napravila G. Brancalle in L. Decarli. To je zame, ki nisem zgodovinar, zanimiva retrogradna analiza. Startala sta s koprskim statutom (ki smo ga bili imeli včeraj priliko videti v novi izdaji prof. Luja Margetića) in sta retrogradno analizirala področje, na katerem je bila v statutih prepovedana paša. To je teritorij, kjer so še v prejšnjem stoletju obdelovali zemljo koprski paolani. Ustreza pa praktično obsegu katastrske občine Lazaret oz. župnije Lazaret s sedežem v Bertokih s starim imenom Rižan, kar lahko direktno prevedemo "in loco qui dicitur Riziano", kjer se je vršil Rižanski placit.

Drugič: dr. V. Šribar je načel zelo zanimivo vprašanje, ki pa mislim, da bi moralo biti komentirano: namreč vprašanje povezave oz. korelacije cerkva s fragmenti cerkvenega pohištva s pleteninasto ornamentiko na koprskem teritoriju (ali podeželju?, to bo treba razčistiti) s prostorom naseljevanja Slovanov. Te cerkve se ne nahajajo, razen ene (to je Sv. Sebastjan na Tribanu) na področju koprskega teritorija iz 9. st.. Tukaj bo izhodišče za nadaljnjo diskusijo.

P. Korošec, Ljubljana: Devo dire, che sono sorpresa di vedere questo materiale. Sono cose, che ho visto per la prima volta, anche se sono stata nei musei di Carinzia e ho visto tutto il materiale. C'erano molte cose da pubblicare. E per via dei dias della signora B. Mader insomma si deve pubblicare e vedere insomma inventari delle tombe. Perché insomma vedere questa tipologia per noi è una cosa adesso già semplice. Si deve vedere anche i momenti storici e con questo collegare i reperti archeologici. Hvala.

Andrej Pleterski, Ljubljana: Skušal se bom dotakniti različnih referatov in potem zaokrožiti neko bolj celotno podobo.

Kolega P. Štih je v diskusiji opozoril na potrebo po diplomtični analizi listine o Rižanskem placitu. Sam postavljam zgolj teoretično možnost, da bi si zamislili, kot da te listine sploh ne bi bilo: kaj bi potem o sami naselitvi Slovanov v tem času in na tem prostoru sploh lahko povedali na osnovi arheoloških najdb? Pri tem je seveda zelo pomembno, kar je izpostavil dr. E. Szameit: namreč pravilna datacija arheoloških najdb. Če ne znamo neke najdbe pravilno časovno uvrstiti, potem ne moremo graditi nadaljne interpretacije na osnovi te najdbe. Iz celotnega dela E. Szameita izhajajo, da je uspel predstaviti časovno težišče najdb skoraj za sto let v bolj zgodnje obdobje in je s tem potrdil tako časovno delitev, kot jo je predpostavila že dr. P. Korošec.

Če lahko arheološke najdbe pravilno časovno uvrstimo, potem jih lahko vzporejamo z znanimi historičnimi podatki. Primer tega bi bilo lahko grobišče v Pordenonu, ki ga je predstavila dr. B. Mader. Tu je od tega, kako te najdbe časovno interpretiramo, pravzaprav odvisna tudi kulturno-historična interpretacija. Če te najdbe postavimo v 10. st., bi jih bilo možno vzporejati s situacijo, ko je bil ta prostor opustošen zaradi madžarskih vpadov v Italijo. V takem primeru bi bilo mogoče te najdbe interpretirati, kot da so to najdbe slovanskih naseljencev, ki so zapolnili prazen prostor po pustošenjih. Če pa presojamo te najdbe v skladu z novejšimi raziskavami tega gradiva, potem vidimo, da to gradivo predstavlja oblike, ki predstavljajo najstarejše slovanske najdbe v tem prostoru. Vsekakor izvirajo iz 9. st., prav mogoče celo iz prve polovice 9. st.. To je nedvomno mnogo bolj zgodaj, kot pa so prvi madžarski vpadi. Historično torej tega grobišča ne moremo povezovati z madžarskimi vpadi, ampak z mnogo zgodnejšo kolonizacijo.

V sami Istri poznamo precejšnje število zgodnejsrednjeveških najdišč, ki jih lahko pripisujemo tako avtohtonim staroselcem kot tudi mlajše naseljenim prebivalcem. Zanimivo je predvsem to, da imamo horizont grobišč 6., 7., in 8. st., in potem tudi horizont grobišč, ki pripadajo 9. in 10. st. Grobišč, ki bi zajemala časovni prelom nekako okoli leta 800, pa ni. Morda je določena izjema grobišče v Predloki, kjer imamo npr. uhan s košarico, ki pripada starejši plasti grobov, ob grobovih, ki nedvomno pripadajo 10. st. Smo v nekoliko nesrečnem položaju, da pravzaprav ne poznamo slovanskih najdb 7. in 8. st. z Notranjske in tudi naprej ne, praktično do Gorenjske. Tako je do grobišč 7.

- 8. st. na Gorenjskem ogromen prazen prostor. Pokojni prof. B. Marušić je imel misel o horizontu takoiimenovanih barbariziranih grobišč s središčem okoli Buzeta, predvsem z grobiščem na Mejici. To grobišče zajema čas od 6. do začetka 9. st.. Na njem najdemo različne kulturne elemente, tako romaniziranih staroselcev, kot delno Avarov, Langobardov in predvsem kaže sledove poganskega obreda pri pokopu. Istra je bila, vsaj uradno, v pozni antiki kristjanizirana, medtem ko je to grobišče tipično pogansko. Podlage v spremembi verovanja - iz krščanstva spet v poganstvo - B. Marušić ni videl v tem, da bi se prebivalstvo spet poganiziralo, ali pa, da bi šlo tu za ostanke poganskega romanskega prebivalstva; zagovarjal je tezo, da so v teh grobovih tudi neki slovanski vojaški najemniki. To je teza, ki je v tem trenutku niti ni moč dokazati niti ovreči, vsekakor je veljavna in legitimna kot delovno izhodišče, dokler ne bomo boljše poznali arheološke podobe tega vmesnega časa, to je 7.-8. st. Ne glede na to, je nedvomno, da ostala grobišča 9. in 10. st. začenjajo na novo nekje v začetku 9. st., kar kaže, da je okoli leta 800 prišlo do pomembnega poselitvenega preloma. Pri tem ni naključje, da so grobišča 9. in 10. st. koncentrirana predvsem v notranjosti Istre. Najbolj se obati približajo po dosedaj znanih podatkih na področju Doline (pri Trstu). To bi kazalo na tisti prvi klin Slovanov med Furlani in Istrani, ki ga predvideva dr. G. Filipi. Na drugi strani se slovanske najdbe dotaknejo obale na področju Vinodola, grobišče Stranče, kar nedvomno kaže na drugi klin Slovanov, ki loči Istrane od Dalmatincev.

Zdi se mi tudi, da vprašanje, kje stoji vejica v samem tekstu Rižanskega placita, ni tako bistveno, ne glede na to, ali bi se Slovani morali po zahtevi oblastnika umakniti iz krajev, ki so jih zasedli ali ne: več kot očitno je, da tega niso storili, vsaj na podlagi arheoloških najdb, in da so tam vztrajali do danes. Hvala.

E. Gardina, Koper: Povrnili bi se spet h karti koprskega teritorija, ki jo je prej pokazal M. Župančič in ni imel nobenega odziva. Termin *Territorium caprense*, ključna stvar Rižanskega placita, kjer se odvijal. Mislim, da je srečno naključje, da smo nekoč imeli za profesorja učiteljsišča v Kopru Franca Kosa. Ta je zelo nepristransko interpretiral to listino in postavil kraj "*in loco qui dicitur Riziano*" na mesto, kjer je danes cerkev sv. Petra v Lazaretu, nekdanja prafara sv. Marije Vnebovzete, torej ključno mesta tega, kar je definirano kot "*territorium caprense*", to se pravi, prafara, ki je obsegala tisti teritorij, kjer se v statutih ponavlja prepoved paše drobnice. Druga stvar: ponavljam vprašanje, kot ga je postavil kolega Pleterski: kaj, ko bi ne imeli listine Rižanskega placita? Ni res, da ne obstajajo viri, le da so težko oprijemljivi in da bi več strok skupaj dalo določene rezultate. Pletenina na našem področju je v okviru tega teritorija in ni naključje, da tukaj spregovorimo tudi nekaj o tem materialu. Z leti so zrasla druga spoznanja, tu so prispevki naših kolegov z druge strani meje. A. Tagliaferri je zbral za korpus v Spoletu gradeški in oglejski material in moram reči, da je naš material eden od tistih, ki je v večini primerov izdelan iz grškega marmorja. To je izjemna stvar, če pomislimo na ogromno gradivo na istrskem prostoru in na izjemno pomanjkljivem gradivu, ki ga zasledimo v notranjosti

Slovenije. Povezava Rižanskega placita s ponovno ustanovitvijo koprške škofije (tukaj moram povedati, da sem pozorno poslušal in še prej prebral tekst R. Bratoža): ni res, da nimamo omembe koprškega škofa Ivana, kajti Naldini, ki je imel še v rokah "Atti dei vescovi di Capodistria" nam citira omembo škofa Ivana v 8. st., torej gre tu za obstoj škofije. Ponovna ustanovitev z listino 1186 pa v opredelitvi teritorija zadeva tisti ključni moment teritorija iz leta 804. Mislim pa, da je čas, da ponovno osvetlimo ta velik problem, posebno v kontekstu današnjega srečanja. Hvala lepa.

Janez Persič, Ljubljana: Replika kolegu D. Vugi: odgovoril si, da je pravzaprav zelo problematično imenovati slovansko prebivalstvo tudi na ozemlju današnje Slovenije kot Karantance. Prosim? Karantanija sega južno do Karavank, potem pridejo Karniolci in potem se začnejo druga slovanska ljudstva. Tudi Karantanci se dostikrat omenjajo kot Slovani. Karantanci ali Slovani, ali ne? Potem so še druga ljudstva proti vzhodu. In sedaj, od kod je vojvoda Janez naseljeval Slované in kdaj? Glede na zgodovinske vire, ki jih imamo, arheologija lahko tu zakuha nove stvari, mi lahko rečemo sledeče. Šele potem, ko je Karel Veliki osvojil ozemlje obrske države. To recimo že lahko takoj 791, ni rečeno da ni Pipin, njegov sin, pripeljal kakšne ujetnike. 791 je prvi pohod Pipina. Dovolite, da povem jaz to naprej. Pipin bi lahko pripeljal s seboj ujetnike s svojega pohoda že takrat. Lahko tudi potem, da je seveda večji del teh Slovanov prišel po letu 795 ali 796 kot pravijo viri, ampak vsekakor v času vojvode Janeza, vojvode Ivana, kot to tudi piše v tekstu RP, da je on naseljeval Slované. Torej ne nekdo pred njim itn. To je tudi na nek način pravzaprav neka kritika na račun kolege Filipija, ko se sprašuje, da so najbrž Slovani prišli bistveno pred rižanskim placitom. Seveda so. Ampak bistveno, to je širok pojem, kot pravi v tekstu. Kakih 10 let prej, na primer. To bi bil ta odgovor.

Replika prof. L. Margetiću, če mi ne bo zameril.

Na primer pravite, v italijanskem tekstu, " ... diventa ovvio che un cambiamento è imminente e che il ruolo preponderante... " in sicer takoj po smrti Karlomana, da se je spremenila politika Karla Velikega in da je iz tega razloga papež Štefan III. takoj spremenil politiko, vsaj do neke mere do Langobardov, da je potem napisal "iam prope est Dominus ut arrogantium ferocitatem deiciat...", kar za mene ni dokaz, da je Štefan III. vedel za načrte Karla Velikega. Karel Veliki se ravno v tistem času bojuje proti Sasom daleč na severu. Veliko vprašanje je, če je recimo 2 leti pred svojim vojaškim pohodom dal vedeti, je obvestil papeža, da bo potem šel na Langobarde. To je tudi lahko tako obče rečeno, da bo bog kaznoval Langobarde. To je taka mala pripombica, drugače mi je bil vaš tekst zelo simpatičen, mislim, zelo kvaliteten. Ampak recimo ta ideja, da je Istra prišla formalno pod bizantinskega cesarja, da je uživala neko veliko avtonomijo, ta ideja je zelo sprejemljiva, edino recimo malo drzno se mi zdi, da pravite, da je bil magister militum izbran od istrske provincialne skupščine. Za obstoj take skupščine ne vemo iz tekstov.

L. Margetić, Rijeka: Ringrazio il collega Peršić per le sue acute osservazioni. Sono però convinto che l'espressione "*iam prope est dominus*" si riferisca al re franco Carlo. Il papa era naturalmente molto guardingo, come lo era sempre nelle sue lettere, soprattutto quando la situazione non era troppo chiara e quando non si intravedeva di chi sarebbe stata la vittoria decisiva. Quanto alla posizione del *magister militum* nell'Istria, non bisogna dimenticare che tutti i funzionari delle province occidentali erano pagati dalla popolazione e perciò dipendevano in massima parte dai ceti dominanti delle province. P. es. la presenza bizantina in Dalmazia era così debole che il rappresentante della centrale bizantina era addirittura - il "borgomastro" (*prior*) zaratino! Quanto all'assemblea provinciale nell'Istria bizantina, nel Placito del Risano vi si trova un chiarissimo riferimento: i funzionari "*sedebant in consessu unusquisque per suum honorem*" e il posto del console (*ypato*) si trovava vicino a quello del *magister militum*. Si tratta ovviamente dell'assemblea provinciale.

J. Peršić: Še eno vprašanje se mi postavlja v zvezi z vašim referatom. To je vprašanje prehoda Istre iz te, recimo avtonomne pozicije, v odvisnost od Frankov z ozirom na to, da nimamo nobenih poročil o kakšnem vojnem pohodu Frankov. Možno bi bilo tudi, da so Istrani sami prestopili pod frankovsko oblast brez kakšne vojaške okupacije vsaj v prvi fazi?

L. Margetić: Il collega Peršić ha ragione. Anch'io penso così. Anzi, nel mio saggio sostengo vigorosamente questa tesi.

Žitko: Malo bi preusmerili to diskusijo. Vzel bi si pravico, da bi odprl vprašanje v zvezi z Rižanskim placitom. Če pustimo ob strani vprašanje listine, vprašanje avtentičnosti ali neavtentičnosti listine Rižanskega placita odn. prepisov, starejših, novejših, kakorkoli, pogledajte, zlasti zgodovinarji vsi dobro veste, da je večji del listin 9., 10., tudi 12., 13. st. v prepisih, pravzaprav lahko samo rekonstruiramo tista obdobja. Gre za zelo pomembne listine, pogodbe, diplome, privilegije itn. Zakaj? Torej eden od vzrokov, da danes listine Rižanskega placita nimamo v originalu, tako kot nimamo zelo pomembnih pogodb, npr. med Beneško republiko pa istrskimi mesti na primer, je ta, da je velik del teh listin pogorel. Notarji so verjetno imeli dvojnik ali kakorkoli, ko so jih prepisovali, dož. Dandolo pa je imel to zaslugo, da jih je potem začel zbirati, da je naredil velik, pomemben fond teh listin, tako da je pravzaprav listina RP danes samo v prepisih, pa še ti so se nahajali v različnih državnih arhivih.

P. Štih: Zdaj je samo v enem prepisu.

S. Žitko: Če berete Kandlerja, imate informacije, da so bili trije prepisi. Eden je bil v privatni zbirki zgodovinarja Verzija, eden v Dunajskem državnem arhivu, eden v Marciani, odnosno eden potem še v Beneškem državnem arhivu. To se pravi, tukaj so nekje štiri različne verzije. To so kasnejši prepisi, tako kot so prepisi najrazličnejših pogodb, listin, s katerimi danes pravzaprav žal zgodovinarji lahko računajo.

P. Štih: Sploh ni problem v tem, da je listina v prepisu. Hočem samo povedati, da diplomatična analiza preprosto ni bila narejena. Poglejte, mi ne vemo niti kdo je prejemnik te listine, kdo je dobil to listino. Vemo kdo je izstavitelj, ne vemo kdo je prejemnik, to je vprašanje, ki je dosti zanimivo.

S. Žitko: Po informacijah T. Lucianija je listino najprej hranil graški metropolit in iz graške škofije je očitno prišla listina v Benetke. To naj bi bila pot nastanka te listine. Ampak, to sem hotel dodati. Edini, ki je podvomil v avtentičnost te listine in to na podlagi petih istrskih škofov, o katerih je govoril R. Bratož, je hrvaški zgodovinar Luka Kirac. On direktno pravi: "Dvomi o avtentičnosti listine, to je falsifikat, zaradi tega, ker je notri naveden tudi pičenski škof, ki takrat sploh ni obstojal."

P. Štih: Jaz ne dvomi o originalnosti listine, ampak diplomatična analiza še ni bila opravljena in bi jo bilo dobro narediti. Spada h kritiki vira.

S. Žitko: Drugo vprašanje se mi zdi vendarle toliko pomembno, da bi ga izpostavil in vas verjetno malo provociral, malo pa izzval. Ko sem zaključeval raziskave svojega prispevka, se mi je postavilo naslednje temeljno vprašanje. Če pustimo ob strani stereotipe, torej tudi nacionalistične opredelitve zaključkov Rižanskega placita, torej citate, ki so se pojavljali zlasti v italijanski literaturi v zvezi s Slovani "... nos eos eiciamus foras" če pustimo ob strani tudi to, da je za slovensko zgodovino listina pomembna predvsem v kontekstu omembne Slovanov. Za italijansko zgodovino je bila predvsem pomembna v kontekstu tega citata, torej da so Slovane vrgli ven iz Istre, se pravi, da je ključni problem listine samo ta, ne pa listina kot celota, kot eden najpomembnejših pravnih aktov zgodnjega srednjega veka. Če smo se do danes otresli teh predsodkov o nacionalizmu itn. pa vendarle mislim, da ni nihče še odgovoril na to temeljno vprašanje. Ali so zaključki Rižanskega placita torej za Istro vendarle prelomnega pomena. Glede na to, da je Ludvik Pobožni, kot je bilo danes že omenjeno, potrdil veljavnost te listine nekoliko kasneje, da je Istra nekoliko zatem prešla pod Italijo kraljestvo, torej da je Istra potem ostala v orbiti romanskega sveta, to se pravi pozneje tudi Beneške republike, ali ne pomeni vendarle ta listina ohranjanja romanstva kljub slovanski prisotnosti. Se pravi ohranitve romanskega elementa, to se pravi, da so v bistvu zmagovalci Rižanskega zbora bili mestni glavarji, kapitani, to se pravi mesta. In s tem seveda tudi romanski element v Istri. V bistvu gre za kontinuiteto antičnega odnosno bizantinskega prava in sistema v

Istri. To se mi je postavilo kot temeljno vprašanje odn. kot temeljna dilema, na katero bo treba verjetno odgovoriti.

M. Župančič: Vtis sem imel, da je prof. Margetić poudaril, da je bila pravzaprav tem 172 predstavnikom vsiljena volja karolinških oblasti, takorekoč jim je bilo ustreženo, se pravi, da so bili zmagovalci že v naprej, da so dobili podporo karolinškega dvora. Mi moramo o tem vedeti, zakaj je karolinški dvor imel to voljo, da ustreže nekim v bistvu "Grkom".

L. Margetić: E'un quesito molto ben posto. Forse si potrebbe approfondirlo in un altro convegno. Io l'ho analizzato in un altro posto. Qui posso dire soltanto che i Franchi si preparavano per una lotta decisiva con i Bizantini per il possesso di Venezia e della Dalmazia. E' chiaro che loro (i Franchi) desideravano tranquillità nella vicina Istria e pertanto erano disposti a fare delle concessioni.

R. Bratož: V diskusiji je bilo postavljeno vprašanje, kdo je zmagovalec rižanskega zbora oz. mnenje, da so to bila mesta (S. Žitko). Mislim, da je k tej rešitvi, ki se zdi logična, možna tudi alternativna razlaga. Če je Ludvik Pobožni kasneje še enkrat potrdil sklepe rižanskega zbora, je vsekakor možno, da je v vmesnem času prihajalo do njihovih kršitev ali vsaj do njihovega ogrožanja, zaradi česar je bila ponovna potrditev nujna ali vsaj aktualna. Gre namreč za normativni zgodovinski vir, za katerega ni nujno, da slika življenje, kakor je potekalo, temveč lahko slika njegovo podobo v negativu. Spomnimo se naj na večkratno ponavljanje istih zapovedi ali prepovedi v poznoantični državni zakonodaji in v sklepih cerkvenih zborov. Ponavljanje vsebinsko identičnih zakonov oziroma sklepov je bilo nujno, ker so se iste zlorabe kljub prejšnjim prepovedim (ki so bile še v veljavi) ponavljale. Če upoštevamo ta vidik, kasnejša potrditev sklepov rižanskega zbora (v korist mestnih skupnosti) ne kaže nujno na časovno gledano dolgoročno zmago mestnega romanskega elementa v Istri, temveč na postopno zmago novih družbeno-ekonomskih struktur, ki jih je prinašal frankovski fevdalizem.

Matej Župančič: Bil je omenjen (A. Pleterski) problem praznega prostora pri slovanski naselitvi med Istro, Gorenjsko in Štajersko. Ta "nenaseljeni" prostor me ne moti, v kolikor poznamo konfiguracijo vmesnega prostora, v bistvu pragozd. To je v bistvu meja bizantinskega vpliva, meje ne smemo gledati v kontekstu neke črte, pač pa kot širše področje: te primere poznamo tudi z ogrske meje itn. To ni anomalija, ampak normalno stanje.

Drugo pa je kritika tega sestanka: pri zelo natančnem predavanju prof. R. Bratoža o cerkveni zgodovini od 6. do 8. st. je videti, kot da so se samo prepirali v cerkvenih krogih, obenem pa vemo, da je iz tega časa zelo veliko najdb, namreč arhitektur cerkva, kar pomeni, da se je gradilo in vendar nismo pripravili nobenega sintetičnega pregleda, tako

kot ga poznamo za 4. in 5. stoletje. Kateri tipi arhitektur, npr. oglejskega tipa, gornje-jadranskega se širijo po prostoru, tukaj pa tega nismo pripravili. Po vsem tem se zdi, kot da so sami prepiri, ne pa tudi gradnje in arheološke najdbe. Kolikor vem, je bil prof. J. Kastelic edini, ki je enkrat nakazal na primeru mozaikov poreške katedrale problem istrske shizme.

S. Žitko: Moram nekako strniti, zaključiti diskusijo. Jasno je, da vsega danes ne bomo mogli doreči. Problem RP je tako širok, tako kompleksen, da bo verjetno zahteval še razprav in diskusij. Mislim pa da je vendarle današnja diskusija pokazala izredno zavzetost, raznolikost, tudi seveda različna razmišljanja o tem problemu. Veseli me, da smo vztrajali, ostali skupaj do te pozne ure. Še par zaključnih misli. Mislim, da smo z današnjim srečanjem storili pravzaprav dva koraka: da smo kortinsko srečanje v bistvu že opredelili kot srečanja in da ne bo ostalo pri enkratnem srečanju. Kraj je zelo vzpodbuden, zelo prikladen za okrogle mize in za debate. Tu se bomo še srečali. Drugo, prav gotovo bomo tudi v bodoče našli ali pripravili take teme, ki bodo vzbudile širši interes strokovnjakov. Zahvaljujem se vsem, ki so pripomogli s svojimi prispevki in diskusijami k uspehu našega srečanja.

Paola Korošec, Ljubljana: Nekaj pripomb k arheološkim referatom¹

Na mednarodnem srečanju na temo o Rižanskem placitu, Istri in Furlaniji so bili med zelo zanimivimi zgodovinskimi in lingvističnimi predavanji, ki so obravnavala omenjen dokument, predstavljeni tudi trije referati z arheološko vsebino. Eden se je nanašal na raziskave zgodnj srednjeveške nekropole v Pordenonu, katerega je predstavila B. Mader. Drugega je imel E. Szameit z dunajske Univerze. Obravnaval je zgodnj srednjeveške najdbe na ozemlju avstrijske Koroške; večji del obravnavanega inventarja je že dolgo v hrambi v tamkajšnjih muzejih, kljub temu so bile zaenkrat le posamične najdbe le kratko objavljene. Tretji referat pa je bil edini, ki se je nanašal na zastavljeno temo, kateri je bilo srečanje namenjeno. Predavatelj je bil V. Šribar, ki je skušal v referatu povezati zgodnj srednjeveške arheološke najdbe s teh južnih ozemelj z opisanimi dogodki v omenjenem spisu.

Napisani so v slovenščini in prevedeni v italijanščino, razen referatov obeh kolegov z Dunaja, ki sta bila v nemščini in sta napisana v istem jeziku.

Kolegica B. Mader je nazorno prikazala problematiko izkopavanja v Pordenonu, kako je do odkritja novega grobišča prišlo in kaj so pokazale sistematične raziskave. Tako zvemo, da se je dokaj obsežna nekropola nahajala na širšem prostoru okoli palače Ricchieri ter pod njo tako, da je segala tudi v njeno dvorišče. Maderjeva je s pedantnimi primerjavami z analognimi tipi grobnih najdb z drugih bližnjih in daljnih najdišč dokazala kulturno pripadnost najdb h karantanskemu kulturnemu krogu. Etnično je

1 Razširjen tekst diskusije s srečanja je avtorica poslala 19. 2. 1994 (op. ur. M.Ž.).

najdbe pripisala Slovanom, katerih sled je mogoče z gotovostjo zaznati med ostalim tudi v številnih toponimih; med njimi so mnogi še danes ohranjeni.

V svojih primerjavah z analognimi najdbami se kolegica opira na najdbe z ozemlja Furlanije, oz. severovzhodne Italije, Slovenije in zlasti s prostora Avstrije. Znano je, da večji del prav naštetih najdb - čeprav so bili prepričljivo deli grobnih inventarjev - ni ohranjenih po zaprtih kulturnih celotah in v kolikor te tudi obstajajo, so v mnogih primerih nezanesljive. Tak pojav je zlasti značilen za posamezne grobne inventarje onih nekropol, ki so bile rabljene v različnih obdobjih oz. se je na istem prostoru ali v isti grobnici dalj časa pokopavalo (kot so Bled-Grad, Kranj-župna cerkev, Krungl, Köttlach, večji del nekropol Istre in drugod).

Čeprav je zelo težko kulturno in zlasti časovno presoditi vse najdbe, ki jih našteva avtorica, ker grobne celote niso predložene - predvsem niso navedeni podatki na katerem mestu se je posamezen predmet v grobu nahajal, niti v kakšnem odnosu se je nahajal posamezen grob do drugega in podobno. Po naštetih tipih nakita je možno sklepati, da so po ustaljeni kronološki lestvici posamezni pokopi lahko sodili v čas starejše faze karantanskega kroga (npr. gr. 32), kar kaže, da grobišče v odnosu na nekatere inventarje, npr. one z emajliranimi pridatki ali z obročki s konusi na koncih, ni kronološko enotno.

Ne glede na še nekatere druge nejasne momente, v katerih bi se bilo nujno dotakniti z nekoliko širšo diskusijo, bi se na tem mestu ustavili pri vprašanju avtoričine časovne opredelitve nekaterih posameznih najdb in v splošnem za celotno odkrito gradivo s te nekropole.

Najprej moti omemba tipa uhana "aus Bronzedraht mit vertikal aufgefädelter Glasperle", ki da ima "ebenfalls Entsprechungen ...im Inventar der Köttlacher Bestattungen" (str.63). Kolikor je znano iz literature in tudi po avtopsiji celotnega gradiva z nekropole v Köttlachu, se ta tip uhana ne nahaja med tu izkopanim gradivom; zato se nam dozdeva takšna opredelitev nepravilna.

Na tem mestu se ne bomo zadržali niti pri vprašanju v kolikšni meri je pozitivna ali ne uporaba ozke tipologije; dovolj je, če omenimo primerjanje ključev z nekropole v Pordenonu, s primeri iz gr. 153 in 176 z nekropole Kranj-Križišče, ki sta prepričljivo antična, kot je to tudi avtor teksta (M. Sagadin 1988, 60) pravilno poudaril.

Njena ugotovitev je, da "die Datierung der Beigaben aus den Gräbern in Palazzo Ricchieri stellt keinerlei Schwierigkeiten dar", ker že zgodovinski dogodki (ogrski vdori in pustošenja v severovzhodni Italiji v 1. pol. 10. st.) izkopano gradivo, "z izjemo nekaterih najdb", opredeljujejo v 2. pol. 10. tja do 11. st. oziroma v čas, ki ustreza Gieslerjevi fazi Köttlach II. Omenimo naj, kar avtorica navaja, da je enako časovno opredelitev za najdbe iz petih pokopov odkritih leta 1985 na tej nekropoli tudi postavil M. Brozzi (Necropoli di Palazzo Ricchieri, Pordenone 1985, Aquileia Nostra 58, 1987, 228-231).

Prav zaradi uporabe Gieslerjeve kronologije pri obeh avtorjih bi se radi na kratko ustavili pri tej omembi. Predvsem gre v splošnem za problem pravilnega poimenovanja

dveh razvojnih faz materialne kulture karantanskega kroga kot sta Köttlach I in Köttlach II. Postavlja se vprašanje v katerem segmentu kellaške nekropole, ki je predhodnik segmenta z emajliranimi predmeti, se pojavljajo oblikovni tipi nakita, značilni za starejšo fazo karantanskega kulturnega kroga in bi ga lahko opravičeno imeli za njegovo mlajšo fazo z oznako Köttlach II? Brez nadaljnega komentarja bo odgovor na to vprašanje jasno pokazal ali je taka oznaka v zvezi z omenjenim krogom sploh umestna.

Drugi moment, ki je tesno povezan s tem vprašanjem, je nedvomno časovna opredelitev tega kroga, ki jo predlaga J. Giesler. Avtorju je kot osnova za takšno določitev služila datacija zaprtih celot belobrdskega kulturnega kroga, v katerih se med inventarji v grobovih pojavljajo novci. Za mlajšo fazo karantanskega kroga pa je značilno, da v njegovih grobnih celotah zaenkrat niso najdeni kakršnikoli novci, najmanj pa novci ogrskih vladarjev, ki se v Panoniji začenjajo pojavljati v grobovih od časa Štefana I. dalje. Ravno tako do danes v sistematsko raziskanih in nepoškodovanih grobovih v splošnem ni znan niti en primer grobnega inventarja (kot najbolj zanesljiva kulturna zaprta celota) z mešanimi pridatki, tj. s pridatki mlajše faze karantanskega kroga in belobrdskimi elementi, v spremstvu omenjenih novcev. To dejstvo prepričljivo govori ne samo, da je do mešanja prvin teh dveh krogov moralo priti zanesljivo pred pojavom omenjene navade polaganja novcev umrlemu v grob, temveč je do spojitve moralo priti, ko je bila mlajša faza karantanskega kroga že popolnoma razvita; časovno to gotovo pomeni daleč pred 11. st., ko razen nekaterih tipov obsenčnikov omenjena faza izumira.

Tu se ne bomo več zadrževali in problematike poglobljali s prinašanjem drugih podatkov, ki omenjena dejstva potrjujejo; raje se bomo ozrli na nek drug moment v zvezi z avtorično datacijo nekropole v Pordenonu.

Kot je že povedano, je avtorica postavila nekropolo v čas po ogrskih vpadih do in v 11. st. s tem, da ne izključuje možnosti, da so bili Slovani na tem prostoru naseljeni nekoliko prej, zlasti ker po njej ta prostor ni bil prizadet pri ogrskih pohodih. O tem naj bi govorili samo nekateri zgodovinski viri in vrsta toponimov, katere je poleg nekaterih drugih avtorjev tudi sama zbrala (Cultura in Friuli 1, Filologica Friulana, Udine 1988, 35-42). Zakaj se na temelju tega ne more nekropola, vsaj po znanih pridatkih, datirati mnogo prej? Zato lahko sklepamo, da čeprav v predloženem zvezku niso dane grobne celote, je sicer po ne dovolj jasnih diapozitivih ob predavanju, mogoče trditi, da je bil prostor, kjer se danes nahaja Palazzo Ricchieri, v rabi mnogo prej kot kažejo najmlajše najdbe, ki jih je zaenkrat mogoče le pogojno datirati v 10. st. s tem, da nekateri pokopi, sodeč po fragmentu dvojnega priveska, lahko segajo le do prvega desetletja oz. v 1. tretjino 11. st. (Ž. Demo, Bjelobrdski privjesci u Jugoslaviji, Podravski zbornik 83, Koprivnica 1983, 271 ss.)

Ne glede na vse te opombe, je odkritje nekropole v Pordenonu pridobitev za proučevanje zgodnjega srednjega veka na področju, ki leži zahodno od jugovzhodnega alpskega venca. Glede na to, da predstavlja prispevek v omenjenem zvezku le začasno poročilo, kot to avtorica povdarja, je gotovo, da bo dokončna objava z vsemi podatki in

detalji ter plani in risbami vnesla več jasnosti o kulturni in kronološki pripadnosti najdb s tega grobišča.

V drugem predavanju z arheološko vsebino z dobrimi diapozitivi je kolega E. Szameit predstavil večinoma stare in delno najdbe odkrite v novejšem času na ozemlju avstrijske Koroške, ki naj bi se časovno vezale z 8. st., kulturno pa z avaroslovanskim in zgodnjim karolinškim kulturnim krogom.

Že davno se je kazala nuja, da se to gradivo bolj sistematsko obdela, ker so bili posamezni deli vedno uporabljeni za komparacije s podobnimi ali analognimi najdbami od drugod, pa je bila zato objava tem bolj zaželena.

Ne glede na avtorjeve kulturno-kronološke prepričljive razlage o zbranem gradivu, moramo kljub temu opozoriti na nekatere momente, ki se nam dozdevajo za tolmačenje teh najdb nadvse pomembni.

Kot prvo najdišče avtor omenja Baiersdorf "bzw. Baardorf/Gem. Hörzendorf/St. Veit a.d. Glan". Najprej se bomo zadržali pri poimenovanju najdišča. Ime namreč ustvarja določeno nejasnost zlasti, ker je H. Dolenz v Lexikon(u) ur- und frühgeschichtlicher Fundstätten, Wien 1965, 27, pod Koroško dal pri omembi tega najdišča naslednje podatke: "Der Ort hieß ursprünglich Baiersdorf, Gem. Hörzendorf und wurde in der Literatur häufig mit Baiersdorf, Gem. St. Donat (jetzt St. Veit a.d. Glan Stadt) verwechselt". Po tej omembi je gotovo, da nedvomno gre za dve naselbini, ki sta dokaj oddaljeni prva od druge. V nadaljnjem tekstu gesla Baardorf H. Dolenz omenja samo 11 kosov "awarischer Bronzebeschläge", medtem ko Szameit priključuje tem najdbam še nekatere predmete, ki jih je muzej antikvarno pridobil z neznanega ali celo istega najdišča, tj. brez najdiščnih podatkov. Taka kombinacija je sicer zelo vabljiva in celo možna. Toda prav zaradi neznanih najdiščnih podatkov, kako in kje so predmeti najdeni, se nam zdi tako sestavljena celota dokaj tvegana, kljub paralelam, ki jih prinaša avtor s sistematsko raziskanega groba iz Grabalje vasi (Grabelsdorf) ob Klopinijskem jezeru. Zato je gotovo, da bi obe skupini predmetov morali obravnavati ločeno.

Tudi avtorjeva delitev okovja pasu iz Baardorfa ne bo držala v osnovi. Čeprav je po tipologiji delitev teoretično res možna, vemo, da se proti koncu 8. st. zelo pogosto v enemu kompletu pasnega okrasja mlajšega obdobja pojavljajo posamezni starejši deli okovja. Ne da bi naštevati vrsto takšnih primerov, se te poleg pasov pojavljajo tudi na drugih predmetih tega obdobja. Nazoren primer je že od avtorja omenjen meč iz Tauchendorf-Gramilach, kjer sta na starejšem (merovinškem) rezilu dodana branik in ročaj, značilna za zgodnji karolinški čas.

Glede pasnega okovja iz groba iz Grabalje vasi ob Klopinijskem jezeru, ki je sestavljen (sodeč po diasu na predavanju) delno iz debelejšje pločevine narejenih in delno iz litih delov, ga postavlja avtor po razpredelnici P. Stadlerja v prehodno fazo SpA I, tj. v 1. tretjino 8. st. Če spremljemo le za pas podobne številne primerjave, zlasti z nekropole N. Zamky, za katere Čilinska (168) pravi, da "es kommen viele Fälle ihres Vorkommens in jüngeren Zeitabschnitt vor und sie werden häufig auch auf Gräberfeldern der auskli-

ngenden awarischen Zeit angetroffen". Za to trditev navaja kot evidenten primer tudi bogat gr. 14 z nekropole Žitavske Toni (Slov. arh. IV/1, 1956, T. XX: 1-6, 10-12). Škoda, da avtor takih in podobnih primerov ne obravnava in ne pojasnjuje svojega stališča za tako zgodnjo opredelitev.

Ne bi se dalj mudili pri nekaterih drugih momentih, ki so povezani s tem referatom, pogrešamo le, kot je že povedano, kronološke lestvice drugih avtorjev - zlasti zelo obširne za vprašanje datacije mečev (zlasti Z. Vinskega, ki obravnava tudi meč iz Hohenberga) in ostrog - ki bi gotovo prinesle nekaj novih momentov v zvezi s pojavom posameznih tipov tovrstne materialne dediščine v različnih področjih tega obdobja, zlasti onih, ki so teritorialno bližji najdbam iz Koroške.

Na koncu bi se želela dotakniti avtorjeve datacije uhanov iz gr. 32 z nekropole v Judendorfu (103). Uhana sta, poudarjamo, iz čistega *zlata* izdelana v *izredno precizni tehniki granulacije*. Oba sta dokaj poškodovana, tj. deformirana in s priveski, s katerih so odpadle jagode ali celo biseri.

V zvezi s splošnim pojavom zlatega nakita v avaroslovanskem kulturnem krogu je prepričljivo dokazano v obširni literaturi, da je njegova izdelava v žlahtnih kovinah značilna za starejšo fazo, medtem ko se v mlajši pojavlja ta tip uhana v liti tehniki in sicer v bronu, ki je včasih samo pozlačen, tj. ko pride do velikih sprememb v materialni dediščini avaroslovanskega kulturnega kroga.

Uhana imata zelo pristne primerjave v paru iz Donjih Petrovcev ter v paru iz Erdevika v Sremu (kot je to navedel H. Dolenz), in drugod. Oba sremska para sta opredeljena kot kasnoantično-bizantinska izdelka, narejena v mestnih zlatarskih delavnicah - verjetno v Sirmiumu - (Seoba naroda, Zemun 1962, 76, sl. 1, T. XII: 3) - od koder, sodeč po analognosti s primerki iz Srema in po odlični izvedbi, bržkone izhajata tudi primerka iz Judendorfa. H. Dolenz ju je opravičeno in tudi pravilno datiral v 6.-7. st. (H. Dolenz, Neues aus Alt-Villach, Jahrb. des Stadtmuseums 3, Villach 1966, 16. Glej tudi Z. Vinski, Situla II, Ljubljana 1957, 30.).

Ravno tako ne bo sodila v to skupino niti ostroga zgodnjekarolinškega tipa s Hemmaberga. Njenega pojava na skrajni vzhodni meji karolinške države ni mogoče časovno opredeliti s šablonsko uporabo zahodne kronologije brez upoštevanja zgodovinskih momentov, ki so se odvijali na prelomu obravnavanega stoletja v tem prostoru. Zato se nam dozdeva bolj sprejemljiva datacija, ki je veljavna v praksi za najdbe tega kroga na ozemlju jugovzhodnih Alp; take najdbe se datirajo v čas prehoda iz 8. v 9. st. oz. bolj zanesljivo v njegova prva desetletja. V prid te datacije govore med drugim tudi v tem prostoru zanimive najdbe, čeprav drugega tipa, z Ajdne nad Potoki, v Gojačah-Borštu, verjetno v Kranju "na gorenji Savi" in podobno.

Na koncu avtor sklepa, da vse omenjene najdbe kažejo na dejstvo, da so njihovi nosilci s sprejemanjem rab in navad od svojih velikih sosedov - Germanov in Avarov - dokončno oblikovali na tem prostoru Koroške etnogenezo "lokalne višje družbene plasti". Ta naj bi se izražala tudi na ostalem vzhodnoalpskem in podonavskem ozemlju,

čeprav se je na slednjem ta proces odvijal na nekoliko drugačni osnovi, ker so bolj močno dominirale zahodne kulturne silnice, medtem ko je bil romanski substrat odstoten. Po avtorju zaenkrat samo še ni jasno, v koliki meri je prišel slednji pri Slovanih v predalpskem prostoru do veljave, ker se ta zaenkrat kaže le v posameznih pokopih samo s prisotnostjo prstanaste fibule!

Na koncu naj se ob tem referatu le kratko zadržimo še pri vprašanju "etnogenze" karantanskega plemstva. Spričo dejstva, da se obravnavano gradivo veže za moške inventarje, je po številnih raziskanih nekropolah obeh faz karantanskega kulturnega kroga zaenkrat gotovo, da je za njih nedvomna značilnost odsotnost uporabnih predmetov. Ta so pas, oprema jezdecov in orožje v moških inventarjih tega kroga. V njih je odsona celo navadna pasna spona, čeprav so bili v grob neke pridani železni noži. O takšnem pojavu tovrstnih pridakov v moških inventarjih karantanskega kroga ne govorijo samo arheološke najdbe, marveč tudi opisi obreda izvolitve in umestitve karantanskih knezov na Gosposvetskem polju (Vrinek v Švabskem ogledalu). Po teh opisih je tudi razvidno, da niti njegovo spremstvo (=kosezi) ni imelo takšne ali podobne opreme. Ne da bi se posebej poglobljali v obravnavano problematiko, kratko predstavljeni momenti gredo težko v prid avtorjevi trditvi, da so nosilci omenjene skupine najdb predstavljali odločilen faktor pri formiranju karantanskega, čeprav "lokalnega" plemstva.

Dotaknili se tudi ne bomo zgodovinskih momentov, ki bi še bolj nazorno kazali, kdaj so se nosilci obravnavanih najdb lahko pojavili na ozemlju Koroške (gotovo ne v 40-tih letih 8. st.), marveč želimo poudariti, da je nastajanje karantanskega plemstva začelo gotovo že v 7. st. (Valuk) in se je do Boruta samostojno razvijalo. Značilen domač razvoj se je prekinil s podjarmljenjem pod Franke in njihovo nadoblastjo, ko se začenja sporadično in zelo počasi uveljavljati fevdalizem pod vplivom zahoda, ne pa (sodeč po tipu pasov, kot to domneva avtor) Avarov.

Končno je treba upoštevati za boljše splošno razumevanje obravnavane problematike, da je ustvarjalnost alpskih Slovanov tesno povezana z dojemanjem njihove družbene koncepcije, nedvomno popolnoma nasprotne koncepciji, ki so jo imeli na eni strani Avari, na drugi pa Franki.

Pojavljanje zahodnega orožja in drugih tovrstnih predmetov na karantanskem ozemlju, ki sodijo v čas uničevanja avaroslovanske državne tvorbe in po njem, moramo smatrati kot rekvizite posameznih germanskih nosilcev, predstavnikov nove državne oblasti in ne kot import.

V tretjem predavanju je kolega V. Šribar obravnaval arheološko zgodnj srednjeveško gradivo z ozemlja Istre in drugih okolišnih območij; dokazoval naj bi prisotnost Slovanov na teh jugovzhodnih predelih slovanskega ozemlja. Najprej se je dokaj obširno lotil zgodnj srednjeveških slovanskih najdb, odkritih v grobovih z nekropole ob ž. c. sv. Janeza Krstnika. Njihovi nosilci naj bi se vezali za omenjene Slované v RP. Te najdbe je datiral od 8. - 11. st.

Po zelo obširni analizi posameznega tipa najdb (za nekatere je tudi skušal dognati izvor), jih je avtor s komparacijo z analognimi pojavi z drugih bolj ali manj oddaljenih najdišč povezal v določeno kulturno celoto, ki bi določila čas o doselitvi Slovanov v Istri. Na koncu je poleg opisanega tipa gradiva obravnaval še številne kamnite fragmente cerkvenega pohištva, od katerega je večji del zaenkrat najden prav v neposredni okolici Kopra oz. na buzetsko-koprskem območju. Pripadali naj bi v 1. pol. 9. st., eden pa okvimo v 9. st. Pojav teh ostalin je povezal z delovanjem oglejskega patriarhata pri pokristjevanju Slovanov na tem področju. Da gre za takšno dejanje, je avtor sklepal na osnovi dejstva, ker se tovrstne najdbe pojavljajo najbolj pogosto pri cerkvah poleg katerih so ugotovljene tudi slovanske nekropole. Hkrati s temi ugotovitvami je videl v najdbah iz Predloke in z drugih najdišč potrdilo, da gre prav za tiste Slovine, proti katerim se je pritoževalo domače ljudstvo in loco Rizianus = Rižana - po F. Kosu naj bi ta bil današnji Lazaret - ker jih je v ta prostor naselil istrski vojvoda Ivan.

Poleg omenjenega bi kazalo opozoriti na še nekatere momente, ki jih je mogoče bolje razlagati prav z drobnimi najdbami z omenjenih najdišč Istre, posebej z buzetsko-koprskega ozemlja.

Predvsem je mogoče sklepati, da so se na obravnavanem prostoru naselile posamezne, sicer manjše, enklave že pred začetkom 9. st., torej pred Ivanovo "kolonizacijo" in to nemara pri upadih, ki so jih izvedli sami ali skupaj z Avari. Dokaze njihove materialne kulture bi morali iskati med pokopi z neizrazitimi obsenčniki s kvačicami na koncih (Dvograd in dr.) ali morda v pokopih z inventarji, ki jih spremlja keramična posoda - zaenkrat še nedovolj raziskan kulturni horizont v splošnem - npr. oni iz Čelege (gr. 6), z Velega Mluna (gr. 13) in verjetno tudi drugod.

Za razliko od teh najdb dajejo bolj oprijemljive podatke o zgodnji slovanski naselitvi teh krajev inventarji z nekropole v Mejici pri Buzetu; gre za uhan tipa s tremi zvitimi zankami na dnu loka, ki so najdeni po B. Marušiću (AV XVIII, 1967, 336 in 337) v posameznih grobovih v spremljavi kelihov ali kupic na nogi okrašeni s plastično valovnico (gr. 36). Tak tip kelihov je datiran kot pozna varianta enakih oblik čas v 7. in 8. st.

Na nekropoli v Predloki, se v dobro dokumentiranih inventarjih pojavljajo zgodnje-srednjeveški slovanski grobovi in sicer po ugasnitvi t. im. buzetske kulturne skupine (nosilci teh najdb predstavljajo romanizirano staroselsko prebivalstvo); v zaprtih celotah sodijo z oblikovnega aspekta k različnim kulturnim krogom - gre za etnično različnost njihovih nosilcev.

Čeprav je kolega nakazal to problematiko, se nam dozdeva, da daje določena bolj natančna analiza posameznih podatkov s tega grobišča nekoliko več podatkov o redosledu slovanske poselitve ožjega koprskega območja.

Pri obravnavanju problema o slovanski "kolonizaciji" Istre in njenega zaledja, ki so ga sprožili Franki, omenja zgodovinar ne le karantanske Slovine, temveč tudi Hrvate (M. Kos, 1955, 54), kar se nazorno kaže v arheoloških najdbah tudi z drugih nekropol

tega časa. S tem se odpira vprašanje: katera je bila med skupinami prva kolonizirana na tem in morda na celotnem istrskem ozemlju.

Nekaj podatkov dajejo stratigrafski momenti (gr. 33 in 33a), ki jih navaja kolegica E. Boltin-Tomè (Balcanoslavica 6, 1977, 131), a katerih ni mogoče spregledati. Po njih je mogoče tolmačiti, da so se posamezne manjše skupine Hrvatov z dalmatinskega ozemlja naselile tu pogojno pred nosilci karantanskega kroga. Po gr. 36 pa je mogoče dalje sklepati, da so tem sledili ponovno posamezni hrvaški priseljenci, toda tokrat z območja belobrdskega kroga; po sestavi grobnega inventarja so gotovo prišli z ožjega ozemlja te kulture, tj. iz Panonije.

Za čas poselitve omenjenih skupin govori poleg omenjenega stratigrafskega momenta tudi ustaljena kronologija, ki velja za manifestacije tu zastopanih kulturnih krogov. Ta nedvomno kaže, da so nosilci z dalmatinskega območja prišli nekje med 9. in 10. st. V 10. st. naj bi jim po stratigrafiji sledile skupine alpskih Slovanov mlajše faze karantanskega kroga in na prehodu 10. v 11. st. ponovno skupine Hrvatov, toda tokrat s panonskega ozemlja.

Ali bodo ugotovitve z nekropole v Predloki potrdile tudi najdbe z drugih najdišč Istre in njenega zaledja, bodo pokazale nadaljne raziskave in obdelave najdb izkopanih iz tega časa tudi z drugih najdišč.

Kljub vsem ugotovitvam ostaja odprto vprašanje, ali so bile v ožjem koprskem zaledju posamezne starejše slovanske skupine naseljene, ki bi tako potrdile predvsem določeno kontinuirano rabo grobišča oz. naselbine in tako tudi možnost, da so predstavniki slovanskih prebivalcev iz Predloke sodelovali na zboru v Rižani. Zaenkrat tega momenta, sodeč po splošni situaciji, ni mogoče rešiti z obstoječimi argumenti, ker je nemara večji del grobišča uničen z bolj recentnimi pokopi ne glede na to, da se še danes uporablja ta prostor kot pokopališče.

Na podlagi ugotovljenih momentov in po zaprtih grobnih celotah z nekropole v Predloki ter z drugih istrskih najdišč (Žminj, Dvograd in dr.) je gotovo, da vse drobne najdbe ne predstavljajo importa katerekoli vrste, ker so jih na to ozemlje s seboj prinesli in tudi nosili sami nosilci kultur, katerim so pripadali.

Ravno tako je dejstvo, da predstavljajo vse tu zastopane drobne arheološke najdbe, gledano z estetskega aspekta, hotenje slovanske ustvarjalnosti, o karolinško-otonski ustvarjalnosti pa lahko govorimo v tem primeru le pri kamnitih fragmentih cerkvenega pohištva in pri monumentalni umetnosti - arhitekturi, slikarstvu, kiparstvu - najdeni na tem področju.

Monogram Karla Velikega

UDK/UDC: 930.22.34(497.12/13 Istra+450.36 Istra)*07/08* Ljubo MARGETIĆ, Ph.D., 51090 Rijeka, Ul. Carabina 11, Croatia Some Questions of the Transition of Power over Istria from Franks to Byzantium ACTA HISTRIAE, II, 1994, pp 5-24 The author analyses the hypotheses of the Frankish conquest of Istria (around 787) and the in science repeatedly very much discussed question of Langobardic rule over Istria in the time between 751 and 791. In connection with the latter he investigates those parts of the document of the <i>Rižana placit</i> (around 804) which refer to the organization of government in the time of Byzantium (<i>tribuni, domestici</i>, etc.) and of the Franks (<i>centarchs</i>). He especially dwells on the character of the procedure applied at the <i>Rižana placit</i>. Contrary to the in literature generally accepted opinion he tries to prove that it was not a procedure <i>per inquisitionem</i>.	UDK/UDC: 281.1(497.12/13 Istra+450.36 Istra)*06/07* Rajko BRATOŽ, Ph.D., professor, Philosophical Faculty in Ljubljana, Department of History, Aškerčeva 2, 61000 Ljubljana, Slovenia Istrian Church of the 7th and 8th Centuries ACTA HISTRIAE, II, 1994, pp 53-78 The author analyses the development of the Church in Istria of the 7th and 8th centuries. He divides this era into six further parts in the context of the preceding Byzantine occupation of Istria (the war with Eastern Goths), the migration of Langobards to Italy in the year 568 and the gradual settlement of Slaves in Istria and the weakening of Byzantine authority as well as of Istrian church schism. He concludes his survey with a list of documented episcopal seats in Istria, added are literature and sources.
UDK/UDC: 930.22.808.1:807.3(497.12/13 Istra+450.36)*07/09* Goran FILIPI, Ph.D., senior lecturer for the Italian language, Teacher-training College Pula, 52000 Pula, Croatia Slavic and Preneolatino Linguistic Elements in the Document of the <i>Rižana Placit</i> ACTA HISTRIAE, II, 1994, pp 25-36 The Author tries to define Slavic linguistic elements in the document of the <i>Rižana placit</i> (804) which could shift the date of Slavic settlement of Northwestern Istria into a period much before the 8th century. Besides, he proposes a new position of the Istrian dialect within the family of the Romance languages. He assumes that the Romance language formed in Istria after the disintegration of Vulgar Latin was originally the same as the Romance languages spoken in Friuli in the North and in Dalmatia in the South. Only with the settlement of Slaves, who in the form of a wedge pierced into the tissue of the Romance population, mutual contacts inside the Romance population weakened.	UDK/UDC: 804(436.5)*07* Erik SZAMEIT, Ph.D., The Institute for Pre - and Early History of the University of Vienna, Franz Klein Gasse, 1119 Wien, Austria About Findings from the 8th Centuries in Carinthia ACTA HISTRIAE, II, 1994, pp 79-102 In his article the author discusses several older and newer findings from the 8th century in Carinthia, which seem to be able to serve as a suitable basis for an independent horizon of the archaeological findings in this land. Among other findings there are Avarian belt buckles as well as weapons imported from Franks and horse harness, objects then, which all are very sensitive for chronological determination.
UDK/UDC: 904(405.36 Pordenone)*07/09* Brigitta MADER, Ph.D., Via Cardaroli 26, Trieste, Italy The Early Medieval Graveyard in Pordenone, a Preliminary Report ACTA HISTRIAE, II, 1994, pp 37-52 The author analyses the early medieval graveyard that was found in Pordenone (prov. Pordenone, Italy). Chronologically she defines the findings into the time between the 8th and the 10th centuries. She finds analogies particularly with the graveyards in Slovenia, Friuli and Austria of the same time. Ethnically she defines the graves as Slavic. On the basis of some findings she allows the possibility that their settlement began even earlier than the middle of the 10th century, i.e. before the colonization, when patriarchs sent Slavic inhabitants from estates in Carniola and Gorenjsko to live on waste grounds in Friuli. She also analyses the connection between toponomastics and Slavic findings in Friuli.	UDK/UDC: 904(497.12/13 Istra+450.36)940.1(=863)*07/09* Vinko ŠRIBAR, Ph.D., Kortina 1, Sv. Anton, 66000 Koper, Slovenia The Contribution of Archaeology to the Interpretation of the Document of the <i>Rižana Placit</i> ACTA HISTRIAE, II, 1994, pp 103-128 The author finds that regarding the interpretation of the document of the <i>Rižana Placit</i> there are only a few problems left. Undefined remains the archaeological material of the Istrian necropolises of the early Middle Ages. The material from the graves in Predloka gives the following results: 1. the first findings of Alpine-Slavic origin were dated into the time before the end of the 8th century, 2. the graveyard was used continually before and after the year 1000, so it can be concluded that the region has been settled continually since the 8th century. Historians have not taken these facts into consideration. The graveyards in Croatia have only been interpreted from the archaeological but not from the historical point of view. The author suggests further archaeological examination of certain places in Northern Istria.

UDK/UDC: 281.1(497.12/.13 Istra+450.36 Istra)*07/08* Dr. Rajko BRATOŽ, Professor, Abteilung für Geschichte, Philosophische Fakultät Ljubljana, Askerceva 2, 66000 Ljubljana, Slowenien Die Kirche von Istrien im 7. und 8. Jahrhundert ACTA HISTRIAE, II, 1994, S. 53-78 Der Autor analysiert die Entwicklung der Kirche in Istrien im 7. und 8. Jahrhundert. Erteilt diesen Zeitabschnitt in sechs kleinere Stücke im Kontext vorhergehender byzantinischer Eroberung Istriens (Krieg mit Visigoten), der Ansiedlung der Langobarden in Italien im Jahre 568 und der allmählichen Ansiedlung der Slawen in Istrien, der Schwächung byzantinischer Herrschaft und zugleich des Schismas von Istrien. Die Übersicht schließt mit dem Verzeichnis dokumentierter Bistümer in Istrien und mit einer Auswahl der Literatur und der Quellen.	UDK/UDC: 930.22.34(497.12/.13 Istra+450.36 Istra)*07/08* Dr. Lajo MARGETIĆ, 51000 Rijeka, Ul. Carabina 11, Kroatien Einige Blickpunkte des Übergangs der Herrschaft über Istrien von Byzanz auf Frankenreich ACTA HISTRIAE, II, 1994, S. 5-24 Der Autor analysiert die Voraussetzungen der fränkischen Eroberung Istriens (um 787) und die Fragen der in der Wissenschaft wiederholt viel diskutierten langobardischen Herrschaft über Istrien im Zeitraum von 751 bis 791. Im Zusammenhang damit studiert er die die Organisation der Regierung in der Zeit von Byzanz (<i>tribuni, domestici</i>, usw.) und von Franken (<i>centarii</i>) betreffende Teile der Urkunde vom Risaner <i>Placit</i>, besonders aufmerksam behandelt er aber den Charakter des Verfahrens am Risaner <i>Placit</i> und gibt, im Gegensatz zu der in Literatur allgemein angenommenen Meinung, Beweis dafür, daß es nicht um einen Verfahren <i>per inquisitionem</i> geht.
UDK/UDC: 904(438.5)*07* Dr. Erik SZAMEIT, Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität zu Wien, Franz Klein Gasse, 1119 Wien, Austria Von Archäologischen Funden aus 8. Jahrhundert in Kärnten ACTA HISTRIAE, II, 1994, S. 79-102 Der Autor behandelt in seinem Beitrag mehrere ältere und jüngere archäologische Funden in Kärnten, die vermutlich eine passende Unterlage für die Stellung eines selbstständigen Horizontes für die aus 8. Jahrhundert stammenden archäologischen Funde in diesem Land geben. Unter diesen Funden befinden sich unter anderen awarischer Gürtelbeschlag als auch aus Frankenreich importierte Waffen und Pferdeausrüstung, Gegenstände also, die der Reihe nach für eine chronologische Bestimmung alle empfindlich sein könnten.	UDK/UDC: 930.22.808.1:807.3(497.12/.13 Istra+450.36 Istra)*07/08* Dr. Goran FILIPI, Dozent für Italienische Sprache an der Pädagogischen Fakultät, 52000 Pola, Kroatien Slawische und vorneulateinische Sprachelemente in der Urkunde vom Risaner Placit ACTA HISTRIAE, II, 1994, S. 25-36 Der Autor versucht in der Urkunde vom Risaner <i>Placit</i> (804) slawische Sprachelemente zu bestimmen, die die Datierung von slawischer Ansiedlung im nordwestlichen Teil der Halbinsel von Istrien wesentlich vor 8. Jahrhundert verschieben könnten. Weiter gibt er den Vorschlag einer neuen Stellung von istrischer Sprache innerhalb der romanischen Sprachfamilie. Der Autor nimmt an, daß die Entwicklung der romanischen Sprache in Istrien ursprünglich gleich anderen nach dem Zerfall des Vulgarlateins entstandenen Sprachen in Friaul im Süden und in Dalmatien im Norden war. Erst durch die Ansiedlung der Slawen, die sich wie Keilen ins Romanische Gewebe einschoben, wurden die gegenseitigen Beziehungen der romanischen Bevölkerung wesentlich schwächer.
UDK/UDC: 904(497.12/.13 Istra+450.36 Istra):940.1(-963)*07/08* Dr. Vinko ŠRIBAR, Korina 1, Sv. Anton, 66000 Koper, Slowenien Beitrag der Archäologie zur Interpretation der Urkunde von Risaner Placit ACTA HISTRIAE, II, 1994, S. 103-128 Der Autor stellt fest, daß es bei der geschichtlichen Interpretation der Urkunde von Risaner <i>Placit</i> nur noch wenige Probleme gibt. Undefiniert bleibt das archäologische Material aus den Frühmittelalterlichen Nekropolen Istriens. Das Material aus den Gräbern von Predjoka ergab folgendes: 1. die ersten Funden Alpenlawischer Herkunft wurden in die Zeit vor dem Ende des 8. Jahrhunderts datiert, 2. die Grabstätte war ununterbrochen vor und nach dem Jahre 1000 benutzt, es darf also auf Kontinuität der Siedlung ab 8. Jahrhundert erschlossen werden. Historiker haben diese Ergebnisse nicht berücksichtigt. Für die Grabstätten in Kroatien gibt es keine historische sondern nur eine archäologische Interpretation. Der Autor gibt den Rat auf bestimmten Fundorten nördlichen Istriens weitere archäologische Forschungen auszuführen.	UDK: 904(405.36 Pordenone)*07/08* Dr. Brigita MADER, Via Cordaroli 26, 34135 Trieste, Italien Das Frühmittelalterliche Gräberfeld in Pordenone ACTA HISTRIAE, II, 1994, S. 37-52 Die Autorin untersucht das archäologische Material aus dem Gräberfeld. Das Beigabengut kann in das 8.-10. Jh. datiert werden und zeigt deutliche Entsprechungen in Friaul, Slowenien und Österreich. Sie schreibt das Gräberfeld einer slawischen Bevölkerung zu, die, wie einige Fundgegenstände aus der 1. Hälfte des 10. Jh. vermuten lassen, schon vor den Ungarneinfälle ansässig wurde. Sie untersucht auch Zusammenhänge zwischen dem toponomastischen und archäologischen Material.